

МИКАЙЛ МУШФИГ

ИБТИДАИ МӘКТӘБ ВӘ МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

МЕТОДИК МӘЧМУӘ

№ 4 (50)

ИҖУЛ—АВГУСТ

„АЗӘРБАҖЧАН МӘКТӘБИ“

ЖУРНАЛЫНА ӘЛАВӘ

БАКЫ — 1978.

МҮНДӘРИЧАТ

Азәрбајҗан мұәллимләриниң VI гурултајы вә вәзифәләримиз

Фәнларин тәдриси

С. Кәрәмoglу — Шакирдләрдә В. И. Ленине мәнәббәтин тәрбијә едилмәси вә Коммунист Партијасы һаггында илкин тәсәввүрләрин формалашдырылмасы

А. Аббасов — ССРИ Конституцијасының ојрадилмәсинә даир

К. Кәримов — Морфолокијаға аид аңлајышларын мәнәмсәдилмәсиниң психолокијасы

И. Әлијев, Б. Мәһдијев — Ријазийјат дәрсләриндә проблемин јарадылмасы һаггында

А. Нурушев, К. Әлишов — Мәсәлә һәлли процесиндә шакирдләрин јарадычы ишләр

М. Чаббарова — Тәбиәтә экскурсија һаггында

Л. И. Смагина — Дидактик ојунлар вә онларын тәдрис-тәрбијә процесинә дахил едилмәси принципләри

Ф. Садыгов — Мусиги дәрсләриниң тәшкили тәчрүбәсиндән

Тәрбијә мәсәләләри

Л. В. Радзивиловскаја — Шакирдләрин тәрбијәсиндә ојунун ролю

С. Зейналов — Тәбиәтшүнәслигын тәдрисиндә доғма дијара мәнәббәт тәрбијәси

Т. Әлијев — Кичик јашлы охучуларын мұталиғә мәдәнијјәтинә даир

Мәктәбәгәдәр тәрбијә

Е. Исмиханова — Әхлағ тәрбијәсиндә ушағ әдәбијјатынын әһәмијјәти

Л. Мәммәдова — Бағча илә мәктәбин ишиндә вәрислик тәчрүбәсиндә

Ш. Мәммәдова — Тәсвири фәалијјет мәшғәләләриндә ушағларын мұстәғиллији

С. Ахундова — Ојун процесиндә ушағларын психи инкишафы

М. Бәшимова — Ушағларын тәрбијәсиндә валидәјиниң шәхси мұмкүнәси

Бизим иш јолдашларымыз

Р. Тағыјева — Ишкүзар мұәллим

Л. Н. Толстојун анадан олмасынын 150 иллији

Ә. Агајев, Н. Сәфијев — Синифдәнхарич оху дәрсләриндә Л. Н. Толстојун ушағ әсәрләриндән истифада едилмәсинә даир

М. Мүшфиғин анадан олмасынын 70 иллији

А. Агазада — Ушағ ше'риниң јарадычыларындан бири

Тәшһид вә библиографија

И. Бағыров — «Ибтидаи синифләрдә бәдән тәрбијәси дәрсләри»

Хәбәрләр, мә'луматлар

Л. Рзајева — Охучуларла көрүш

А. Гулијев — Мұәллимләр методик әсәри музакирә едирләр

Јени ше'рләр

Ч. Чавадлы — Ше'рләр

АЗƏРБАЙҶАН МҮƏЛЛИМЛƏРİNİN

VI ГУРУЛТАЈЫ ВƏ ВƏЗИФƏЛƏРİMİZ

Май айынын 18—19-да В. И. Ленин адына сарајда АзəрбајҶан мұәллимлəринин али мəчлисi олан VI гурултај кечирилди. Гурултај Бəјүк Октябр сoсиалист ингилабынын шанлы 60 иллик јубилејинин, ССРИ-нин јени Конститусијасынын јаратдығы сијаси фəаллыг вə əмəк чəшғунлуғунун һəкм сүрдүјү, парлаг гəлəбəлəрин газанылдығы бир дəврдə кечирилди. Гурултајда јени нисанын тəлим вə тəрбијəsi, орлан вə гызларын əмəјə һазырланмасы мəсəлəлəри мұзакирə едилди. Сов.ИКП МК Сијаси Бүрoсу үзлүјүнə намизад, АзəрбајҶан КП МК-нын биринчи катиби Һ. Ə. Əлијев гурултајда бəјүк нитг сөјлəди. Һ. Ə. Əлијев јолдашын дəрин мəзмунлу нитгиндə республика халг маарифинин мұвəфғəгijјəтлəри парлаг шəкилдə кəстəрилмиш, Совет дəвлəтинин никишафынын јени мəрһəлəсиндə — сoсиализм мəрһəлəсиндə мəктəб вə мұәллимлəрин гаршысында дуран вəзифəлəр һəртəрəфли тəһлил олунмушдур. Һ. Ə. Əлијев јолдаш демишдир: «Совет əлкəсиндə мұәллим бүтүн халгын һəрмəт вə еһтирамыны газанмышдыр. Чəмијјəтимизин үмиди, кəлəчəји олан ушагларын тəлим-тəрбијəsi кими эн мұһүм, эн вачиб иш она етибар едилмишдир. Мұәллим өз билијини, тəчрүбəсини, гүввəсини, гijмəтли нəји парса, һамысыны шакирдлəринə, халга бəхш едир. Рəшадəтə бəрəбəр бу нəчиб, фəдакар əмəјинə кəрə мұәллимин јетишдирмəлəри, валидєјилəр, Коммунист Партијамыз она һəдсиз дəрəчəдə миннəтдардырлар».

Һ. Ə. Əлијев јолдаш кəстəрмишдир ки, кечəн онилликдə заманын гəлəблəринə ујғун олараг тəһсилин мəзмуну ејнилəшмиш, шакирдлəрин билик сəвијјəsi, мұвəфғəгijјəт кəстəричиси, нəзəрə чарпачаг дəрəчəдə јүксəлмишдир. Сөн он илдə икинчи илə галам мəктəблilлəрин сајынын үчдə бир һиссəсиндən чохунун икинликсиз ишлəмəсини, тəлим-тəрбијə просесинин коммунизм гуручулуғу практикасы илə даһа сых əлəгəлəндирилмəсини, шакирдлəрин идеја сијаси тəрбијəсинин јүксəлмəсини, ичтиман-фəјдалы əмəкдə онларын иштиракынын артмасыны, мəктəблəрин мадди базаларынын мəһкəмлəндирилмəсини хүсусилə гəјд етмишдир.

Һ. Ə. Əлијев јолдаш əсил усталарын, өз ишинин фəданлəринин, мəслəкдашларын чалышдығы əла педагожи коллективлəр сырасында Бакыдакы 190, 44, 160, 210 вə 6 нөмрəли мəктəблəрин, Јевлах рəјонундакы Халдан кəнд орта мəктəбинин, Лəнкəран рəјонундакы Нəриманабад кəнд орта мəктəбинин, Газак рəјонундакы Шыхлы кəнд орта мəктəбинин, Товуз рəјонундакы Бозалганлы кəнд орта мəктəбинин, Шəки рəјонундакы Охут кəнд орта мəктəбинин, Шамакы рəјонундакы Ленинабад кəнд орта мəктəбинин, Масаллы рəјонундакы Һишкəдərə кəнд орта мəктəбинин ады-

дили дәрсләрини һәмни дили билмәјән мұәллимләр дедијин-
дән тәлимин кејфијјәти чох ашағыдыр. Имкан дахилиндә I
синифдән етибарән рус дилини мұтәхәссләрә тапшырмаг,
ибтидан синиф шакирдләрини јухары синифләрдә рус дили-
нин гајда вә ганунларыны шұурлу мәнимсәмәјә һазырламаг
мүһүм вәзифәдир.

Һазырда ријазиијјәт ибтидан синифләрдә чәтин мәнимсә-
нилән вә мұәллимдән кәркин фәалијјәт тәләб едән бир фән-
дир. Дәрнн ријазии билнјә малик олан, чохлу дидактик мате-
риал һазырлајан, шакирдләрин ријазии тәфәккүрүнү ники-
шаф етдирмәјин ән сәмәрәли јолларыны арашдыран мұәл-
лимләр бу саһәдә севиндиричи нәтичәләр әлдә едирләр. Ла-
кин һәлә дә бир чох мұәллимләрнн јетирмәләри һәнки сада
тәһликләри ачмагы, һәтта мұстәғил мәсәлә гуруб сәмәрәли
јолла һәлл етмәји, һәндәси материалы шұурлу мәнимсәмәји
бачармыр, һәмчинин һесаб әмәлләринин, шифаһи һесабла-
манын јолларыны билмирләр. Она кәрә дә ријазиијјәтин тәд-
рисинә диггәти артырмаг, ибтидан мәктәби битирәнәдәк ри-
јазиијјәт елминин ачарыны шакирдләрә вермәк мұәллимдән
бөјүк мәс'улијјәт, гајғы, методик һазырлыг вә бачарыг тәләб
едир.

Турултајда шакирдләрин коммунист тәрбијәси мәсәләси
хүсуси кәскиниликлә гөјүлдү. Н. Ә. Әлијев јолдаш кәстәрди
ки, бөјүмәклә олан нәслин коммунист тәрбијәси, мә'нәвијјәт-
чә зәнкин, идејача мәтин, јүксәк әхлаглы шәхсијјәтин фор-
малашдырылмасы бу күн чәмијјәтимиз гаршысында дуран
чох мүһүм вәзифәдир. Бу мәсәләнин комплекс һәллиндә совет
мәктәби чох бөјүк рол ојнајыр. Мәктәбдә инсанын дүнјакөрү-
шүнүн бүнөврәси гөјүлүр, онун характери формалашыр, идеја
дајагларынын, мә'нәви вә әхлаги дајагларын тәмәли гөјүлүр.
Мәктәбин тә'сири алтында совет адамынын коммунист әғидә-
лилијн, әмәјә мәнәббәт, јүксәк мә'нәвијјәт вә һуманизм, вә-
тәнпәрварлик вә бејпәлмиләлчилик кими зәрури кејфијјәтлә-
ри тәрбијә едилир.

Турултајда дејилмишдир ки, чох узун бир мүддәт әрзин-
дә мәктәбин ишинә јалныз бир кәстәричијә, әсас һесаб еди-
дән кәстәричијә кәрә гијмәт верилirdи: мәктәбин нә гәдәр
мә'зуну тәләбә олмуш, али мәктәб диплому алмышдыр. Бу
нөгтеји-нәзәри дәјишдирмәк вахты кәлиб чатмышдыр. Би-
ликли, бачарыглы, әмәксевәр адамлар јетишдирмәк мәктә-
бин ән биринчи бормудур. Мә'зун әмәјә һазырдырмы—бу күн
мәктәбин ишинин; бүтүн халг маарифи системинин сәмәрәли-
лији бах, бу ме'јарла мұәјјән едилир.

Ушағын мәктәбә гәдәм гөјдүгү күндән онда јүксәк әхла-
ги һиссләрин мұтәшәккил тәрбијәси ибтидан синиф мұәл-
лимләринә тапшырылып. Ибтидан мәктәб шакирдләрдә вә-
тәнә, доғма дијара сонсуз мәнәббәт, гәлбәи бағлылыг, өлкә-
миздә јашајан халгларә һөрмәт вә еһтирам һисси, бејпәл-
миләлчилик һисси тәрбијә едилмәлидир. Бу саһәдә ишнн јал-
ныз дәрсликдәки мұвафиг мәтилләрлә мәнәудлашдырмаг
чидди нөгсәндир. Ушагларын һәјатыны, тә'лими вә истира-
һәтини, ојун вә әјләнчәләрини әтраф аләмлә, өлкәмизин һә-
јатында баш верән һадисәләрлә бағламаг, мәктәбдә кечирн-
лән көрүшләр, достлуг кечәләри, конфранслар, сәфәрләр,
екскурсиијалар, тәчрүбә мұбадиләси вә с. тәдбирләрдә онла-
рын да иштиракыны тә'мин етмәк лазымдыр.

Совет мәктәбинин гаршысында дуран вәзифәләрин мұвәф-

фағијјәтлә һәлли мәктәпләрин сағлам олмасыны тәләс едир. Бунсуз һә јахшы охумағ, һә әмәк саһәсиндә јарадычы фағијјәт көстәрмәк, һә дә мүғәддәс вәтәнимизин кешиники дурмағ мүмкүндүр. Бу бахымдан кәңч һәслин физики инкишафына диггәти артырмағ сон дәрәчә вачибдир. Ибтидан синифләрдә бә'зи мүәллимләрин икинчи дәрәчәли фән сајдығлары вә бә'зан саатларыны ана дили вә ја ријазијјәт сәрф етдикләри бәдән тәрбијәси дәрсләри нормал тәшкил олунарса, ушағларын физики инкишафы, сағламлығы, һәтта е'тибары илә, үмумијјәтлә тәлимин кәјфијјәти јахшылашады.

Гурултај мәктәбдә естетик тәрбијәнин гојулушу илә алағдар, чидли мәсәләләр ирәли сүрдү. Ибтидан синифләрдә бир чохунда бу саһәјә лағәјд мүнасибәт дөзүлмәздир. Ибтидан синифләр мусиги фәнни үзрә мүтәхәссислә тә'мин елмә мәдијиндән синиф мүәллимләринин үзәринә бөјүк мәс'улијјәт дүшүр. Техники васитәләрдән истифада етмәклә ушағларда мусигини динләмәјә марағ ојатмағ, онларда мусиги нүмунәләрини баша дүшмәк, фәрғләндирмәк бачарығы јаратмағ зәруридир. Ибтидан синиф шакирдләри мәктәбдә естетик тәрбијә үзрә тәшкил олунап күтләви тәдбирләрин һеч бириндән кәварда ғалмамалыдырлар.

Мүәллим мәктәбдә әсас симадыр. Бүтүн тәлим-тәрбијә ишинин кәјфијјәти онун мөгсәдјәйлү идеја-сијаси вә әдби-педагожи һазырлығындан, ишә мәс'улијјәтлә јанашмағындан, педагожи мәһарәтиндән вә әмәјә јарадычы мүнасибәтиндән асылдыр. Һ. Ә. Әлијев јолдашын дедији кими, мүәллимин мә'нәви-әхлағи симасы, идеја инамы, бахышларынын сабитлији, һәрәкәтләринин сәмимилији вә вичдаллығы мәктәбдә гүдрәтли тәрбијәни амилдир. Һ. Ә. Әлијев јолдаш демишдир: «Совет мәктәбинин руһуна јабанчы олма шакирдләрин билијинин долғунлуғу вә верилән гијмәти сикләти үчүн мүәллимлик мәс'улијјәтини ашағы салап репетиторлуғ ләик арадан ғалдырылыр. Бир сыра мәктәпләрдә бајрамлар вә бурахылыш кечәләри әрәфәсиндә мүәллимләр һәдијјә үчүн пул јығылыр, мүәллимләрлә шакирдләр вә валидејиләр арасында ачығ-сачығ, гејри-педагожи мүнасибәтләр әмәлә кәлмишдир».

Белә һаллар гисмән ибтидан синиф мүәллимләринә аиддир. Чалышмағ ләзимдыр ки, Һ. Ә. Әлијев јолдашын тәләб етдији кими, һәр бир мүәллим, һәр бир педагожи интелектив шакирдләр үчүн, онларын валидејиләри үчүн, кешини ичтиманјјәт үчүн жүксәк идејалылығ, коммунист әхлағи принципләринә сәләғәт нүмунәси олсун. Бу мүһүм тәләб јеринә јетирилмәси сон дәрәчә вачибдир. VI гурултајын нүмәјәндәләринин бөјүк руһ жүксәклији илә Сов.ИКП МК-ның Баш катиби, ССРИ Али Совети Рәјасәт Геј'әтинин сәдир Л. И. Брежнев јолдаша көндәрдикләри тәбрик мәктубунда дејиләр: «Азәрбајҹан мүәллимләринин VI гурултајын нүмәјәндәләри мөһкәм әмин олдуғларыны билдириләр ки, республикамызын мүәллимләри вә халғ маарифи ишчиләри партијанын вә һөкүмәтин ғәјғысына чаваб оларағ, өзләринин бүтүн гүввәсини, сә'јини, билијини вә тәчрүбәсини, ғалбларинин бүтүн һәрарәтини Сов.ИКП XXV гурултајынын тәрихи ғәрарларыны мүвәффағијјәтлә јеринә јетирмәјә сәрф еләчәкләр».

Шакирдләрдә В. И. Ленинне мәһәббәтнең тәрбијә едилмәсе вә Коммунист Партијасы һаггында илкин тәсәввүрләрнең формалашдырылмасы

С. КӘРӘМӨҖЛУ

Абшерон районы, Күздәк кәнд орта мәктәбенең мұәллими

Мәктәбенең Коммунист Парти-
ясы һаггында илк тәсәввүрләрне һә-
мә мәктәбе кәлмәмишдән әввәл
бу ушаг бағчасында, радио вә
телевизија васитәси илә В. И. Ле-
нин вә партија һаггында верилиш-
тырылмәклә, тамашалара бах-
тыһа формалашмаға башлајыр.
Мәктәп мәктәбәгәдәрки дәр-
дәгәдәр системсиз олса да бу са-
һәдә тејли билек әлдә едирләр. Ла-
кин Коммунист Партијасы һаггында
ардычыл, системли вә дәгиг тә-
сәввүрә олар мәктәбдә охдуглары
һаггында јијәләнмәјә башлајырлар.
Бу саһәдә синиф мұәллимләрнең
һаггында бөјүк вәзифәләр дүшүр.
Мәктәп чалышмалыдыр ки, ша-
һәрләрдә Коммунист Партијасы-
ның илк билекләр илк дәрәдәдән баш-
лағараг сонунчу дәрәдәдәк верилән
һаггында елми, системли, ардычыл
тәһарланан билекләр әсасында
формалашсын. Узун илләрнең тәчрү-
бәс кәстәрир ки, ушаглара Комму-
нист Партијасына мәһәббәт һисси-
я ашыламагда, онун һаггында зәһ-
мә билек вә тәсәввүрүн верилмә-
һаггында В. И. Ленинне һәјат вә фәа-
лһәти, онун силаһдашларының ин-
тилаби дөјүш јоллары, мәгсәд вә
арзулары башлыча мәһбә, нүмунә
һаггында.

Биз илк дәрәләримиздән «ана»,
«вәтән» аңлајышларының ејниләш-
тирдиләримиз киһи, Ленин вә парти-
ја сөзләрини дә кичик јашлы
ушагларының мәһәббәтлә ишләтдик-
ләри, аңдылары сөзләр фондуна
дахил етмәлијик.

I—III синифләрдә Коммунист
Партијасы һаггында илкин тәсәв-
вүрләрнең верилмәси вә кенишлән-
дирилмәси үчүн мұхтәлиф васитә-
ләрдән истифадә едирәм:

1. ахлағи сөһбәтләр; 2. маһныла-
рын ифасы; 3. мөвзуларының тәдриси;
4. экскурсиялар; 5. кино вә телеви-
зија тамашалары; 6. ингилабчылар,
вәтәндаш мұһарибәси, Бөјүк Вәтән
мұһарибәси гәһрәманлары, Сосиа-
лист Әмәји Гәһрәманлары вә комму-
нист әмәји бригадаларының башчы-
лары илә көрүшләр.

Бурада ана дили дәрәләриндә
В. И. Ленинне мәһәббәтнең тәрбија
едилмәси вә Коммунист Партијасы
һаггында илкин тәсәввүрләрнең фор-
малашдырылмасы тәчрүбәсиндән
бәһс едәчәјәм.

Әзиз вә доғма партијамыза олан
мәһәббәт һиссләрнең илк чүчәрти-
ләрини аңләдән вә бағчадан кәләп
ушагларының өзүндә ахтармағ вә он-
ларың бу саһәдәки мәлүматлары-
ның кенишләндирилмәсинә I синиф-

да алифба тәлими дөврүндән башламаг зарурдир.

Төчрүбәдә сүбут едилмишдир ки, ушаг икән өйрәнилмиш биликләрә анд сөзләр ушагларын јадлашында узун илләр галыр. Бу чәһәти нәзәрә алыб савад тәлими илә идеја-сијаси тәрбијәнин вәһдәтини јарадырам.

Әлифба тәдрисинә башлајаркән илк сәһифәләрдәки шәкил әсасында илтг инкишафы үзрә иш заманы шакирдләрә гәдим вә мүасир Бакынын шәкилләрини кәстәрмәклә онларда шәһәримизин кечмиши вә бу күнү һаггында тәсәввүр јарадырам. Сонра дүшүндүрүчү суалларла Бакынын белә көзәлләшмәси сәбәбләрини изаһ етмәклә шакирдләрә В. И. Ленинә вә онун јаратдыгы Коммунист Партијасына мәһәббәт һиссләрини артырырам. Сонралар «у» һәрфини өйрәдәркән «улдуз» сөзүнүн ишләдилмәси илә әлагәдар Октјабрјат улдузуну нүмајиш етдирирәм. Бүтүн шакирдләрин дигтәтини улдуздакы кичик ушаг шәклинә јөнәлдәрәк онун В. И. Ленин олдуғуну баша салырам. Елә бурадача өйрәдирәм ки, Володја јахшы охујан, јолдашларына көмәк едән бир шакирд олдуғу үчүн һәлә кәичлик илләриндә фәһләләрини вә кәндлиләрини гајғысына галмаға башламышдыр.

«Л» һәрфи өйрәдиләркән ушаглардан бу һәрфлә башланан сөзләр сырасында Ленин сөзүнү мисал кәтирмәләри онларын бу ада олан мәһәббәтинин ифадәсидир. Невбәти дәрәдә шакирдләрә «Ушаглар кечмишдә вә инди» мөвзусунда шәкилләр кәстәрмәклә онлардан бу күнүн ушаглары һаггында ашағыдакы чүмләләри алырам: «Бу күнүн ушаглары јахшы јашајырлар», «Бизим ушаглар көзәл јерләрдә динчәдилрләр», «Биз һамымыз гәшәик кәјинирик», «Бизә бу хошбәхтлији Ленин вермишдир», «Инди бизим гајғымыза Коммунист Партијасы галыр» вә с. Шакирдләрдән биринә әзбәр билдикләри «Ленин» вә дикәринә «Хошбәхт ушаглар» шеһрини сөјләдирәм. Ушаглар бир даһа бу гәнаәтә кәлирләр ки, бу көзәл јашајышы онлара Ленин вә партија бәхш етмишдир. Онлар Ленин вә

партијанын бир мәгсәдли, бир кирилли вә ејни мәһәббәтә лајиг олуғуну сөјләјирләр.

Тәхминән бир һәфтә сонра «Һәрфини кечәркән бу һәрфлә әзбәр сөзләрини сечилмәсини тәһсил едәркән онларын дигтәтини вә бир проблемли суала јөнәлдирәм. —Елә бир сөз дејин ки, ичәрәдә «Л», «И» һәрфләри олмагла әзбәр сөвдијимиз бир инсанын адына билдирмиш олсун. Шакирдләр Ленин адыны чәкирләр.

«В» һәрфини өйрәдәркән шакирдләрдән бу һәрфә анд азәрбајҗанлыларын адлары илә јанашы адларынын да сөјләмәләрини сөјләб едирәм. Онлар Васја, Валја, Валја, Вера, Володја вә башгалары дејирләр. Онларын әкәсәрти Володјанын Ленин олдуғуну билдирир. Мән Ленинни адына Владимир олдуғуну, ушаглыг илләриндә Володја дејилдијини шакирдләрә тәкрарән чатдырыр. Ленин сөзүнүн икән онун тәхәллүсү олдуғуну аңдылашдырырам.

«З» һәрфини өйрәдилмәсиндә шакирдләрә завод вә заводда ишләјән фәһләләр һаггында тәсәввүр јарадырам. Ајдын изаһатла фәһләрини кечмиши һаггында данышымдан сонра кинофрагментләр кәтирир, Ленин вә онун достлары фәһләләрини гајғысына нечә тәһсил һаггыны мүшаһидә етдирир, ушаглар партија һаггында верилмиш әзбәр биликләри хатырладыб дејирәм ки, бу көзәл јашајыш үчүн партија миннәтдар олмалыыг.

«Е» һәрфи өйрәдиләркән Ленин сөзүнүн илк дөфә һечаларда дејилиб, кәсмә алифба илә дүзүлмәсинә дүзкүн охунмасына вә јазылмағына һәл олурам. Невбәти дәрәдә Ленинни фәһлә вә кәндлиләр тәрғифидән вә үчүн севиллијән шакирдләрә изаһ едирәм.

Даһа сонра «Б» һәрфини өйрәдилмәсиндә дә Ленин вә баба сөзләриндән истифадә етмәклә Ленин елкәмиздә јашајан халqlара баба олдуғуну билдирирәм.

«П» һәрфи өйрәдиләндә икән дәфә партија сөзүнүн јазылмағын өйрәдир вә бу сөзүн дәрин мәнаһа ачмаға чалышырам. Сонра

шәкилләрин баша душмәҗи формада
иҗаа едирәм ки, дунјада бир чох
партијалар вар, анчаг, В. И. Лени-
нни јарагдыгы Коммунист Партија-
сы эн бөјүк, эн габагчыл партија-
лар. Бурада коммунист сөзүнү тез-
те ишләтмәклә кәләчәкдә «К» һәр-
фини өјрәдилмәси процесинда бу
сөзү хатырлатмалары, асан тәләф-
фуз елә билмәләри үчүн зәмин јара-
дырам. «Севимли рәһбәримиз» маһ-
насыны ифа етдирмәклә ушаглар-
да Ленинин Коммунист Партијасы-
ның, Партијанын исә халгымызын
рәһбәри олмасы идејасыны форма-
лаштырырам. Нөвбәти дәрәдә ком-
мунист сөзүнүн охунушу вә јазылы-
шы өјрәдирәм. Елә бу дәрәсин
иҗаада Коммунист Партијасының
Ленинин истәк вә арзуларыны һәја-
ти кечирдијини һәјати мисалларла
иҗаалашдырырам. Ушаглар В. И.
Ленинин илк коммунист олду-
руу өјрәнирләр. Октјабрјатын пио-
нер, пионерин комсомол вә комсо-
молчунун коммунист ола билмәсин.

дәи нүмунәләр кәтирирам. Бу күнүн
габагчыл эмәк адамларының, Со-
циалист Эмәји Гәһрәманларының,
сәдик, мәтин, мүбариз, ләјагәтли
коммунистләрини һәјатында бәһс
едән фотомонтажлар, киноочерк-
ләрә бахыш тәшкил едирәм.

«Ф» һәрфини тәдрисиндә фәһлә
сөзүнүн ишләnmәси илә алағадар
фәһләләрини Ленине, коммунистләрә
олан мәһәббәтиндән сөз ачырам.

Инди фәһлә аиләләриндә ушагла-
рын көзәл, шәи, күмрәһ јашајы-
шындан данышмагла, шәкилләр нү-
мајини етдирмәклә ушагларда Ком-
мунист Партијасына олан миннәт-
дарлыг һиссләрини артырырам.

Нәһәјәт, «Ленин» мәтинин кечәр-
кән Ленин вә Коммунист Партија-
сы һаггында верилминш биликләри
үмумиләшдирир бунунла да I си-
нифдә Коммунист Партијасы барә-
дә илкин тәсәввүрләрин формалаш-
масының башлангыч мәрһәләсини
баша чатдырырам.

ССРИ Конститусијасының өјрәдилмәсинә даир

А. АББАСОВ

Азәрбајҗан ЕТПЕИ. тәрбијәнин үмуми проблемләри шө'бәсинин
елми ишчиси

ССРИ-нин јени Конститусијасы
иҗаа танышлыг шакирдләрини һүгүг
тәрбијәсиндә бөјүк рол ојнајыр. Га-
багчыл мүәллимләр дәрәс процесин-
дә мәшғәлә вә синифдәнхарич тәд-
бирләр заманы Конститусијанын
иҗаа маддәләри һаггында мә'лумат
иҗаркән һүгүги мөвгеләри дүзкүн
баша дүшмәклә шакирдләрә бөјүк
кәстәрир, онларда вәтән-
парварлыг, совет Вәтәнинә севки
һиссләри тәрбијәләндирирләр; мәк-
тепләрдә биринчи синифдән башла-
дырғак шакирдләри өлкәнин әсас Га-
багчу илә таныш едирләр. Бу иш ики
шәкилдә һәјата кечирилер: тә'лим

процесиндә вә синифдәнхарич тәд-
бирләр заманы.

Габагчыл мүәллимләр ибтидаи
синифләрин «Ана дили» дәрәсиклә-
риндә верилминш мәтиләрин тәдри-
сини Конститусија илә алағәләнди-
рир, онун башлыча маддәләрини
шакирдләрә даһа әтрафлы баша са-
лыр, онларда Вәтәнимизин әсас Га-
нууна һөрмәт һисси ашылајырлар;
мәсәлән, Әли Бајрамлы шәһәриндә-
ки 2 нөмрәли орта мәктәбин мүәлли-
ми Әнвәр Ханмәдов М. Сејидза-
дәнин «Хошбәхт ушаглар» ше'рини
кечәркән шакирдләрин диггәтини
ашагыдакы мисралара јөнәлдир:

Хошбәхт бир өлкәнин
Кәңч нәслијик биз...
...Партија чыхармыш
Бизи ағ күнә...

Јахуд Ч. Мәммәдовун «Октјабрјат
маһнысы» ше'ринин тәдрисиндә:

Биз Октјабр нәслијик

Нә көзәл адымыз вар,

мисраларыны хусуси гәјд едир, дог-
ма Вәтәнимизин һәјатындан—зүл-
мәтли дүнәниндән, ишығлы бу кү-
нүндән сөз ачыр. Ше'рдә «Октјабр»
кәлмәсинин тәсәдүфи ишләймәди-
нин Октјабр ингилабы нәтичәсиндә
халгымызын ағ күнә чыхдығыны
билдир.

I синифдән башлајараг конкрет
материаллар әсасында шакирдләре
Ленин әмәлләринә сәдагәт, совет
вәтәнпәрвәрлији, сүлһ ишинә мәһәб-
бәт, мұһарибәјә нифрәт кими кеј-
фијјәтләр ашыланыр. Бу иш II вә
III синифләрин оху дәрсләриндә да-
вам етдирилир. Тәчрүбәли мұәллим-
ләр II синифләрдә «Бәјүк Октјабр»,
«Сүлһүн вә әмәјин кешијин-
дә», «22 Апрель—В. И. Ленинин ана-
дан олдуғу күндүр», «28 Апрель—
Азәрбајҹанда Совет һакимијјәтинин
гурулдуғу күндүр», «1 Мај дүнја
зәһмәткешләринин һәмрә'јлик бәј-
рамыдыр», III синифләрдә «Гәһра-
ман кечмишимиздән» (Чаваншир,
Бабәк, Корәвлу, Гачаг Нәби, һәчәр
һаггында), «Октјабр ингилабы»,
«Әсил инсан олмалы», «Халгымы-
зын азадлығы уғрунда мұбаризә»,
«Јени һәјат гуранлар» вә с. бөлмә-
ләрдә верилмиш һекајә вә ше'рләри
тәдрис едәркән, јери кәдликчә
ССРИ Конститусијасындан мисал-
лар кәтириләр. Олар чалышыр-
лар ки, Конститусијанын мұасир вә
кәләмәк хошбәхт күнләримизин
програмы олдуғуну шакирдләре ке-
ниш шәкилдә изаһ етсинләр.

26 Бакы комиссары рајонундакы
7 нөмрәли орта мәктәбин мұәллими
Кәбирә Мәммәдова III синифләрдә
Л. И. Брежнев јолдашын доғгузун-
чу чағырыш ССРИ Али Советинин
нөвбәдәнкәнар једдинчи сессия-
сындакы мә'рузәси илә шакирдләри
таныш етмишдир. Шакирдләр өј-
рәнмишләр ки, ССРИ Конституси-
јасынын ләјһәси дөрд ај зәһмәт-

кешләрин мұзакирәсинә верилмиш-
дир. Өлкәмизин фабрик вә заводла-
рында, мә'дән вә шахталарында
мұхтәлиф сәнәје вә тикијти объект-
ләриндә, елми идарәләрдә, али вә
орта мәктәбләрдә милјон јарымтан
артыг јыгынчаглар кечирилмиш.
40 милјондан чох совет адамы мұә-
кирәләрдә иштирак едиб арзу вә
тәклифләрини, мұлаһизәләрини
Конститусија Комиссијасына ке-
дәрмишдир. Тәркибиндә чохлу тә-
чрүбәли партија вә дәвләт хадим-
халг зијалысы, фәһлә синфини,
колхозчу-кәндлиләрин нұмајәндә-
слан комиссија 400 миндән артыг
тәклиф алмышдыр. Һәмин тәклиф-
ләр диггәтлә нәзәрән кечирилмиш,
ләјһәнин ајры-ајры бәндләрини
дүзәлишләр апарылмыш, алаһат
едилмишдир.

Мұәллим кәстәрир ки, халг
наилијјәтләрини өзүндә әкс етди-
ријиндән, арзу вә тәклифләри нәзәр
алындығындан, зәһмәткешләрни
туғу вә вәзифәләрини дүзкүн мұ-
јәнләшдирдијиндән јени Консти-
сија һамынын үрәјиндән олмушдур.

Бакынын Октјабр рајонундакы
18 нөмрәли мәктәбин мұәллими
Сәјјарә Гулијева исә III синиф
шакирдләринә Совет Иттифагы
Дәвләт һимни, онун мәтн вә муси-
синин мұәллифи һаггында мә'ри-
мәт вермишдир. О, изаһ етмишдир
ки, һимн халгымызын ән мұһүм
һимнысыдыр. Онун мәтнин совет хадим-
ларындан өтрү ән мұгәддәс
мусигиси исә ән көзәл мелоди-
дыр. Маһныда халгын севинч, үм-
рәһи, Вәтәнә, Ленинә вә парти-
я дәрин мәһәббәти ифадә олунур.
Һинд бир әнләдә бирләшән халг
мызын гардашлығы тәрәнләш-
тир, дүнјаја азадлыг вә сәадәт
јолуну кәстәрән Ленин һаггында
коммунизмә доғру јолумузу нур-
дыран партија һаггында сөз
едил-
дыр.

Сонра мұәллим һимни сәслә-
тир, ајры-ајры бәндләрини тәдрис-
ни апарыр. Биринчи бәнди
яуну ајдынлашдыраркән мұәллим
бир бәјраг алтында, ССР Итти-
фында бирләшән он беш республика-
дан сөз ачыр. Оларын газават
наилијјәтләрдән данышыр.

ССРИ-нин Конституция-
на һәм Гимннен башла, һәр
мүһүрлөгү республиканын да
мүһүрлөгү. Бу, Коммунист Пар-
тиясы һәм Совет Һөкүмәтинең
мүһүрлөгү өз мугәддәратыны
мүһүрләгән та'йин етмәсине, бәра-
мәдәтле олмасына, мүһүрлөгү
мүһүрлөгү суверенлигине
мүһүрләгән ифадәсидир.

Мүһүрлөгү пролетариатын
мүһүрлөгү илк сәсиалист дөвлә-
тнең җаһанчысы һәм җарадычысы
мүһүрлөгү тәрәннүм едилдиҗи икин-
чи дөвләт, еләчә дә үчүнчү бәнди-
мәдәтле аҗдылашдырыр. Көстәрир
мүһүрлөгү адамлары «коммунизмнең
мүһүрлөгү җәһәтиндә» «вәтәнин саба-
мәдәтле көрүр, Ленин баҗрагы алтын-
мүһүрлөгү вәтәнимизнең гүдрәт вә
мүһүрлөгү өз әмәкләри илә күнү-
мүһүрлөгү артырырлар.

Мүһүрлөгү суал-чаваб апарарак
мүһүрлөгү мүәллифләри, һарада ифа-
мәдәтле барадә дә шакирдләрин
мүһүрлөгү дәринләшдирир. Нөв-
мүһүрлөгү дөвләт исе Гимннең мусигисе
мүһүрлөгү өҗрәдиллир. Гимн бир
мүһүрлөгү ифа олунур.

Мүһүрлөгү Әсас Гануну илә таныш-
мүһүрлөгү җарадычы оҗунларын
мүһүрлөгү чох да мүрәккәб олма-
мүһүрлөгү тәдбирләрин кечирилмәси дә
мүһүрлөгү өз һәрәкәтләринә,
мүһүрлөгү вә рафтарына мәс'улиҗәт
мүһүрлөгү формалашдырыр. Габагчыл
мүһүрлөгү синифдәнхариҗ тәдбир-
мүһүрлөгү мухталиф ахлаги-һүгуги мөв-
мүһүрлөгү едилмиш сәһбәтләр кечи-
мүһүрлөгү сәһбәтдә ахлаги мәсәләнин
мүһүрлөгү җәһәтинә хүсуси әһәмиҗәт ве-
мүһүрлөгү шакирдләрин шүүрлүдүт вә
мүһүрлөгү наил одурлар: мәсә-
мүһүрлөгү синифләрә «Ичтиман җердә
мүһүрлөгү дәрәһанырсан?» мөвзусунда
мүһүрлөгү апарырлар. Синифнең һәҗә-
мүһүрлөгү җазычыларын әсәрләриндән
мүһүрлөгү чәкирләр. Оңлар җени
мүһүрлөгү Конституциянын өҗрәдилмәси зама-
мүһүрлөгү ССРИ Маариф Назирлиҗинин
мүһүрлөгү мәктүбуну («Мәктәбдилләрә
мүһүрлөгү Әсас Гануну һаггында».
мүһүрлөгү «Мәктәбдилләрә» мәһәҗән
мүһүрлөгү мүәллими» гәзети, 16
мүһүрлөгү 1977-чи ил) әлдә рәһбәр ту-
мүһүрлөгү җәһәтдән мисаллар кәтирмәклә
мүһүрлөгү Конституциясынын башлыча
мүһүрлөгү принциплары, гуманист вә демократик

характерини ачырлар. Совет һәҗәт
тәрзи, сәсиалист керчәклиҗи, совет
адамларынын мә'нәви кәҗфиҗәти
вә оңларын Вәтәнә, коммунизм
ишине мүнәсибәти сәһбәтин әсас
мәғзини тәшкил едир. Буһунла Бө-
җүк Октҗабр һаггында, ингилаб рәһ-
бәри Ленин вә бизим күнләрин
коммунистләри һаггында шакирд-
ләрин мә'лум биликләри дәринләш-
дирилир, оңларә сәсиалист систем-
ини капиталист системиндән үстүн-
лүҗү баша салыныр; Сәсиалист Вә-
тәнимизни мүдафиә етмәҗин һәр бир
шәхс үчүн мугәддәс борҗ олмасы
фикри ашыланыр вә с.

Әли Баҗрамлы шәһәриндәки 10
нөмрәли орта мәктәбин «Шәрәф ни-
шаны» орденли мүәллими Солмаз
Әлиҗева «Бөҗүк Октҗабр Вәтәниниң
Конституциясы» адлы сәһбәтдә
көстәрир ки, Октҗабр ингилабына-
дәк Вәтәнимиздә һакимиҗәт бир
овуч капиталистә мәхсүс олмушдур.
Зәһмәткешләр сәһәрдән ахшамадәк
завод вә фабрикләрдә, мәдән вә
шахталарда ишләсәләр дә бир га-
рын чәрәҗә мөһтаҗ олмушлар. Јал-
ныз Бөҗүк Октҗабр сәсиалист инги-
лабы Вәтәнимизни халгларына әсил
һәҗәт бәхш етмишдир. Фәһлә вә
кәндлиләр даһи Ленинни рәһбәрли-
җи алтында зүлмкарлар үзәриндә
гәләбә чалмыш. Совет һакимиҗәти
бүтүн мүлкиҗәти, тәһсил, елм вә
мәдәниҗәти халгын малы етмиш-
дир. Дөвләт фәһлә вә кәндлиләрни
мәнафеҗини ифадә едән җени ганун-
лар вермишдир. һәмни ганунлардан
ән әсасы өз әксини Конституцияда
тапмышдыр. 1977-чи илин октҗа-
брында гәбул едилмиш җени Кон-
ституция 60 илик тарихә малик
олан Совет дөвләтинин дөрдүнчү
конституциясыдыр.

Сонра мүәллим оңларын җаранма
тарихләрини, гаршыларында дурав
мәғсәди аҗдылашдырыр. Ушаглар
өҗрәтирләр ки, 1977-чи ил Конститу-
циясынын да әввалкылар тәки
мүәллифи халгын өзүдүр. Оңун ла-
җиһәси габагчадан бүтүн вәтәндаш-
ларын музакирасинә верилмиш, оң-
ларын тәклиф вә мулаһизәләри нә-
зәрә алынмышдыр. Мүәллим изаһ
едир ки, җени Конституция инки-
шаф етмиш сәсиализм өлкәсиниң

Әсас Ганундур. О, халгымыз Октябр јолу илэ јени, даһа фираван кунләра апарыр. Мүәллим јени Конституцијанын тәртиб олунмасында Л. И. Брежнев јолдашып бөјүк хидмәтләрини гејд едир.

II сенифдә «Анам, доғма Азәрбајчаным». «Бизим Вәтәнимиз Совет Сосиалист Республикалары Иттифагы»дыр вә с. тәдбирләрин кечирилмәси мәгсәдәүјүндур. Бақынын Нәсими рајонундакы 44 нөмрәли мәктәбин мүәллими Сәкинә Агајева шакирдләрә «ССРИ мәним Вәтәнимдир» мөвзусунда сөһбәт өлкәмизин—ССРИ-нин адынын мәнасыны ајдылашдырмагла башламыш, ајры-ајрылыгда һәр бир сөзүн (совет, сосиалист, республика, иттифат) үзәриндә дајанараг мәнасыны изаһ етмишдир. Сөһбәт заманы мүәллим эпидиоскопла Вәтәнимизин хошбәхт һәјатындан кадрлар нүмајиш етдирмишдир. О, фираван һәјатымызын бүтүн совет адамларына мәхсус олмасы идејасыны гејд етмиш вә чалышмышдыр ки, совет һәјат тәрзинин көзәлликләри шакирдләрин шүүрунда үлви һиссләр ојатсын. Сонра совет бәстәкарларынын партија вә Вәтән һаггында маһнылары сәсләнмиш, шакирдләр ше'ләр сөјләмишләр. Мүәллим мөв-

зуја јекун вураркан хошбәхт әлирин асанлыгла газанылмадығына чохлу гурбанлар баһасына бәл кәлдијини, сосиализмин һаггында ләрниң көз бәбәји кими горумак аартырмағын вачиблијини кәтәтмишдир.

Ашағы сенифләрдә газанылмадығы биләкләри, әхлағи-һүгүғи анлағларын һәмчини аартырмаг мәтәплә бә'зи мүәллимләр «Әзәлден оллуб елләримиз», «Бөјүкләриңә јәнә һөрмәт», «Советләр өлкәниң вәтәндашы», «Јахшы охумаг бәлән үчүн ләзимдыр?» вә диқәр мәтәпләрдә сөһбәтләр кечирилләр. Буну сөһбәтләр истәр шакирдләрин тәрбияшынә, истәрсә дә тә'лим мәдәнијәтигә мүсбәт тә'сир кәстәрир.

ССРИ Конституцијасының етәдилмәси шакирдләрдә әхлағи-һүгүғ нормаларына, гануна әһәмијәт мәјин һамы үчүн зәрури олмасына нәтијәли тәрбијәләндирир. Мүәллим шакирдләри баша салмадығы ки, Совет Конституцијасы, етәдилмәсә диқәр ганунлар халг күтләсини мәнәфејинә доғру јөнәлдирә һамы онлара көнүлү әмәл етмәкә ганунлара ријәт етмәјән һәһә барәдә ләзими өлчү көтүрүрә вә ја диқәр мәсәләдә мүтәссиләнишләри һәм һәр бир аңлан адам мәс'улијјәтә чалышдыр.

Морфолокијаја аид аилајышларын мәним-сәдилмәсинин психолокијасы

К. КӘРИМОВ

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

II сенифдә шакирдләрә нитг һиссәләри һаггында үмуми мә'лумат, һәмчинин исим, сифәт вә фе'л һаггында материал верилир вә һәмми терминләр шакирдләрә чатдырылыр. Мүшаһидәләр, јазы ишләри вә мүәјјәведичи экспериментләрин нәтичәләри кәстәрир ки, II сениф шакирдләри исим аилајышыны фәргләндирә, онун әшја билдирдијини, ким? вә ја нә? суалына чаваб

вердијини сөјләјә билдирә билән, шакирдләрин дәмәк етмәк һамысы шәһәримиздә, оғлан, шакирд, сениф кими сөзләриңиз олдуғуну кәстәрдиләр. Оғлан, сәниләра аид олан исимләриңиз сәниләра ким?, башгаларына ким? суалы вердиләр. Шакирдләриңиз сөзүнә нә үчүн ким? суалы верди сән? суалы илә мүрациғәт етди оғлан сөзүнүн иссәна аид сәнилә

Шакирдлар. Шакирдлар нә? суал-
чаваб олан сөзләр барәдә дә
фигир сөйләмәклә һәммин мә-
дүзкүн анладыгларыны көс-
лар. Лакин бурада бизи садә-
шакирдларин исимләри
мүәјјәнләшдирмәләри ма-
дырмыр. Бу чүр пәтичә ша-
рәдә исми мәнимсәмәнин хү-
ләрини там мә'насында ач-
Бу заман мәнимсәмәнин ма-
ајдын олмур. Бәс бизи ма-
дыраң нәдир? Шакирд исим-
нечә мәнимсәмиш, онлары
ләшдирәкән һансы әсасла-
әтмиш һансы аламәтләрә
лүк вермишдир? Бу чәһәтләр
психоложи чәһәтләр олуб,
сәмәнин, хүсусилә анламанын
тәшкил едир. Мәһз һәммин
ашкара чыхармаг үчүн
ләрлә фәрди иш апардыг.
ләр дүзкүн мүәјјәнләшдирән
ләрән һәммин сөзләри нә үчүн
сәсәб етмәләринин изаһы тә-
әтунду. Мә'лум олду ки, онла-
әксәријјәти (32 нәфәр) исим-
кинчи дәрәчәли аламәтә, ким?
суалларындан биринә чаваб
кәлә мүәјјәнләшдирмиш-

Фигирмизин ајдынлашдырмаг
бир шакирдин чавабыны нә-
кечирәк: Лерик рајонундакы
хәнд орта мәктәбинин II си-
шакирдлариндән бири суалла-
бәлә чаваб верди:

—Шәһәр сөзүнү нә үчүн исим һе-
етмисән? (Нә? Шәһәр. Нә? суа-
чаваб верир. Она көрә дә
шәһәр).

—Оглан сөзүнү нә үчүн исим һе-
етмисән? (Ким? Оглан. Оглан
ким? суалына чаваб олур. Она
дә исимдир).

—Шакирд сөзүнү нә үчүн исим
етмисән? (Ким? Шакирд. Бу
ким? суалына чаваб олур. Исим-
дир).

—Синиф сөзүнү нә үчүн исим һе-
етмисән? (Нә? Синиф. Нә? суа-
чаваб олур? Исимдир).

—Исимләри нечә мүәјјәнләшди-
рмиш? (Суал верирам. Сөз ким?
суалларына чаваб олурса исим-
дир).

—Исмин тә'рифини дејә биләр-
санми? (Ким? вә ја нә? суалларына
чаваб олан сөзләр исимдир).

Галан шакирдларин чаваблары
да тәхминән белә олду. Онлардан
бир тисми (18 нәфәр) исмин тә'ри-
фини дејәркән «Әшја билдирән,
ким? вә ја нә? суалларына чаваб
олан сөзләр исимдир» шәклиндә
ифадә етсәләр дә, фикри әмәлијјат
апараркән «әшјанын адыны билдир-
мәк» аламәтинә (әсас аламәтә)
әсасланмышлар. Демәли, бура-
дан бир даһа ајдын олур ки, һәммин
шакирдлар исимләри әсас аламәтә
көрә дејил, формал аламәт үзрә
мәнимсәмишләр. Бу исә мәнимсәма-
нин ашағы сәвијјәдә олдуғуну,
фәргләндиричи характер дашыма-
дығыны көстәрир. Бу чүр мәнимсә-
мә илк бахышда мәһсуллар көрүнсә
дә, һалә ону дәгиг мәнимсәма адлан-
дырмаг олмаз. Буну белә бир факт
да сүбут едир. Исимләри формал
грамматик аламәтә көрә мүәјјән-
ләшдирән шакирдлардән бир групу
тәһлил үчүн верилмиш чүмләләрдә-
ки биз сөзүнү исим кими гәбул ет-
миш вә ким? суалына чаваб олдуғу-
ну көстәрмишди.

Әлавә суал-чаваб заманы онла-
рын фикри ишиндәки бу гүсур бир
даһа тәкрар олунду. Һәммин шакирд-
лар ким? суалына чаваб вердијинә
көрә биз сөзүнүн исим олдуғуну
билдирдиләр. Демәли, формал
грамматик аламәтә истинад етмәк
Һәммин шакирдләри сәһв үмумиләш-
дирмәјә кәтирмишдир. Тәкчә бир
факт һәммин шакирдларин гүсурлу
олдуғуну тәсдиг едир.

Бәс нечә олур ки, һәммин шакирд-
лар исми мәнимсәјәркән формал
грамматик аламәтә әсасланырлар?
Бу, һәр шејдән әввәл, һәммин аламә-
тин писбәтән әјани характер дашы-
масы илә бағлыдыр. Она көрә дә
шакирдин диггәтини даһа чох өзүнә
чәләб едир. Дикәр тәрәфдән, мүша-
һидәләр көстәрирди ки, мүәллимлә-
рин демәк олар ки, әксәријјәти ша-
кирдлардә исимләри мәһз суаллар
әсасында мүәјјәнләшдирмәк вәрди-
ши јарадырлар. Онлар шакирдләр-
дән исимләри әсас аламәт үзрә
мүәјјәнләшдирмәји тәләб етирләр.
Әсас аламәт јалһыз бир дәфә тә'-

рифда верилир, сонра бу барәдә шакирдләрден һеч нә төләб олунамур. Мәһз буна көрә дә шакирдләр һәмешә формал грамматик әләмәтә истинад едирләр.

Јухарыда көстәрдик ки, шакирдләр формал грамматик әләмәтә истинад етсәләр дә, конкрет әшјалара анд олан исимләри асанлыгла мүәјјәнләшдирирләр. Бәс бу сөзү мүчәррәд һадисәләрлә бағлы олан исимләр һаггында да сөјләмәк олармы?

Тәдгигат просесиндә ајдын олду ки, II синиф шакирдләри башга нитг һиссәләриндән дүзәлән, бә'зән мүчәррәд характер дашыјан исимләри мүәјјәнләшдирмәкдә чәтнелик чәкирләр. Шакирдләрин бә'зиләри тәһлил үчүн вердијимиз чүмләләрдәки **раһатлыг, јахшылыг, көјәрти** сөзләринин сифәт олдуғуну көстәрмишләр. Чаваб верән шакирдләрлә мүсаһибә заманы мә'лум олду ки, һәмин сөзләрин исим олдуғуну билдирән шакирдләр јалныз суала әсасланмыш, нә? суалы верәрәк онлары исмә анд етмишләр. Икинчи группа шакирдләр бу сөзләри **раһат, јахшы, көј** сөзләри илә гарышдырараг онлары сифәт һесаб етмиш вә нечә? суалы вермишләр. Үчүнчү групп шакирдләр исә сөзләрин ад, јохса әләмәт билдирдијини мүәјјәнләшдирә билмәмиш, тәрәддүд етдикләри үчүн онлары ичрасыз бурахмышлар.

Догрудур бу чүр исимләр чәтн олдуғуна көрә дәрсликдәки чалышмаларда онлара јер верилмәмишдир. Лакин шакирдләр дәрсликдәки гираәт мәтнләриндә белә сөзләрә раст кәлирләр. Шүбһәсиз, өтәри дә олса, бу чүр сөзләр дә ад билдирдијн үчүн исим олдуғу шакирдләрә чәтдырылмалыдыр. Дәрсликдә верилән тә'риф бу чүр сөзләрин хүсусијјәтинин ачмадыгы үчүн шакирдләри фәалијјәтә кәтирмир. Тә'рифдә әшја билдирән сөзләрин исим олдуғу көстәрилер. Бу чүр сөзләрдә исә шакирд әшјавилик көрә билмәдијиндән ону исим һесаб етмир.

II синиф шакирдләри хүсуси исимләр вә онларын орфографијасы илә таныш олурлар. Јазы ишләри-

нин вә хүсуси шәкилдә апардығымыз јохлама јазыларын тәһлил көстәрди ки, II синиф шакирдләри хүсуси исимләри әсасән фәрғләндирә билир, бу чүр исимләрин хүсуси ад билдирдијини көстәрир вә бәрәһән һәрфлә јазырлар. Тәк-тәк һалларда шакирдләр хүсуси исимләри кимн һәрфлә башлајырлар. Буну әһәм һәм хүсуси, һәм дә үмуми исим ишләпән сөзләрин јазылышына мүшаһидә етмәк олур: мәсәлә, **кәчир** ишләрини нәзәрдән кечирәркән **кәчир** шакирдләрин **чичәк, чејран** кимн гыз адларыны кичик һәрфлә јазырларынн мүшаһидә етдик. Һәм шакирдләрлә мүсаһибә заманы мә'лум олду ки, онлар бу сөзләрә ад ады кимн дәрк етмәмиш, онлар дә кичик һәрфләрдә јазмышлар.

Шакирдләрин јазыларында исим исимләрдән дүзәлдилән үмуми исимләри бөјүк һәрфлә јазмағларынн да раст кәллик. 10 синиф 238 шакирдлә апардығымыз јохлама јазы ишиндә **ләнкәранлы, ашрапы, лерикли** сөзләринин 105 шакирд хүсуси исим кимн гәбул еткән. Онларын бир группу илә суал-кәһин көстәрди ки, бу чүр сөзләри үмуми исимдән фәрғләндирә билмиш. Бу сөзләрин нә үчүн бөјүк һәрфлә башладығларынн сорундугда **ләнкәранлы** һәр адыдыр, она көрә бөјүк һәрфлә јазмышам» кимн чаваблар вериләр. Фәрди мүсаһибәләр көстәрди ки, һәмин шакирдләр бу чүр сөзләрдәки үмумилији мүәјјәнләшдирә билмирләр. Онлар бу чүр сөзләрдә **гоһум** сөз кимн дејил, ејни сөз **һаһу** аилајыр вә бөјүк һәрфлә башламышлар.

Адәтән, хүсуси вә үмуми исимләри фәрғләндирә билмәк шакирдләрин зәрури билијә јијәләндирилән, бу саһәдә дүзкүн аилајыш ишәк олдуғларынн көстәрир. Фәһмәчә охшар бу чүр сөзләрә фәрғләндирән шакирд дүзкүн грамматик үмумиләшдирмәјә јијәләндирилән бүрүзә верир. Она көрә дә **ләнкәранлы** бунуила әләгәдар сәһвләрә јеткән. Лакин бу саһәдә фәрғләндирмә јаранмадыгда шакирдләр үмумиләшдирмә апара билмишләр. Јохлама јазыларда сәһвләр

верән шакирдләр дә мәһз бу чә-
түзүнү көстәрмишдир.

Тәҗрүбә көстәрир ки, мұәллимлар
чәхәт практик әһәмийәтә малик
мәсәләҗә фикир вермир, белә
мәһзәри мұғажисәли шәкилдә тәһлил
әһәмириләр. Дәрсликдә дә һәмнин
мәһзә киҗәфәт гәдәр нәзәрә алып
әһәмишдир. Чалышмаларда белә
мәһзәри фәргләндирмәҗә јер верил-
әһәмишдир. Бу сәһәдә
мәһзәри јазы вердишләриннә јиҗәлән-
әһәмишдир дә чәтниләшмиш олур. Мәһз
көрә дә мұәллим һәмнин харақ-
әһәмишдир олан исимләри нәзәрдән га-
әһәмишдир, олардан јери калдик
әһәмишдир чалышмаларда истиҗадә етмәли-
әһәмишдир.

II синифдә шакирдләрә сифәт һаҗ-
әһәмишдир да хәјли мәлүмат верилир.
Шакирдләр өјрәнириләр ки, әшјанын
әһәмишдир билдирән нечә? нә чүр?
әһәмишдир суалларына чаваб олан сөз-
ләри сифәт дејилир. Сифәтин чүмлә-
әһәмишдир исимлә бағлы олмасы һаҗғында
әһәмишдир мәлүмат верилир. Бүтүн булар
әһәмишдир сифәти мәнимсәмәк, сөзләри сифәт
әһәмишдир фәргләндирмәк үчүн шәраит
әһәмишдир. Бәс шакирдләр сифәт ан-
әһәмишдир ләшһәни нечә мәнимсәјирләр, бу
әһәмишдир сәһәдә фәргләндирмә нечә јараныр?

Мүшәһидә вә мұәјјәнедичи экспе-
әһәмишдир риментләр көстәрди ки, II синиф
әһәмишдир шакирдләри рәнк, дад билдирән си-
әһәмишдир фәтләри асанлыгга фәргләндирир,
әһәмишдир сөзләри әшјанын мұәјјән әләмәти
әһәмишдир сәһәтүнү гејд едирләр. Лакын бү-
әһәмишдир тун сифәтләри ејни дәрәчәдә асан-
әһәмишдир лыгга фәргләндирә билмирләр. Он-
әһәмишдир ләк бәзән јарашыглы, кәнч, көрпә,
әһәмишдир кәһәли кими сөзләри сифәтә анд
әһәмишдир етмәкдә чәтнелик чәкирләр. Апар-
әһәмишдир дығымыз суал-чаваб заманы ајдын
әһәмишдир олду ки, шакирдләр бу чүр сөзләри
әһәмишдир сәһәри әләмәтини билдирдијини
әһәмишдир әһәмишдир алашдыра билмирләр. Ејни за-
әһәмишдир манда бу чүр сөзләрә суал вермәкдә
әһәмишдир дә чәтнелик чәкирләр. Мүсәһибә за-
әһәмишдир маным шакирдләрин бу чүр сөзләри
әһәмишдир сәһәри әләмәтини исимлә гарышдырмала-
әһәмишдир нә ајдын олду; мәсәлә, шакирдләр
әһәмишдир сәһә бәзиләри кәнч (оғлан), көрпә
(ушағ) сөзләрини исим кими көстәр-
әһәмишдир мидир. Олардан бирини бушун-
әһәмишдир да алағәдар суалларымыза чаваб
әһәмишдир еддијини нәзәрдән кечирәк. Јерик
әһәмишдир сәһәри әләмәти Ләрмәрүд кәнд сәккиз-

иллик мәктәбин II синиф шакирди
М. Таһиров суаллара белә чаваб
верди:

— Кәнч (оғлан) сөзүнү нә үчүн
исим һесаб етмисән? (Ким? Кәнч.
Бу, исимдир. Ким? суалына чаваб
олур).

— Көрпә (ушағ) сөзүнү нә үчүн
исим һесаб етмисән? (Көрпә, ким?
О да ким? суалына чаваб олур. Ад-
дыр. Она көрә дә исимдир).

Башга шакирдләрин дә бу тип-
дән олан чаваблары онларын
белә сөзләрин әләмәт билдирдијини
мұәјјәнләшдирмәкдә чәтнелик чәк-
дикләрини көстәрди. Чаваблардан
ајдын олду ки, ајрылыгга исим ки-
ми ишләнә билән бу чүр сөзләр әлә-
мәти гәбул етдикдә шакирдләр он-
лары фәргләндирмәкдә чәтнелик
чәкир вә исим кими гәбул едирләр.

II синиф шакирдләрини чаваб-
лары көстәрди ки, олар чох вахт
сифәтләри зәрфдән фәргләндирмәк-
дә чәтнелик чәкир, зәрфләри дә си-
фәт кими гәләмә верирләр. Бу заман
ән чох фаал грамматик әләмәтә,
һәмнин сөзләрин нечә? нә чүр? суал-
ларына чаваб вермәсинә истинад
етдикләринә көрә сәһвә јол вермиш
олурлар. Фикримизи фактларла
изәһ едәк. 430 II синиф шакир-
ди илә апардығымыз иш заманы
онларын әксәријәти (80 фанзи)
«Јахшы шакирд олмағ үчүн јахшы
охумалысан» чүмләсиндәки икинчи
јахшы сөзүнү, «Биз III синифдә дә
јахшы охујаҗағы» чүмләсиндә јенә
дә икинчи јахшы сөзүнү, «Учабој
оғлан тез-тез данышырды чүмләсин-
дә тез-тез сөзүнү сифәт кими гәбул
етмишдир. Һәмнин шакирдләрдән
бир групу илә апардығымыз
мүсәһибә көстәрди ки, олар бу
сөзләри сифәт кими мұәјјән-
ләшдирәркән әсас әләмәтә, әш-
јанын әләмәтини билдирмәҗә көрә
дејил, формал грамматик әләмәтә,
силарын нечә? нә чүр? суалларына
чаваб вермәсинә истинад етмишләр.
Беләликлә, олар сәһвә үмүмиләш-
дирмәҗә јол вермиш, башга анла-
јына анд олан фактлары сифәт ки-
ми гејд етмишләр. Мүшәһидәләр
көстәрди ки, јалныз суаллар әса-
сында әмәлијјат апармаға истиҗа-
мәтләндирирләр. Она көрә дә ша-

кирд һәм ин јөнәлишликләрдән кәна-
ра чыхмыр, јалныз суала истинад
етдији үчүн бир һалда дүзкүн, баш-
га һалда сәһв нәтичәјә кәлир. Ла-
кин бунларын һәр икисини дүзкүн
нәтича кими гәләмә верир. Бундан
башга мүшаһидәләр көстәрди ки,
мүәллимләрдән һеч бири бу чүр
гарышдырыла билән сөзләрини мүга-
јисәсинә јер вермир. Шакирдләр ан-
чаг сифәт үзәриндә әмәлијјат апа-
рырлар. Дәрсликдә дә јалныз сифә-
тә анд мисаллар верилир вә ша-
кирдләрини онунла ишләмәси тәләб
олунур. Она көрә дә шакирдин фор-
мал аламәтә истинад етмәси сәһвлә
нәтичәләнир. Бу һал шакирдләрдә
суаллар үзрә иш апармаға јөнәлиш-
лији даһа да артырыр. Нәтичәдә
онлар јалныз суаллар әсасында
әмәлијјат апармаға мејл көстәрир-
ләр. Мәһз буна көрә дә сифәтнин тәд-
рисини заманы зәрф һаггында мә'лу-
мат верилмәмәсинә бахмајараг, бу
чүр сөзләрдән дә истифадә етмәк,
онлары мүгајисә етдирмәк, һәм ин
сөзләрини әшјаја дејил, һәрәкәтә
анд олдуғуна көрә сифәт олмадығы-
ны көстәрмәк лазымдыр.

Јухарыда гејд етдијимиз кими,

II синифдә шакирдләр фе'л һа-
ггында мә'лумат да әлдә едирлар.
Бурада фе'лин замана көрә дејим-
мәси, мәсдәр барәдә дә мүвафә-
мә'лумат верилир. Мүшаһидә ки
јохламалар көстәрди ки, шакирдләр
фе'л һаггында нәзәрдә тутулған
мә'луматлары әсасән мәнимсәни
вә чәтинлик чәкмирләр. Лакин ик-
вә сифәтдә олдуғу кими фе'лләри
мүәјјәнләшдирилмәсиндә дә формал
аламәтә, суаллара әсасланырлар.
Чох вахт мүәллимләр шакирдләри
бу чүр чаваблары илә разылашыр.
онлары әсас аламәти мүәјјәнләш-
дирмәјә јөнәлтмирләр. Шакирд-
рини мүәјјән ишнә нечә ичра етмәли
барәдә фикирләшмәк тәләби го-
мадығына көрә әксәр һалларда
онларын ичра етдикләри иш ин-
ники характер дашыјыр. Башга ки
сәләләрлә јанашы оларат, фе'лләри
анд дәрсликдә верилмиш чалыш-
лары әксәријјәти шакирдләри фи-
кирләшмәјә мүәјјән дәрәчәдә та-
рик едир. Әсас иш дәрслик мате-
риалларыны шакирдләрә педагог
психолокијанын тәләбләринә үзгә
тәдريس етмәклир.

Ријазиијјат дәрсләриндә проблемин јарадылмасы һаггында

И. ӘЛИЈЕВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин досенти,

Н. МЕНДИЈЕВ

ЕТПЕИ-нин диссертанты

Проблем нәдир? «Проблем» јуан
сөзү олуп, һалли тәләб олунан мә-
сәлә, тапшырыг нәзәри, јахуд тәч-
рүби суал мәнасыны ифадә едир.
Һазырда педагогик әдәбијјатда
проблем деликдә мүрәккәб суал,
һалли тәләб олунан мәсәлә, тәдқи-
гат баша дүшүлүр. Фәлсәфи нөг-
теји-нәзәрдән проблем инсанын
јени биллик әлдә етмәк, јахуд әввәл-
чәдән мә'лум оланы јени шәрәнтдә

тәтбиғ етмәк сәһәсиндәки ахтис-
чылыг фәалијјәтини нәзәрдә тутур.
Беләликлә, «проблем» педагогик
да психологик, фәлсәфәдә мәтн
категорија олмагга, һәр икни һалда
јарадычы фәалијјәти нәзәрдә ту-
тур.

Тәлим просесиндә шакирдлә-
ардычыл шәкилдә мүхтәлиф мә-
сәләләр тәклиф олунур. Бу мәсә-
ләләриндә өјрәниләнләри јад
салынмасы (тәкрары) тәләб ет-
иләр.

Бәзиләриндә исә авваллар га-
вәһи биликләрдән истифадә
Белә ки, бу мәсәләләр
кедиши шакирдләре мә'лум
тапшырыг јеринә јетири-
онлар хусуси чәтинлијә

мәсәләләр врадыр ки, онлар-
алгоритми шакирдләре
олмур. Бу чүр мәсәләләр
ләри даһа чәтин вәзијјәтдә
онларын психоложи инки-
чоһ чох тә'сир кәстәрир. Белә
проблемли мәсәләләр

тәчрүбә кәстәрир ки, проблемли
ләри һәлл етмәк үчүн тәдрис
проектиндә проблемли ситуасија
ләтмәг лазым кәлир. Бу исә ша-
ләрин гаршысына үчүнчү тип
ләләр гојмагла јарадылыр.
тәдрис процесиндә ситуасија де-
лә, шакирдләрин јарадычылыг,
ахтарычылыг фәалијјәти үчүн ла-
лан олан вәзијјәт нәзәрдә тутулур.

Проблем ситуасија јаратмагла
ләрилән тә'лимә проблемли тә'лим
ләләр, проблемли тә'лим тә'лим
проектини фәаллашдырыр; ша-
ләрин јарадычылыг, ахтары-
чылыг габилитетини инкишаф
ләрилмәсинә; өјрәдилән билик-
ләри вә онлар арасындакы әләгә-
ләри мөһкәмләмәсинә көмәк кәс-
ләләр; шакирдләрин мүстәгил өј-
лә, нәтичә чыхарма, үмумиләш-
лә бачарыгыны инкишаф етди-
лә; онларда тә'лим процесинә мәс-
ләтләр һиссини инкишаф етди-
лә; педагожи әдәбијјәтдә проб-
лем ситуасијанын ашағыдакы тип-
ләри мөјјән едилмишдир.

1. Проблем ситуасија шакирд-
ләре мә'лум олан биликләр систе-
лә илә, тәгдим олуна јени тә'лим
ләләрини һәллиә верилән тә-
лә арасында ујғунсузлуг олдуғда
ләләр. Белә ујғунсузлуг а) ша-
ләрин мәнимсәдикләри билик-
ләләр тәгдим олуна мәсәләнин
ләли үчүн лазым олан јени факт
ләсында; б) характерчә ејни олан
ләләрини нисбәтән сәтһи вә даһа
ләләр сәвијјәсин арасында; в) ел-
лә биликләрлә һәјәти, тәчриби
ләләр арасында јараныр.

2. Шакирдләре мә'лум олан
мүхтәлиф биликләр системиндән
тәгдим олуна мәсәләнин дүзкүн
ләлини тә'мин едән биликләр сис-
темини сечмәји тәләб етмәк проб-
лемли ситуасија јаранмасына имкан
верир. Доғрудан да шакирдләр тә-
ләб олуна мәсәләнин һәлли үчүн
кифәјәт гәдәр мә'лумата малик ол-
мадығда, онлар мүстәгил оларағ
ләмин мә'луматлары өјрәнмәли,
тәләб олуна чох сәјдә мә'лу-
мата малик олдуғда исә, онларын
нчәрисиндән мәсәләнин һәлли үчүн
ләзим оланыны, даһа әлверишли-
сини сечмәли олурлар. һәр ики
ләлдә шакирдләрин ахтарычылыг
габилитетини ишә салыныр, онлар
фәаллашырлар.

3. Проблем ситуасија шакирдлә-
ри онлара мә'лум олан биликләр-
дән јени тәчрүби шәраитдә исти-
фадә етмәјә сәнг етдикдә јараныр.

4. Мәсәләнин нәзәри чәһәтдән
мүмкүн олан һәлли јолу илә сечил-
миш методун һәјәтә кечирилә бил-
мәмәси арасында, ејни заманда
тапшырығын тәчрүби оларағ јери-
нә јетирилмәсини мүмкүн олмасы
илә онун нәзәри чәһәтдән әсәслә-
дырлмамасы арасында зиддијјәт
олдуғда проблем ситуасија јара-
ныр.

5. һадисәләрин дахили мәзмуну
илә онун фәза тәсвири арасында
бирбаша әләгә јаратмағ мүмкүн
олмадығда проблем ситуасија јара-
ныр.

6. Бир сыра мүнәсибәт вә асылы-
лығларын схематик тәсвири илә
онун һәјәти мәзмуну арасында әлә-
гә биләваситә көрүнмәдикдә дә
проблем ситуасија јараныр.

Ғабагчыл педагожи тәчрүбәјә
әсәсләнарағ тәдрис процесиндә
проблем ситуасија јаратмағын аша-
ғыдакы јолларындан истифадә еди-
лир.

1. Шакирдләрдән нәзәри изаһ
тәләб едән фактла, һадисә илә тә'-
сир етмәк.

2. Шакирдләр тәчрүби характер-
ли тапшырыг ичра едәркән јаранан
проблем ситуасијадан истифадә
етмәк.

3. Факт вә һадисәләрин һәјәти
көрүнүшү, формасы илә онларын

елми анлајышлары арасындакы эксликлэр васитэсилэ шакирдлэрэ тә'сир етмәклэ, онларда һәмин факт вә һадисаләрин тәһлил едилмәсинин, изаһынны лазым олдуғуна мејл ојатмаг.

4. Фәрзијә прәли сүрмәк, нәтичәни формулә етмәк вә онлары тәчрүби јохламаг.

5. Шакирдләрдә мәнимсәнилмәси чәтинлик тәрәдән һадисә, факт, гајда, ганун вә әмәлләри мутајисә етмәјә мејл ојатмаг.

6. Шакирдләрдә јени фактын үмумиләшдирилмәсинә әввәлчәдән мараг ојатмаг.

7. Фәһләрарасы әләгәдән истифадә етмәк.

Мә'лумдур ки, проблем муәллим вә ја шакирд тәрәфиндән шакирдләр гаршысында гојулур. Педагожи тәчрүбә кәстәрир ки, шакирдләр гаршысында проблем гојаркән ашағыдакылар нәзәрә алынмалыдыр.

1. Муәллим шакирдләр гаршысында гојачағы проблемни актуаллығыны онлара һисс етдирмәдән, онларда һәмин проблемә мараг ојатмадан онун һәллини тәләб етмәмәлидир. Шакирдләр гаршысында проблем әввәлчәдән шакирдләрдә јаранан марағын нәтичәсиндә гојулмалыдыр.

2. Әввәлләр һәлл едилән проблемләрин һәлли алгоритминдән јени, нисбәтән чәтин проблемни һәлли үчүн истифадә едилә биләр.

3. Шакирдләрин әввәлләр растлашдығлары, лакин онларда кифајәт гәдәр елми мә'луматын олмамасы үзүндән һәмин дөврдә һәлл едилмәјән проблем һәлл едилә биләр. Бу, ејни заманда шакирдләрдә белә бир фикрин јаранмасына сәбәб олур ки, «кифајәт гәдәр елми ријазин мә'лумат әлдә етмәклә тәчрүбәдә раст кәлинән һәр бир ријазин проблемни һәлл етмәк олар». Она кәрә шакирдләр ријазинјаты ејрәнмәјә даһа марағлы оларлар.

4. Әввәлләр синиф коллективин тәрәфиндән һәлл едилән проблемни һәлли әлдә едилән јени биләкләрлә әләгәдар зәиф шакирдләрә тәклиф олуна биләр.

5. Синиф коллективин тәрәфиндән әввәлләр һәлл едилән проблем, кечилән материалын тапмасы мәгсәдилә башга шәкилдә јенидән һәлл едилә биләр.

6. Мә'луму мәчһулдан ајырмаг вә онлар арасындакы муәназилә олан әләгәләри муәјјәнләшдирмәк шакирдләрә тәклиф едилә биләр. Бунунла шакирдләрә верилән һадисәләрин һәлли јолларыны вә онлардан һапсынын даһа сәмәти олдуғуну муәјјән етмәји ејрәнмәләр.

7. Шакирдләр гаршысында онларын һәлл едә билмәјән проблем гојулмамалыдыр. Гојулған проблемни һәлли үчүн лазым шәријазин анлајыш, гајда, ганун, теорема вә с. шакирдләрә мә'лум олмамалыдыр.

Дејиләнләри мисалларла кәһ едәк.

1. Натурал әдәдләр чохлағунда топлама вә вурманын һәмин әдәд күнлүјү проблемини һәлл етмәк әввәлчә $a+b=c$ вә $ab=c$ бәрабәрликләриндә a вә b -јә бир натурал гијмәтләр верәрәк c -ни тапмәти тапылар. Сонра исә шакирдләр гаршысында «натурал әдәдләрдә чохлағунда топлама вә вурма әмәлишә мүмкүндүрмү?» проблемни гојараг, бу проблемни һәлл етмәк үчүн a вә b натурал әдәдләрдә олматла $a+x$; $x+a$ чәмләрини тапматла; ax ; xa һасилләринин натурал гијмәтләр алмасы үчүн x -ин ала билдирмә чәји натурал гијмәтләри тапматла шакирдләрә тәклиф олунар. Бундан исә натурал әдәдләр чохлағунда топлама вә вурманын һәмин мүмкүнлүјү нәтичәси чыхыр.

2. Чыхманын вә бөлмәнин натурал әдәдләр чохлағунда һәмин мүмкүн олмамасы проблемни һәлл етмәк үчүн әввәлчә шакирдләрә

$40-x$; $x-40$; $x-160$; $160-x$ ифадәләринин натурал гијмәтләр алмасы үчүн x -ин ала билдирмә чәји тапмат тәклиф олунар.

Сонра исә a натурал әдәдләрдә $a-x$; $x-a$; $x:a$; $a:x$ ифадәләринин натурал гијмәтләр алмасы үчүн x -ин ала билдирмә чәји тапмат тәклиф олунар.

гүмүштүк гүмүштүк тә'јин едилір. Биринчи да мүәјјән едилір ки, натурал сандар чохлуғунда $a < x$ (кенишләнмиш натурал сырада) $x > a$; a — x фәргинин тә'јин едилмәси үчүн $x > a$; a — x гисмәтинин тә'јин едилмәси үчүн a өдәди x -ин минималы, x — a гисмәтинин тә'јин едилмәси үчүн x өдәди a -нын минималыдыр.

3. Әмәлләрнин јеринә јетирилмә ардычыллығyny проблем кими биринчи һәлл етдирмәк олар. Бу мәсәлә ашағыдакы кими мисаллардан истифадә едирик.

а) $16+25, 42-32$

Шакирдләрнин бә'зиләри әмәлләри ардычыл јеринә јетирирләр, јә'ни $16+25$ чәминин тапырлар, чәминин $42-32$ вурурлар вә нәтичәдән 32-ни тапырлар. Әмәлијатын дүзкүн јеринә јетирилмәдијини гејд едәрәк бәлә мисаллар вермәк олар: $16+25, 42-32$ вә $16+25, 42-32$.

Шакирдләрнин бә'зиләри $16+25$ чәмин вә $42-32$ фәргини тапыб нәтичәдән вурурлар. Бу һалда да бәлә дүзкүн јеринә јетирилмәдијини гејд едәрәк, бәлә мисаллар вермәк олар: $(16+25), 42-32$; $(16+25), 42-32$.

Биринчи мисалын һәллиндә шакирдләр чох тәсадүфи һалда сәһвә етәрәк верир, дөрдүнчү мисалын һәллиндә исә сәһвә јол вермирләр. Верилән мисаллары мүгајисә етәрәк, әввәлки ики мисалда јол верилән сәһвини нәдән ибарәт етәрәк, исә сәһвини шакирдләрдин тәләб етмәк мүмкүндүр. Бәлә мисалларын һәлли нәтичәсиндә шакирдләр өјрәнирләр ки, мө'тәризә етәрәк верилән мисалдан әввәлчә вурурлар вә бөлмәни, сонра исә топлама етәрәк, исә чохманы јеринә јетирмәк лазымдыр: б) $24, 42:6$; $180:18, 5$. Бәлә мисалларын һәлл едәрәк шакирдләрнин бә'зиләри $24, 42$ һасилләр тапыр вә бу һасилли 6-ја бөлүрләр. Буна ујғун олараг $18, 5$ һасилләр тапыр вә 180 -и бу һасиллә бөлүрләр. Бә'зи шакирдләр исә әввәлчә $42:6$ гисмәтинин тапыр вә 180 -и бу гисмәтә вурурлар. Буна ујғун олараг $180:18$ гисмәтинин тапыр вә бу гисмәти 15 -ә вурурлар.

Бәлә мисалларын һәлли илә әлағадар јол верилән сәһвини мәзмуну изаһ едилір вә нәтичәдә шакирдләр өјрәнирләр ки, вурума вә бөлмә ардычыл верилдикдә онлар мисалда верилдији ардычыллығла јеринә јетирилмәлидир.

3. Мәсәләнин һәлли илә әлағадар проблемли вәзијјәт јаратмаг вә бундан истифадә едәрәк мәсәлә һәлл етдирмәк олар. Буна мәсәлә һәлли үзәриндә изаһ едәк.

а) Әлқәмиздә һамынын јахшы ишләмәјә, планы вахтындан әввәл јеринә јетирмәк үчүн чалышдығyny гејд едәрәк, шакирдләр таршысында ашағыдакы проблемни гојарыг. «Верилән планы вахтындан әввәл јеринә јетирмәкдән өтрү нә етмәк лазымдыр?»

Бундан өтрү күндәлик планы артығламасы илә јеринә јетирмәк лазым кәлдији изаһ едилір. Бундан истифадә едәрәк ашағыдакы мәсәләни һәлл етдирмәк олар.

«Завод план үзрә 26 күндә 3640 машини һазырламалы иди. Лакин завод һәр күн планда нәзәрдә тутулдуғундан 42 дәнә чох машини һазырлады. Завод планы нечә күн тез јеринә јетирди?»

Мәсәләнин һәлли үчүн шакирдләр таршысында бәлә бир проблем гојмаг олар. Күндәлик план, күнләрнин сајы вә һәммин күнләр әрзиндә һазырланан машинларын сајы арасында нә кими әлағә вардыр? һәр күн һазырланан машинларын сајы а, күнләрнин сајы в, күндә һазырланан машинларын сајы с оларса $a \cdot v = c$ олар.

— һазырланан машинларын сајы вә буна сәрф олуна күнләрнин сајы мә'лум олдуғда күндәлик планы нечә тапарыг?»

— Вуну $c : a = v$ бәрәбәрлијинә әсасән тапарыг.

— План үзрә завод күндә нә гәдәр машини һазырламалы иди?

$v = c : a$; вә јахуд $3640 : 26 = 140$

— в илә а арасында нә кими әлағә вардыр? а артдыгча в азалыр.

— һәр күн нә гәдәр чох машини һазырланарса, план нәзәрдә тутул-

дугундан даһа тез јеринә јетир-
ләр.

—Завод һәр күн нечә машин һа-
зырлајырды?

$$140+42=182.$$

—Завод 26 күнлүк планы нечә кү-
нә јеринә јетирди?

$$3640:182=20$$

—Завод планы нәзәрдә тутулдугун-
дан нечә күн тез јеринә јетирди?

$$26-20=6$$

6) Шакирдләрнин метал ғырынтысы
топланмасында сөз ачараг, ша-
кирдләр гаршысында ашагыдакы
проблеми гојмаг мүмкүндүр.

Метал ғырынтысы нә үчүн топ-
ланыр, ондан нә һазырланыр?

Верилән чавабларла әлагәдар
ашагыдакы мәсәләни һәлл етдир-
мәк олар.

«Бир мәктәбин пионерләри 80 т,
дикәр мәктәбин пионерләри исә
бунун сәккиздән беш һиссәсини
метал ғырынтысы топладылар.
Һәр ики мәктәбин топладығы ме-
тал ғырынтысындан заводда релс
һазырладылар. Һәр 10 т метал ғы-
рынтысындан 70 м релс алынар.
Топланан метал ғырынтысындан
нечә метр релс алынды?»

Мәсәләнин һәлли үчүн шакир-
дләр гаршысында белә бир пробле-
ма гојулур.

—Мәсәләни нечә үсулла һәлл
етмәк олар нә бу үсуллардан һансы
даһа сәмәрәлидир?

Бу, шакирдләри мәсәләни тәд-
дүфи һәлл етмәк үчүн дејял, сәм-
әрәли јолларыны арашдырмаг
бунлардан һансынын даһа сәмәрә-
ли олдугуну мүәјјәнләшдир-
сәвг едир.

Бу мәсәләнин ашагыдакы тар-
да һәллинин даһа сәмәрәли олду-
гу мүәјјән едирләр.

—Тәләб олунаны тапмаг үчүн
билмәлијик?

Ики мәктәбин бирликдә топла-
дығы метал ғырынтысынын чәки-
ри.

—Бундан өтрү нәји билмәлијик?

—Икинчи мәктәбин топладығы ме-
тал ғырынтысынын чәкири
 $80:8.5=50$ т; $80+50$ т=130 т.

—10 т метал ғырынтысындан
релс алынырса, 130 т-дан нечә
алынар?

—70 м-дән 13 дефә чох, јәни
 $13=910$ м.

Мәсәлә һәлли процесиндә шакирдләрнин јарадыҗы ишләри

А. НУРУШОВ

педагожи елмләр намизәди,

К. ӘЛИШОВ

Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин аспиранты

Јени програмларын тәтбигиндән
хејли вахт кечмәсинә бахмајараг,
мүәллимләрин бир гисми мәсәлә
һәллинин өјрәдилмәсиндә јенә дә
шакирдләрнин јаддашына истиһад
едирләр. Нәтичәдә шакирдләр мә-
сәлә һәллини типләр үзрә әзбәрлә-
мәјә мејл кәстәрирләр. Јаддаша
истиһад етмәк нәзәријәнин өј-
рәдилмәси бахымындан зәрәр-
лидирсә, мәсәлә һәлли просе-
синдә тамамилә јарытмаздыр.
Чүнки мәсәлә һәлли мүхтәлиф

ријазии әлагәләр шәрантинә
зәријәнин тәтбигидир вә буну
ситуасиялары әввәлчәдән
алмаг мүмкүн олмадығындан
ләрин әзбәрләнмәси сәмәрә-
мәһсулијјәтдир. Дәрсликдә
һансы мәсәләни һәлл етмәк
рығы һәлә шакирдин јүксәк
инхишафына дәләләт етмир.
ләниләрдән бу нәтичә чых-
мәктәб типик мәсәләләр
имтина етмәлидир. Сәһбәт

кедир ки, шакирдләрнн тә-
һәккүрүнү инкишаф етдирмәк
үчүн тәхчә һазыр, там мәсәләләр-
дә истифадә етмәк кифајәт дејил-
ди. Чүнки һазыр мәсәләләр онла-
рға тәртибиндә истифадә олу-
нма. Шәртләрнн мүхтәлиф чәһәтлә-
ринә шакирдлән кизләдир вә буна
буна о, шәртдә јарадылан ситу-
ациянн истәр-истәмәз јаддашын
тәрәккүләшдирилмәси һесабына
һәмкәсмәли олур.

Һазыр мәсәләләрнн һәлли просе-
дурасы мүстәгиллик олса да, бурада
шакирднн фәалијјәти, адәтән, ре-
зультатив чәрчивәдә галыр, јәни о,
шәһиди тип әсасында һәлл едир.

Белә чатышмазлыглары јарадан
һәмкәсмәг үчүн һазыр мәсәләләр-
дә јанашы натамам мәсәләләрдән
истифадә етмәк фәјдалыдыр.
Бу заман шакирд мәсәлә тәртиби-
нн иштиракчысына, ријазин әла-
һәзәр ситуасиясынын јарадычы-
сына чәзрилир.

Натамам мәсәләләр јарадычы
мүстәгил ишләрә нүмунәдир.
Бүчүр мәсәләләрнн ики група ајыр-
ылалар: а) вериләнләрнн (шәрти)
чатышмајан мәсәләләр; б) суалы
чатышмајан мәсәләләр. Бу мәсәлә-
ләр һәммин мәсәләләр, һәмчинин мә-
сәлә шәртиннн тәртибиндә сечмә
ситуауи үзәриндә дајаначағы.

Вериләнләрнн чатышмајан мәсә-
ләләр. Белә мәсәләләр үзәр иш I си-
нифтин апарылыр.

Мәсәлә 1. Надир мәктәбдә
һәфтә вә бир стәкан чај алыб
һәфтәниң 20 гәпик пул верди.
Надир нечә гәпик галыг алды?

I синиф шакирдләрннә јахын вә
шәрти олан белә бир ситуасия
шәһиди марагландырмагла јанашы
мәһәлилик дә јарадыр. Чүнки пахла-
н вә чајын гијмәти шәртдә верил-
әнләрннә көрә мәсәләни һәлл етмәк
мүмкүн дејилдир. Мүәллимин тап-
шырмасы илә шакирдләр шәрти та-
һәккәјыр вә мәсәләни һәлл едир-
ди.

Белә әмәлинин өјрәдилмәси илә
шәһиди II синиф шакирдләрннә
Белә бир мәсәлә тәклиф етмәк
шәһиди.

Мәсәлә 2. Ана базардан 15

портагал алды вә бунлары аилә
үзвләри арасында бәрабәр бөлүш-
дүрдү. Һәр адама нечә портагал
дүшдү?

Аилә үзвләрннн сајы шәртдә
верилмәдијиндән шакирдләр мәсә-
ләни һәлл едә билмирләр. Һәммин
чәттилик дәрк едилдикдән сонра
мүәллим мәсәләни шәртинә $1 < X < 10$ (бурада x аилә үзвләрннн са-
јыдыр) бәрабәрсизлијини дә әлавә
едир. Буна бахмајараг, һәллип геј-
ри-мүәјјәнлији өз гүввәсиндә га-
лыр. Чүнки аилә үзвләрннн сајы
3 вә 5 ола биләр. Башлыча чәтти-
лик һәммин мүләһизәннн дәрк едил-
мәсидир. Шакирдләрнн тәклиф ет-
дикләри 2, 4, 6 вә ја 15-ин бөлән-
ләри чохлауна дахил олмајан ди-
кар әдәдләр әввәлчә тәһлил олу-
малы вә јалныз бундан сонра рәдд
едилмәлидир. Һәртәрәфли тәһлил-
дән сонра мәсәлә үчүн ики һәлл
алыныр: 1) $15:3=5$ вә ја 2) $15:5=$
 $=3$.

Суалы чатышмајан мәсәләләр.
Јухарыдакы мәсәләләрнн тамамла-
јаркән шакирдләрнн мүһакимә-
си, әсасән, аналитик-синтетик ха-
рактер дашыјырды. Лакин суалы
чатышмајан мәсәләләрдә мүһа-
кимә јалныз синтетик шәкилдә
кедир. Бунула белә бу чүр мә-
сәләләрнн дә дидактик әһәмиј-
јәти аз дејилдир. Чүнки һәр һәл-
да шакирдләр кәмијјәтләр ара-
сында сәбәб-нәтичә әлағәләрннн мү-
әјјән едир вә бу да онларын мәнти-
ги тәфәккүрүнүн инкишафына хид-
мәт көстәрир.

Мәсәлә 3. Анбардан 3 маға-
занын һәр биринә 6 јешик чај көн-
дәрдиләр.

Шакирдләрә тәклиф едилир ки,
мәсәләни суалла тамамласынлар.
Ајдындыр ки, бурада јалныз бир
суал гојмаг мүмкүндүр: мағазала-

ра чәми нечә јешик көндәрдиләр?

Мәсәлә 4. Багда 16 јешик алма вардыр. Бунларын 12 јешијини апардылар.

Бу мәсәләдә неә мүмкүн суалларын сајы чоҳдур. Белә ки, әкәр мәсәлә һиссәләрин өјрәнилмәсиндән әввәл верилмишсә, онда бурада ики суал гојмаг олар:

- 1) Багда нечә јешик галды?
- 2) Апарылан јешикләрин сајы галанлардан нә гәдәр чоҳдур?

Бу мәсәлә һиссәләрин өјрәнилмәсиндән сонра верилсә, онда мүмкүн суалларын сајы даһа да чоҳалар:

- 3) Јешикләрин нечә һиссәсини апардылар?
- 4) Јешикләрин нечә һиссәси галды?

- 5) Галан јешикләр апарылан јешикләрин нечә һиссәсини тәкшил едир?

Әкәр тәрә мүнәсибәтләри көтүрсәк, онда јухарыдакы суаллара ујғун даһа үч суал гојмаг олар:

- 6) Јешикләрин сајы апарыланлардан нечә дәфә чоҳдур?
- 7) Јешикләрин сајы галанлардан нечә дәфә чоҳдур?

- 8) Апарылан јешикләрин сајы галанлардан нечә дәфә чоҳдур?

Бу нүмунәдән көрүнүр ки, бир-ики әмәлә аид мәсәлә чоҳлу миғдарда суалын гојулушуна имкан верир. Оңа керә дә бу мүр чалышмалар һәр бир мәсәлә һәллинин әсәсыны тәшкил едән илкин фикри вәрдишләри инкишаф етдирмәк үчүн көзәл васитәдир.

Мәсәлә 5. Блокнот, хәткеш, вә гәләм бирликдә 27 гәпикдир. Хәткешин гијмәти 8 гәпик, гәләмин гијмәти исә 3 гәпикдир.

Әкәр мәсәлә II синифдә биринчи пилләли әмәлләр өјрәниләркән вериләрсә, бурада ән чоҳу 4 суал гојмаг олар:

- 1) Блокнот нечә гәпикдир?
- 2) Гәләм блокнотдан нечә гәпик учузду?

- 3) Блокнот гәләмдән нечә гәпик баһады?
- 4) Хәткешләр вә гәләм блокнотдан нечә гәпик учузду?

Белә әмәлини кечәндән сонра исә һәмин мәсәлә үчүн мүмкүн суалларын сајыны 10-на чатдырмаг олар.

Мәсәлә 6. Үмуми дәфтәрин гијмәти 14 гәпикдир. Ади дәфтәр бундан 7 дәфә учузду.

Мәсәләјә белә бир шәрти дә әввә едәк ки, мағазадан јалныз ади дәфтәр алыныбдыр. Бу заман ашағыдакы суаллары гојмаг олар:

- 1) т әдәд ади дәфтәр нечәјәдир?
- 2) п гәпијә нечә ади дәфтәр алмаг олар?

- 3) д әдәд үмуми дәфтәр әввә нечә ади дәфтәр алмаг олар?

Мәсәлә һәлл етмәк бачарыла суал-әмәл әлағәсини баша дүшкәндән асылыдыр. Тәчрүбә көстәрир ки, шакирдләр мәһз бу әлағәни баша дүшмәкдә чәтинлик чәкәрләр. Бәзәрдән кечирдијимиз методун ән јүк үстүнлүјү дә бундадыр ки, шакирдләр бир шәртдән бир нечә тичәнин алындығыны көрмәкдә суалын ријазин мә'насыны, башта әдәлә, суал-әмәл әлағәсини дәрк етәләр.

Сечмә методу. Мәсәлә һәллинин тә'лиминдә сечмә методунда имканлары аз дејилдир. Белә ки, һәмин методдан һәм мәсәлә тәртиб едәркән, һәм дә һазыр мәсәләләрин һәллини јохлајаркән тифадә етмәк олар.

Мәсәлә 7. Бир рәңкли карандаш ади карандашдан нечә гәпик баһады?

Бу натамам мәсәләдә суал лакин шәрт јохдур. Суала чатмаг үчүн ашағыдакы шәртдән лазым оланлары сечмәк шакирдләрә тәклиф едилир:

- а) 4 ади карандашын әввә рәңкли карандаш алмаг олар.
- б) 3 рәңкли карандаш 36 гәпикдир.

15-күмүз рәңкли карандаш бир-
тәпәш 15 гәпијәдир.

2-күмүз карандаш 6 гәпијәдир.

3-күмүз вә 2 рәңкли карандаш
тәпәш 27 гәпијәдир.

4-күмүз карандашын гижмәти рәңк-
ли карандашларын гижмәтинин
бир һиссәсини тәшкил едир.

Шәртләрин сајыны артырмаг да
мәсәләни һәлл етмәк үчүн
онлардан мүүјјән ики шәрт сеч-
мә лазымдыр. Истәнилән ики
шәрт вәситәсилә мәсәлә һәлл
еделәр (мәсәлә, а вә д шәрти).
Бундан тәрәфдән, һәллин асанлығы
ишкәрәлилији дә шәртләрин се-
чмәсиндән асылыдыр: мәсәлә,
а вә г шәртләрә мәсәлә һәллин
ишкәрәлидирыр, в вә г шәртләрә
ишкәрәлидирыр. а вә г шәрт-
ләрә вәситәсилә дүзәлдилмиш мә-
сәлә ашағыдакы шәкилдә олар:
«4 күмүз карандаш 6 гәпијәдир. 4
күмүз карандаш әвәзинә 1 рәңкли
карандаш ади карандашдан нечә
күмүз баһадыр?».

Ишкәрәли дә һазыр мәсәләләрәни һәл-
ләтәсә сечмә методуна бахаг. И
шәртләрә шакирдләрәниң белә бир мә-
сәлә верилир:

Мәсәлә 8. Ушаг бағчасына 20 кг
мандарин, бундан 4 кг чох мандарин
мәсәләндән 2 дәфә аз порта-
гал кәтирмишдиләр. Портагал не-
чә кг иди?

Мәсәлә илә јанашы чавабларын
ишкәрәлиси да тәпәш едиләр. Чаваб-

лардан јалныз бири доғру олур.
Доғру олмајан чаваблар елә тәр-
тиб едилмәлидир ки, бунлар ша-
кирдләрәни типик сәһвләрәни мүүј-
јә етмәкдә мүүаллимә көмәк көс-
тәрсин. Јухарыдакы мәсәлә үчүн
дөрд чаваб тәклиф олуна биләр.
А. 20 кг., Б. 40 кг., В. 40 кг., Г. 78 кг.

Бурада в чапабы доғрудур, а, в, г
доғру олмајан чаваблар илә о за-
ман алыныр ки, шакирдләр «4 кг
чох» ифадәси илә «4 дәфә чох»
ифадәси, «2 дәфә аз» ифадәси илә
«2 кг аз» ифадәси арасындакы
фәрги көрмәсинләр.

Дикәр сәһвләр нәтичәсиндә (мә-
сәлә, әмәлләри дүзкүн јеринә је-
тирмәдикдә) алына биләчәк чаваб-
лар бурада нәзәрә алынмамыш-
дыр. Шакирдләр һәммин мәсәләни
мүстәгил һәлл етдикдән сонра
алынған чаваблар фронтал шәкил-
дә тәһлил едилмәли вә доғру олма-
јан чавабларын алынмасына са-
бәб олан сәһвләр арашдырылма-
лыдыр.

Натамам мәсәләләрәни илк вахт-
ларда бүтүн синифлә бирликдә
һәлл етмәк лазымдыр. Бу сәһлә
мүүјјән вәрдишләрә, јијәләнмиш
синифдә илә һәммин мәсәләләрә
мүстәгил иш киши вермәк даһа
фајдалыдыр. Натамам мәсәләләр
ады, там мәсәләләрәни әвәз етмир,
онлардан јалныз вахташыры вә
јериндә истифадә етмәк лазымдыр.
Вериләнләрәни чатышмајан вә суалы
чатышмајан мәсәләләрдән јени
мәвзунун өјрәдилмәси заманы,
сечмә методундан илә мөһкәмлән-
дирмә вә тәкрар заманы истифадә
етмәк даһа јахшы сәмәрә верир.

ТӘБИӘТӘ ЕКСКУРСИЈА ҺАГГЫНДА

М. ЧАББАРОВА

Азәрбајчан ЕТПЕН-нин елми ишчиси, педагожи елмләр һәмизәди

3-синфин програмында тәбиәтдә
верән мөвсүми дәјишикликләр-
ә алағадар бир сыра экскурсија-
лар нәзәрдә тутулур. Бунаардан һәр

бири гаршылыглы вәһдәт тәшкил
едир, доғма јерләрәни тәбиәти һаг-
гында шакирдләрәни јени биликләрлә
зәнкинләшдирир, онларын тәфәккү-

рүнү вә нитгини инкишаф етдирир. Екскурсија арафәсияда шакирдләр онлара мә'лум олмајанлары көрмәк араусу илә јашајыр, бу һавәс мүшаһидә олунан объектин гаврајышы үчүн онларын диггәтини кәркиләшдирир вә мәркәзләшдирир.

I синифдә екскурсијалар комплекс характер дашыјыр, башга сөзлә, әтраф аләмин эшјаларыны, битки вә һейванат аләминдә баш верән мөвсүми дәјишмәләри өјрәнмәјә имкан верир. Буиларын һәр биринин вәзифәси доғма јерләрин табиятинә даир биликләри јениләшдирмәк вә тамамламагдыр.

Екскурсијалар тә'лим вә тәрбијәви характер дашыјыр. Белә ки, о, илк нөвбәдә шакирдләрдә чисимләрдәки әсас хусусијәтләри көрмәк габилијјәтини, мүшаһидә етмәк, мүһакимә јүрүтмәк бачарығыны инкишаф етдирир, шакирдләрин билијини вә лүғәт еһтијатыны зәңкиләшдирир. Екскурсијанын тәрбијәви чәһәти исә ондан ибарәтдир ки, бу просесдә шакирдләрин тәфәккүрү, јаддашы, диггәти, мејл вә марағы мәшг едир. Һәр бир емосија табиятин естетик гаврајышыны доғурур. Шакирдләр мүүјјән тапшырығы јеринә јетирәркән һәрәкәтләр едирләр: мәсәлән, күч сәрф етмәклә гуру будаг сындырыр, кәпәнәк тутмаг үчүн тулланыр, гачыр, сохулчан тапмаг вә ја чичәји көклү чыхармаг үчүн торлағы газырлар. Беләликлә, шакирдләр физики чәһәтдән дә инкишаф едирләр. Физики инкишафла әлагәдар мувафиг практик тапшырыглар шакирдләрдә һәм дә әмәјә шүүрлу мунасибәт јарадыр.

Бөјүк тә'лим вә тәрбијәви әһәмијјәтә малик олмасына бахмајараг, бә'зи мүүәллимләр ја екскурсијадан истифадә етмир, ја да онун тәшкилинә формал јанашырлар. Бу, бир тәрәфдән шакирдләрин, диқәр тәрәфдән исә мүүәллимләрин һазырлыгсызлыгындан ирәли кәлир. Мүүәллимләр әксәр һалларда шакирдләрә анчаг екскурсијанын вахтыны хәбәр билдирмәклә кифајәтләнир, мүшаһидә үчүн дәгиг тапшырыглар вермирләр. Бу исә синфин диггәт-

сизлији вә интизамсызлыгы илә нитчәләнир. Мүстәгил тапшырыгларын олмамасы вә ја гејри-дәгигләр нитчәләрин јекунлашдырылмасы мәнфи тә'сир кәстәрир.

Мүүәллимләрин елми-методик һазырлыгынын ашағы сәвијјәдә олмасы, һәр шејдән әввәл, һәм өзләрини, һәм дә мәктәб рәһбәрләрини екскурсијанын тәрбијәви чәһәтләрин дүзкүн гијмәтләндирмәмәси илә изаһ едилмәлидир. Онлар екскурсијаны ади кәзинтијә чевирмәклә, шакирдләри табиятин әсраһинә хусусијәтләрини вә мүхтәлифәсилләрдә онун ардычыл дәриҗәләрини дәрк етмәк имканларын дан мәһрум едирләр. Бә'зи һалларда екскурсија заманы мүшаһидә верилән тәләбләрә ријәт едилән вә ја мүшаһидә просеси методик чәһәтдән дүзкүн гојулмур (хусусән шакирдләрин диггәти объект хусусијәтләринә јөнәлдилмир, тапшырычылыға сәвг едән суаллар тартамур, проблемли шәраит јаратылмур). Мүүәллимни елми һазырлыгынын ашағы олмасы шакирдләрин суалларына чәвабында өзүнү кәпәндә ајдып бүрузә верир.

Бақы мәктәбләринин бириндә мүүәллим сабаһ екскурсијаја келмәләрини ушагларә билдирди. Екскурсијанын мәгсәд вә вәзифәләрин изаһ етмәдән шакирдләри мәктәбдән чыхарды. Онлар мувафиг объект ахтара-ахтара динмәзчә, тапкын хијабанларыны кечдиләр. Мүүәллим бирдән-бирә јазын кәлмәк табиятдә баш верән дәјишмәләри (гарын әримәси, гушларын кәлмәси, тумурчугларын шигирәк күнәшин чыхмасы вә с.) һаггасын данышмаға башлады, шакирдләрин диггәтини ағачларә јөнәлтди. О, шакирдин «Бу ағачын ады нидир»? суалына чәваб верә башлады. Сонра мүүәллим мүхтәлиф тапшырығлар бахмагла даһа нә демәјә кәчкүн олмасы һагда хејли фикрләнди. Екскурсија баһар һаггасын гушларын кәлмәси барәдә шәраит хорла охумагла баша чәтды. Беләликлә, бүтүн бу мүддәт әрһәм ушаглар нә бир объектлә таныш олулар, нә дә әтраф мүһити мү-

Экскурсија габагы мүсаһибә шакирдләри тәдгигатчылыға, لازыми чаваблар тапмаға тәһрик едир. Тапшырығын мәзмуну экскурсијанын мөвзусундан асылдыр: мәсәлә, пајызда һәшәратларын көзә дәјмәсинин сәбәбини, ғышда иҗнејарпағлы вә елијарпағлы ағачларын көркәминин нечә дәјишмәсини, јазда һансы ағачларын даһа тез јашыллашдығыны изаһ етмәк вә с.

Экскурсијаны үмумиләшдиричи сөһбәтлә тамамламағ олар. Суаллар экскурсијанын башлыча идеясыны мүәјјән етмәлидир. Демәли, үмумиләшдиричи сөһбәт шакирдләрин экскурсија заманы газандығы билији кәстәрән тамамлајычы епизод олмалыдыр. Н. К. Крупскаја онун зәрурилији һаггында јазыр: «Экскурсијада сонра ушагларын көрдүкләрини вә ешитдикләрини коллектив сурәтдә мүзакирә етмәк, алынған тәәсүратлара даир фикир мүбадиләси апармағ, экскурсија илә алағәдар оларағ мејдана чыхан мәсәләләри мүзакирә етмәк, экскурсијада һасил олан нәтичәләрә јекун вурмағ لازمдыр» (Н. К. Крупскаја. Обучение и воспитание в школе. 1959, сәһ. 3).

Беләликлә, экскурсијанын мәһсулдарлығы бир сыра шәртләрин һәјата кечирилмәсиндән асылдыр: Булар ашағыдакылардыр:

1. Програма мүвафиг јер (мешә, бағ, парк) сечмәк вә әввәлчәдән келиб бахмағла мүшаһидә объектләрини мүәјјән етмәк.

2. Әкәр объект вә онун ады мүәллимә, мә'лум дејилсә, биткинин бу дағыны кәстәрмәкдә вә һејванын (гушун, һәшәратын) заһири аламәтләрини тәсвир етмәкдә мәктәбин биолокија мүәллимләринә мүраччәт едә биләр. О, елми мәнбәләрдән ала вә мә'луматлар топламағла объект мүфәссәл өјрәнмәјә чәһд етмәлидир.

3. Мүшаһидә олуначағ әшјанын мүғаввасыны вә ја шәклини нүмәјиш етдирмәк, јахуд һејванларын заһири аламәтләрини ајдынлашдырмаға имкан верән диапозитләрдән, кино лентләриндән истифадә етмәк.

4. Әввәлчәдән һазырланмыш кәрточкалар мүшаһидәнин мәзмунуну мүвафиг оларағ шакирдләрә әсаслы сурәтдә изаһ едилмәлидир.

5. Экскурсија өз сирлилији шакирдләр үчүн һәмнишә чәзбәдардыр, бу нсә онлары дәриндән ырағландырыр вә севиндирир. Оларын емосијалары тәбиәтин гојнуна даһа да ајдын тәзаһүр едир. Буна көрә дә синифдә тәхминән ашағыдакы ишләр көрүлмәлидир:

а) шакирдләри экскурсија заманы нитизамы чидди шәкилдә көзәмәјә дә'вәт етмәк;

б) онлары экскурсијанын елмәји вә зәрурилији илә хәбәрдар етмәк;

в) санитар-кикијеник мөвзун сөһбәт апармағ.

6. Нәзәрдә тутулмуш јерә кәһдән сонра экскурсијанын мәғсәди ушаглара бир даһа хатырладылазлы, онларын диггәти чәмләшдирилмәлидир.

7. Экскурсијанын әсас аны мүәллимин даими рәһбәрлији алтында шакирдләрин чисимләри вә онларын һиссәләрини мүгајисә етдикләри мүшаһидә просесидир.

8. Экскурсијанын сонунда үмумиләшдиричи сөһбәт апарылмалыдыр. Бу заман мүәллим дүшүнүлмүш сәалларын көмәји илә ушагларын экскурсијада иә өјрәндикләрини, һансы һиссәләри дәгиг баша дүшмәкләрини, әшја дәрсләриндә онларын диггәтини нәјә јөнәлтмәјин ләһизә олдуғуну ајдынлашдырыр.

9. Экскурсијаны мүхтәлиф тәһричәләр, аталар сөзләри вә дидактик ојунарла баша вурмағ олар. Бу заман коллексијанын һәр бирини тәртиб етмәк вә с. барәдә ев тәһрири вермәк дә мүмкүндүр.

Дидактик ојунлар вә онларын тәдрис-тәрбијә просесинә дахил едилмәси принципләри

Л. И. СМАГИНА

Дидактик ојунлар (өјрәдичи, тә-
дрисчи, К. Д. Ушинскинин тә-
свириндә «педагожи») ушагларын
тәрбиә үчүн јашлылар тәрәфин-
дә хусусилә һазырланмыш ојун-
лардыр. Она көрә дә дидактик
ојунларын мәзмунунда ушагын
психологик аләминә тәсир көстәр-
мәк үчүн ојун элементләри илә јә-
наһи ядраки элементләр дә олур.
Дидактик ојунларын икилик харак-
терини онларын хусусијјәти елә бун-
дан бәсләшир: бу һәлә ојундур, ла-
кин артыг ушаг әјләнчәли ојуну
ишләсә алтында тәлимдир.

Дидактик ојунларын бу хусу-
сийәти алты-једди јашлы ушагла-
рын тәлими үчүн кениш имканлар
яһидир. Тәссүф ки, имканлардаан
һәндә һәр јердә там шәкилдә ис-
тифадә олунмур. Мәлум олдуғу
кәдәр, мәктәбәгәдәр јашлы ушагла-
рын башлыча фәалијјәти ојундур.
Бу фикир совет психологлары
А. И. Леонјев тәрәфиндән әсас-
ландырылмышдыр. Апарычы фәа-
лијјәт олмагла ојун ушагын орга-
низминдә баш верән бүтүн психи-
кә процессләрин аһәнклар инкишафы-
на шәхсән кејфијјәтләринин, интел-
лектуал әмәлијјәтләр вә һәрәки-
әтләри фәзәлоти функцијяларына форма-
лашмасыны тәмин едир. Көркәмли
совет психологу Д. Б. Елконин
дејир: «Хусуси експериментал тә-
двис көстәрир ки, ојун ән садәдән
тәдвис ән мүрәккәбә гәдәр бүтүн
психи процессләрин формалаш-
маһынә тәсир көстәрир» (Детска-
я психологика. М. 1960, сәһ. 171).

4-5 јашлы ушаглар јарадычы
(создатель) ојунлара чох алула олур-
лар. 6 јашдан исә онларын һәја-
тларда ушаг бағчаларында кениш
истифадә олунан дидактик ојунлар бә-
рә јер тутур. Ушагын мәктәбә кеч-
мәси илә алағәдәр онда бир апары-
чы фәалијјәтдән диһәринә—ојундан

тәлимә кечмә баш верир. Дидактик
ојунларын тәтбиги просесиндә апа-
рычы фәалијјәтин бирдән-бирә кәс-
кин шәкилдә дәјишмәсинә јол ве-
рилмәмәли, билијин әлдә едилмәси
вә сахланмасы үзрә ушагын чәтин
ишин асанлашдырылмалыдыр. Бу-
нула јанашы, ушаг бағчаларында
тәлимин тәбул олунмуш формасы
олан дидактик ојунлар, демәк олар
ки, ибтидан синифләрдә, хусусилә I
синифдә дә тәтбиг едилир. Харичи
өлкәләрин тәдрисинин өјрәнилмә-
си дә белә бир ганаәтә кәлмәјә им-
кан верир ки, ушагларын мәктәб
фәнләрини өјрәнмәјә башладылары
илк дөврдән, хусусилә савад тәли-
ми дөврүндә дидактик материал-
лардан кениш өлчүдә истифадә ет-
мәк мүмкүн вә зәруридир. Белә
ки, Инкилтәрәдә әлифбанын мә-
нимсәнилмәси рәнкарәнк ојунлар
просесиндә һәјата кечирилир. Фран-
са, Америка вә башга өлкәләр-
дә ојунлар ана дили тәлиминин
зәрури тәркиб һиссәси һесаб олу-
нур. Лакин дидактик ојунлар
Чехословакија мәктәбләринин иб-
тидан синифләриндә тәдрис про-
сесиндә даһа планлы тәтбиг еди-
лир. Һазырлыг синиф һесаб олу-
нан I синиф ушаг бағчаларын-
дакы сәрбәст ојунлар вә мүхтәлиф
формалы ојун мәшғәләләриндән
мәктәбдәки тәлим-тәрбијә ишинә
сәлис кечиди һәјата кечирилмәси
мәгсәдинә дашыыр. Она көрә дә
I синифдә әввәлләр бүтүн мәшғә-
шәклиндә башланыр, тәдричән мү-
лаләр ојунлар, ојун мәшғәләләри
тәшәккил әмәк мәшғәләләринә ке-
чирилир. Ушагларын јорғунлуғуну
арадан галдырмағ мәгсәдилә һә-
мин дәрәсләрин ахырына да ојун
элементләри дахил едилир. (бах:
А. И. Воскресенская, Обученија
грамоте детеј старшеј группы детс-

кого сада. Известия АПН РСФСР бур. 108. М, 1960, сәһ. 31).

РСФСР ПЕА-нын бир групп алими (А. П. Усова, Р. И. Жуковская, А. А. Пензевская, А. И. Воскресенская вә б.) харици өлкәләрин тәчрүбәсинә вә кечирилмиш экспериментал тәлимә әсасланараг, мәктәпләрин 1 синифләриндә ојун пријомларынын кениш тәтбигинин әзәрурилији һаггында дәфәләрлә мәсәлә галдырмышдыр. Лакин бу проблем даһа да инкишаф етдирилиб тәчрүбәјә тәтбиг олунамашдыр. Бунунла белә, дидактик ојунлар алты-једди јашлы ушагларын инкишафына мүсбәт тәсир кәстәрир вә фәйләрин тәдрисиндә хүсусилә илк мәрһаләләр, мәсәлән, савад тәлиминдә мүвәффәғијјәтлә тәтбиг едилә биләр.

Дидактик ојунларда ушаглар мүәјјән зәһни мәсәләләрн һәлл едир, мүәјјән билик вә бачарыг газанырлар. Бу заман ушагларда мәнитиги тәфәккүрүн мүғажисә, тәһлил-тәркиб, үмумләшдирмә вә әгли мүһакимә кими әсас просесләри инкишаф едир. Чисимләрин мүхтәлиф әләмәт вә хәссәләринә, мүхтәлиф һадисәләр арасындакы әләгәјә вә сәдир биликләр системләшир вә мөһкәмләнир.

Дидактик ојунларда ушаглар тез-тез әләмәти, бир аңлајышы, бу вә ја дикәр мүнасибәти шифаһи тәјин етмәли олулар вә бу заман өз фикринин башгаларына ајдын шәкилдә ифадә етмәк чох әзәруридир. Дидактик ојунларда дидактик мәсәләләрин дәрк едилмәсиндә еләчә дә ојун фәалијјәти просесиндә билик, бачарыг вә вәрдишләрә јијәләнмәкдә сөз олдугча бөјүк рол ојнајыр. Бундан әләвә, дидактик ојунлар заманы ушагда диггәт, јаддаш, арзу мүшаһидәчилик вә зирәклик кими психи кејфијјәтләр формалашыр; һәмчинин дүзлүк, доғручулуг, һәссаслыг, коллективчилик һисси вә с. кими әхлағи кејфијјәтләр ашыланыр. Бир гәјдә олараг ојунлар бир нечә мәгсәд дашыјыр; ушагларын билијинин һисбәтән артырыр, мәнимсәнилмиш биликләри јени шә-

рантә тәтбиг етмәји өјрәдир, фәалијјәти фәаллашдырыр.

Дидактик ојунлардан ушаглар савад тәлиминдә онларын лүғв еһтијатыны зәңкинләшдирмәк мәсәдилә, еләчә дә фонематик сәһмә габиліјјәтинин инкишафы үчүн истифадә олуноур. Чох маракәли олан ојун фәалијјәти ушаглар лазыми сәһн вә ја сәс биләшмәләринин дәфәләрлә тәдрисына тәһрик едир. Бу вахт ушаг јорулмур, чүнки о тәјјарә, автотәһсил, гуш, һејван вә сәирәнин рәһну ојнамаға һәвәсләнир. Ушаг лазым олан сәс әләгәләринин јаракәраг өз ролуну нә гәдәр бөјүк маракә вә фәаллыгга јеринә јетирисә, ојунун педагоғи сәһмәсидә бир гәдәр чох олуур.

Дидактик ојунлар ајрым-ајрым ушагларын әгли фәалијјәтинин мүхтәлиф чәтинликләри, утараклыгы, донуглуғу арадан галдырма бахымындан сәмәрәлидир. Бу ојунларда иштирак етмәк ушаглар күчүнә инам ојадыр, бәрәбәрлик һиссәләри ашылајыр. Тәбии ки, бүтүн булар ојунларын әввәлдән планлашдырылмасы, коллектив вә шакирдләрин фәрди хүсусиәтләри, бир дә онларда ушагларын фәалијјәтинин әввәлдән дүзүшү мүш педагоғи истиғамәтинин чәләшдирилмәсидир. Бачарыгга истифадә олуна дидактик ојун педагоғи просесин сәмәрәсинин артык тәсирли васитәјә чеврилә биләр.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, дидактик ојунларын мәктәб шәрағитин педагоғи просесә дахил едилмәсинин мүәјјән реал горхулу чәһәтә јетәр. Дидактик ојунларын, тәһсил едичи элементләри һисси еләмәтләрдән нә гәдәр үстүн олурса, оғса дә тәмринә чеврилир. Мәһз бу көрә дүзкүн кечирилән дидактик ојунларын әјләнчәлији вә сәһмәли оналлыгы материалы хүсусиәт сәрф етмәдән мәнимсәмәјә вә мәһкәм јадда сахламаға имкан верәр. Елә дидактик ојунларын мәгсәдә мәнимсәмәдир.

Дидактик ојунларын бүтүн тәдрис мүддәтиндә чәтинлик дәдрисинә көрә дүзкүн сечилмәси мәһкәм мүһафизә едилмәсинә тәһсил

Бир чох тэдгигатчыларын етдижи кими, һәдсиз садә ојунлар мүрәккәб ојунлар кими ушаглар ојнамаға һәвәс ојатмыр.

1976-чы иилин сентјабрындан декабрындәк Пушкино (Ока сәһи-яһи) шәһәриндәки экспериментал мәктәбин тәлимә 6 јашдан башлајан 3 биринчи сифиндә мүрәккәпчиги экспериментал заманы бардырымыз мүшәһидә көстәрди. Әввәлләр һәр һансы сәбәбә көрә шифаһи дидактик ојунларла ағлашмајан ушаглар да 2—3 күнә ојунлар алышырлар. Бу, әввәл изаһ олунар ки, дидактик ојунлар јарадычы ојунларла мүгајисә ојунларла јуксәк мәрһәләдир вә бир кәчид бәдә буна биканә гала бил-ди.

Дидактик ојунда иштирак ет-кән ушағын әгли инкишафында әввәл әзурри аддыма — әшјаларла әмәлијјатдан (һәрәкәт) тәсәввүр планында, ағыл-ла әмәлијјата (һәрәкәт) кечидә «һәдсиз верир». Бу кечид биликләрә мәһәммәткә јени үсулларын мәһәммәтләшмәсинә кәтириб чыхарыр.

Сонралар ушаг фикирдә дидак-тик ојунлар формасында верилән әмәлијјат зәһни мәсәләләрин һәлли-нә әдәләр етдиклән сонра онла-рын мүрәккәбләшдирилмәсини тә-ләб едир. Наји исә тапмағы, фи-зиологик, јәдә салмағы тәләб-кән ојунлар ушагларла хош кәлир. Ушагларда илк фонетик вә грам-матик тәсәввүрләрин вә биликлә-рин формалашмасы, лүгәт еһтија-жын зәркинләшмәси, рабитәли әһттин инкишафы илә јанашы, әфәккүр вә инкишаф едир, мәнти-кә әмәлијјатлар формалашыр. Буна кәдәр дә ушагларын һәдә етдиклә-рин зәһни мәсәләләри чәтинләшди-рилмәси ардычыллығыны көзләмәк мәсәднә онларә әввәлчә мүгајисә-кән сонра группашдырма, тәсвиф-кән вә һәһәјәт, үмумиләшдирмә-кән едән ојунлар верилір. Биз бу-ну да мүәјјән етдик ки, вахт-кәчидкә ушагларә ејни заманда бир кәчә мәсәләнин һәллини тә-ләб едән ојунлар хусусилә хош кәлирә башлајыр. Бу, ушагларда әдәләр етдикләрин пәјламағ габилитәт-

ләринин формалашмасындан хә-бәр верир. Онларә сөзлә мүәјјән едилән чисим вә ја аңлајышын ифадә едилмиш группардан һеч биринә аңд олмамасы вә истисна олмасы, јәхүд да әксинә, сөзүн һәр ики имканы өзүндә бирләш-дирмәси вәзијјәти чәләб едир. Белә һәлләрда ушаглар кәркин вәзиј-јәтдә чыхыш јолу ахтарыр вә һәд-ли тапмағда, хусусилә разы галыр-лар.

Тәәссуф ки, савад тәлиминдә, педагожи просеса сәмәрәли тәсир көстәрә биләчәк системин јара-дылмасында истифадә олунар шифаһи дидактик ојунларын сечил-мәси принципләри нәзәри әдәбиј-јәтдә кифәјәт гәдәр ишләнмәмиш-дир. Бунунла белә педагогика, психологика вә физиологиканын елми вә практик һәһәһәтләринә әсәсләнән системин ишләнмәсинин әзуррилији һәзирдә шүбһәсизлә-шир вә һәр шәјдән әввәл, психоло-гика сәһәсиндәки сон тәдгигатлар-ла мәһкәмләнир.

П. Ј. Галперинин мәктәб курсу-нун ишләнмәси үчүн елми база олан «биликләрин мәрһәләләрлә формалашмасы нәзәријјәси» совет психологу А. В. Запорожесин көс-тәрдији кими, ушаг ојунлары бахы-мындан да мәһәһәрдир. П. Ј. Гал-перинин нәзәријјәсинә көрә, инсан-да әгли тәсирләрин формалашма-сы онларын дөврләрлә дәјишмәси-нин зәһри јолу базасында баш-верир. Бу мүддәә аңлајышларын формалашмасы просесинә педаго-жи рәһбәрлијә әсәс верир.

А. В. Запорожес вә онун әмәк-дәшләринин алдығы нәтичәләр көстәрир ки, әгли тәсирләрин дөврләрлә формалашмасы гәну-наујунлуглары «һәмчинин ушаг-ларын ојун фәалијјәтиндә мејдана чыхыр. Ојунда, өзүнәмәхәс јолла психоложи просесләрин дөврләрлә формалашмасы, зәһри мадди һә-рәкәтдән тәсәввүр планында фи-кирдә һәркәт кәдән формалашма һәјәтә кәчирилір» (бах: А. В. За-порожес, Некоторые психологичес-кие проблемы детского мира, «Дош-кольное воспитание», 1970, № 4, сәһ. 75).

А. В. Запорожесин көстөрдүн кими, адаттан гејри мүтөшөккүл вә мүхтәлиф мәрһәләләрини гарышдырылмасы вә ја бурахылмасы процесин үмуми сәмәрәлиилијинини ашағы дүшмәсинә апарыр. Ојуна дидактик мәгсәдләрлә педагожи рәһбәрлијин мүвафиг методлары бу процесин сәмәрәлиилијини әһәмијјәтли дәрәдәдә артыра биләр.

Беләликлә, тамамилә ајдындыр ки, нбтидан мәрһәләдә ушаглара хусуси савад тәлими заманы истифадә үчүн шифаһи дидактик ојуналарын елми әсасландырылмыш вә педагожи мәһәтдән мәгсәдәјәнәлмиш системинин ишләnmәси вахты чатмышдыр. Тәби ки, бу систем «өзүндә шеј» ола билмәз вә мәктәбдә бүтүн тәлим-тәрбијә ишнинин әсасыны тәшкил едән мәктәб дидактикасынын мүһүм принципләринә әсасланмалыдыр. Дидактик ојуналарын системинин гурулмасынын дидактик принципләри савад тәлими курсунун гурулмасынын принципләри илә ујғун олмалыдыр.

Шифаһи дидактик ојуналарын А. В. Трускавес тәрәфиндән тәклиф олунан нисбәтә долғун тәснифатына көрә ојуналар—миннатүр ојун, эпизод-ојун вә дәрәс-ојун кими группара бөлүнүр (ојуна итирилән тәдрис вахты бахымындан). Миннатүр-ојуна 2—3 дәгигә, эпизод-ојуна 5-15 дәгигә, ојун-дәрәс исә адындан көрүндүјү кими, бүтөв дәрәс верилир. Газанылан вәрдиш бахымындан А. В. Трускавес ојуналары дөрд бөјүк група бөлүр: 1) лексик, 2) грамматик, 3) фонетик вә 4) данышыг.

Бу группар да өз нөвбәсиндә јарымгруппара бөлүнүр: мәсәлә, лексик ојуналарда адлар тапылыр ки, бу да: а) әтраф мүһитини әшја-ларынын адларынын өјрәнилмәсинә көмәк көстәрән ојуналардан; б) һәрәкәтләрини адларынын өјрәнилмәсинә сәбәб олан ојуналардан; в) әшја-ларынын әсас әләмәтләрини ајырмаг вә адландырмаг бачарыгынын формалашмасына сәбәб олан ојуналардан ибарәтдир. Ајдындыр ки, биринчиси ушагларын нитгиндә исимләрини, иккинчиси феълләрини, үчүнчүсү исә сифәтләрини топланмасына сәбәб олур.

Көстәриләниләрдән башга лексик ојуналар группуна даһа ики јарым-груп дахилдир: үмумиләшдирән ојуналар (әшја-лары мүәјјән әләмәтләринә көрә группашдырмаг бачарыгы инкишаф етдирән) вә мугәјссә ојуналар (әшја-ларынын әләмәтләринә көрә мугәјссә етмәк бачарыгынын инкишафы үчүн).

Грамматик ојуналар группу әләмәтләринини јарадылмасына әләмәтләрини гурулмасына аид ојуналар јарымгруппаларындан ибарәтдир. Фонетик ојуналар 4 јарымгруппага бөлүнәтә едир: 1) мүәллимин тәләффүз етдији сәсләри ушагларын јарадылмасындан ибарәт тәглитдирән ојуналар; 2) сәсләрини ајрылмасына —сөздә сәсин дәјишдирилмәсинә мүәјјән сәсләрини әввалдә, ортада вә ахырда ишләдилмәси илә сәсләрини дејилмәсинә аид ојуналар; 3) һечанын ајрылмасына — сөзнин һечалара бөлүнмәси вә чәтнәли һечанын ајрылмасына; һечанын тоша, тутушдурмагга тапшырфүзүнә; һеча илә бир һечә сөзнин јарадылмасына аид ојуналар; 4) фијәләрини тапылмасына вә һечә сахланылмасына аид ојуналар.

Ахырынычы груп данышыг ојуна-ры да ики јарымгруппа бөлүнүр: ушагларын диоложи рабиталаш-гынын инкишаф етдирән ојуналар вә б) монологичи ојуналар (бәл. А. В. Трускавес. Дидактические игры и средства развития русской речи у учащихся многонационального подготовительного класса, Автореферат, М., 1974, сәһ. 16—17). Шифаһи дидактик ојуналарын чохчәһәтләрлини даһа долғун әкс етдирән бүтүн нифатын бир гәдәр дә дәгигләшдирән әләвәјә еһтијачы вар. Биринчиси биз белә һесаб едирик ки, тәснифатын тәртибиндә онун әсасы тәдрилмәмишдир. Н. С. Пантина «Тәрбијә јаздыгы кими, «тәснифетмә» әләмәтләринини әсасы мүәјјәнәтмә әһәм-мидир, һансы ки, буна мүвафиг әдәбият раг тәчрүби материал группашдырылыр» (Н. С. Пантина. Проблемы классификации игры. Доклады на семинаре, 1965, № 5, сәһ. 22). А. В. Трускавесин тәснифатына әһәм-ләјышлар ашкар гарышдырылмасына

Төрөлдөн материал дил фактларын жетиндә исим, фе'л вә сифетләр тасуланмасы атрафында группалар, дикер төрөлдөн, ојунда һәлләри мәнтинги мәсәләләрин һаракәт — мүғәјсә, үмумиләшдирмә, сифәтмә кими әмәлијатлар әсас әһәтләр.

Үмүмчиси, гафијәли ше'рләрин тасуланмасы фонетик ојунлар атрафында едиллиб, һалбуки ше'рләрдә әһәт сәсләр дејил, сөз вә чүмләр әһәт едир.

Үмүмчәт, тәснифатда ојунларын башга типләри әкс етдирилмәк мәсәлә, сөзүн тәһлилинә атрафда савад тә'лиминин һазырда һәрһәләсиндә мүәјјән јер верилә. (Јахуд, график ојунлар, јәһи сифәтләрин дүзүлүшүнү ушагларын тасуланмасы. А. В. Трускавесин тәснифаты анчаг башга дилин өјрәнилмәсидә шифаһи нитги инкишаф еткәрмәк ролу ојнајан шифаһи дидактик ојунларын әһәт едир. Савад тә'лиминдә истифадә олуна ојунларын системини јарадаркән шифаһи дидактик ојунларын бүтүн мәһәтәтчилијини көстәрмәк, һәмчилик сәдаләнап вә мүмкүн олан башга мәһәтәтчилијиләри ләғв етмәк ләзиздир.

Әкәр сәһбәт дәрә илинин биринчи јарысында, савад тә'лими дөврәдә дидактик ојунларын тез-тез әһәтләмәсиндән кедирсә, мүшаһидә әсвәс дејә биләрик ки, әввәлчә 10 дәгигә тәдрис вахты олан епиграм ојунлар әсас јер тутур. Сонра ојуна ајрылан вахт тәдричән әһәтләдир вә 2—3, бә'зән дә 5 дәгигәлик миннатүр ојунлар үстүнлүк әһәт едир. Бу, мәғаләнин әввәлчә ојундан тәдричән тәдрисә әһәтлә даир ирәли сүрүлән фикирлә сәсләшир. Дејилдијә кими, дәрәсинин әввәлиндә дидактик ојунлардан чох истифадә едилир, сонра тәдрис вахтында онун һәмчи тәдричән кичилир. Бундан әлава, ојунун тәшкили, изаһына, нитги аяларына дә мүәјјән вахт тәһәт олуна. Ушаглар ојуна дахил олан кими бу мәсәләләр гајдаја әһәтләр.

Дәрә-ојуна кәддиклә икә һаһәтлә, һәлә дидактик ојун ибтидан әһәтләдә тә'лим-тәрбијә ишнинин

методу кими габул олунадығы вахтда дә о, бөјүк һазырлыг тәһәт едир, онун тез-тез апарылмасыны тәклиф етмәк чәтиндир. О, һәр һансы бир мөвзу үзрә үмумиләшдирчән дәрә кими һазырлыг синфиндә верилә биләр.

Тәснифатда ојунда газанылан вәрдешләр бахымындан јанашса, дејә биләрик ки, кечирилән ојунларла тәдрис програмлары арасында бир-баша алағә јохдур. Әкәр илк мәрһәләдә ушаглар нитгдәки сәсләрлә вә сөзүн структурасы илә таныш олурларса, ојун фонетик характер дашыыр, әввәлчә сәсин танылмасына вә ја дәјишдирилмәсинә, әввәлиндә, ортасында вә сонунда ејни олан сөзләрин дејилмәсинә, сонра икә һечәја ајырмаја һәср едилр. Демәк олар ки, фонетик ојунларла бир вахтда сөзүн сәс тәһлилинә анд ојунлар дә апарылыр. Белә ојуна, сөзләрин үчсәсли схем илә «Тапма» ојуну мисал ола биләр. Ортадакы дамада олан сәс мүәјјән едилмәклә үчдамалы схем верилр. Ушаглар икә бу схемә ујғун олан сөзләр тапырлар.

Ушагларын һәрфләрлә таныш олмасына график ојун имкан верир. Ојун ондан ибарәтдир ки, мүәллим һәр һансы бир сәлд архасындан ушагларын кечдији һәрфләрдән бирини тәдричән көстәрмәјә башлајыр вә һаһәтлә чәлд чаваб верән ушаг галиб һесаб едилр. Сонракы мәрһәлә һечаларын охунмасыдыр («Истадијин һәрфи сәт», «Капитанлар»). «Капитан» ојуну үчүн хәритә вә кәми шәкли ләзымдыр. Хәритәдә лиманлар вә ја бухталар (сант һәрфләр) гојулур, «капитанларын» әлиндә икә «кәминин» адынын башладығы самит һәрфләр олур. Ушагларда «капитан» олмаға бөјүк һәвәс олдуғундан јарыш аны дахил етмәк олар: һансы ушаг даһа јахшы кәми ады тапса «капитан» олачаг, Капитанлар әлләриндәки самит һәрфләр гојулмуш кәминләри лиманларын јанындан һәрәкәт етдириләр вә һәр дәфә алынан һечаны охујурлар.

График ојунлардан сонра лексик, грамматик вә нәһажәт, данышыг ојунлары дөврү башлајыр. Әлбәттә, әкәр лап башлангычда ушагларын сәс һадисәләри илә танышылығы гојулмурса (мәсәлән, лексик вә данышыг ојунлары) онда буну һәрфән габул етмәк дүзкүн дејил. Сөһбәт бу вә ја дикәр дөврде рол ојнајан ојунлар группундан кедир.

Нәһажәт, дәрседә тәтбиг едилән ојунларын ардычыллыгындан данышаркән ушагларын ојун мүнәсибәтинин бир хусусијјәтини јада салмаг лазымдыр. Бу хусусијјәти, бу гәјданы А. П. Усова ирәли сүрмүш вә әсәсләндирмәшдыр: «Тәк ојундан-ојунлар сырасына, ојунлар сырасындан-мүхтәлиф гаршылыгылы тәсирли ојунлар вә ја ојнајан группара, нәһажәт, ән јүксәк сәвијјә кими, ојун группарындан ојнајан коллективләре анчаг бу јолла кетмәк мүмкүндүр» (А. П. Усова. Воспитание общественных качеств ребенка в игре. «Психологија и педагогика игры дошкольника» мәчмуәси, М., 1966, сәһ. 47).

Әлбәттә, ушаглар һәлә мәктәбә гәдәм гојдуглары илк андан ојунда ән јүксәк сәвијјәли гаршылыгылы мүнәсибәтә-коллектив ојуна психоложи чәһәтдән һазыр олурлар. Лакин синифдә әввәлләр таныш олмәјан ушагларын топландыгы вә онлардан бир чохунун дидактик ојунда илк дөфә иштирак етдији нәзәрә алынараг дидактик ојунларын системинин јарадылмасында А. П. Усованын ирәли сүрдүју гәјда мүәјјән дәјишникликләрдә тәһәссүм таймалыдыр.

Тәбин ки, синифдә дидактик ојун кечириләркән онда бүтүн коллектив иштирак едир, лакин ушагларын гаршылыгылы фәалијјәти мүхтәлиф ола биләр. Белә ки, әввәлчә фонетик ојунларда һәр бир

ушаг өзү үчүн ојнајыр, гәлибләр вә мәғлуб оланлар фәрди мүһим едилир. Бу заман дүзлүк вә догачулуг кими әхлаги кејфијјәтләри тәрбијәсинә диггәт јетирмәк марагыдыр. Эксперимент просесиндә муәллим мәгсәди верилән сөздә һәкәларын сајыны тапмагдан ибарәт олан «Телеграф» ојуну илә ушаглары таныш едәркән ојунун гәјдларына көрә сәһв едәнин удүзмүнә һасаб едилдијини вә ајаға дурмалы олдуғуну көстәрди. Ушаглары сонракы ојунлардан мәһрум етмәк үчүн онлара һечалары даянаг көстәрмәјә ичәзә верилди. Әввәл ојун јаваш кетди, вә муәллим ајаға дурмалы оланлары чытмагла ојуна нәзарәт етди. Сонра ојунда вә буна бәһзәр дикәр ојунларда ушаглар хатырладылмалы дурдулар. Ојун һәммин сүр'әтлә кәсә дә муәллим артыг һамыја нәзарәт етмәји чатдыра билмәтә вә һәтта удүзан буну кизләдә билди.

Ојунда гаршылыгылы фәалијјәти нөвбәти дәрәчәләринә көрә заманы ушаглар 4-5 нәфәс группара бөлүнүрләр. Мәсәлән «Чанлы сәсләр» ојунунда ушаглар һәрфләрин сырасына ујғун сөзләр јәләндирирләр. Отуран исә тәһә олунан сөзләри охујурлар. Бу ојунда гум саат бөјүк мараг кәсб едир, һәр ојунда гум саат вахта дикәрдә јанашыр вә бу мүмкүн гәдә вахтда ојуну јеринә јетирмәк тәләшшыр.

Ахырынчы мәһәлә-сыралы естафетдир (грамматик вә данышыг ојунлар). Бу ојунда һәр бир ушаг үзвү олдуғу коллектив тәһә сыра үчүн мәсулијјәт данышдыр.

Биринчи синифдә тәлим-тәрбия ишинин сәмәрәлилијини арттырмак үчүн истифадә олунан дидактик ојунлары төклиф олунан системинин јохланылмасы заманы бәрәкәт верән асылылыглар беләдир.

Муסיги дәрсләринин тәшкили тәчрүбәсиндән

Ф. САДЫГОВ

Сов.ИКП XXV гурултајынын материалларында бөјүмәкдә олан кәмч нәслин тәлим-тәрбијә мәсәлә-

ләринә хусуси диггәт јетирилән вә шакирдләрин естетик тәрбиясини инкишаф етдирмәк үчүн

тәхүл мәктәпләринин гаршысында
мүһүм вәзифәләр гојулмушдур.
Мәлумдур ки, бу вәзифәләр аҗры-
лар фәнләрин тәдриси илә јана-
ны мусиги тәдрисиндә дә һәјәтә
сәһирәлир.

Мусиги естетик тәрбијәнин ән
дәһәтли вәситәләриндән бири ол-
машта шакирдләрин бәдни јарады-
штыг табијијәтләрини инкишаф
кәстәрир. онлары мәнәви чәһәтдән
инкишләшдирир вә онларда инча,
сәһиф һиссләр ојадыр. Мусиги дәр-
синдә өјрәдилән маһнылар ша-
кирдләрдә дәрси һиссләр доғурур
вә бу да онлары нәчиб, хејирхәһ
сәһләрә сәсләјир, онларын әхла-
к-естетик тәрбијәсинә гүввәтли
кәстәрир.

Мәлум олдуғу ки, интидан си-
нфләрдә мусиги дәреләриндә нәг-
санн хорла өјрәнилмәсинин әһә-
мијәти бөјүклүр. Чүнки бу заман
шакирдләрә тәмиз сәслә, ифадә-
лә, дүзкүн охумағ өјрәдилир. Ша-
кирдләри күтләви шәкилдә маһ-
ны охумаға алышдырмағ үчүн
сәһләрә бир сыра мүһүм вәрдишләр
аҗыланыр. Бу, һәм да мәктәб хор-
уҗи јарадылмасы үчүн бүгүнкү
сәһлә.

Мүшәһидәләр кәстәрир ки, өз
сәһләни дүзкүн гуран, мусиги әдә-
бијәтинин јени нүмунәләри илә,
шәһлә дәври мәтбуатда мусиги
дәреләри һаггындакы материал-
ларла марағланан вә орадакы је-
һәтләкәри өз дәрсинә тәтбиг етмә-
ғ бачаран мүәллимләр бөјүк мү-
вәффәғијәтләр газанырлар.

Бакы шәһәриндәки 31 нөмрәли
мәктәбин мусиги мүәллими Назлы
Сүттанова синиф мүәллимләри илә
интидан әләғә сахлајыр, нәгмәнин
хорла өјрәдилмәсинин бир сыра хү-
сусијәтләри, синиф хорунун тәш-
кили бардә тез-тез сәһбәтләр апа-
дыр, маһнынын өјрәдилмәсиндә чә-
һәтлик чәкәмләрә јахындан көмәк-
лик кәстәрир, нөгсанларын ара-
дан галдырылмасы үчүн вар гүввә-
тли илә чалышыр.

О, мәктәбин тибб ишчиси Рәјһан
Һәмијева илә бирликдә бүтүн си-
нфләрдә шакирдләрин сәс чиһаз-
лары илә таныш олмуш вә онла-
рын мәһһәләләрдә иштиракынын

мүмкүнлүјүнү мүәјјәнләшдирмиш-
дир.

III «б» синфиндә бир нечә ша-
кирдин сәс чиһазы корланмышды.
Бунун сәбәбини аראшдыраркән мә-
лум олду ки, синиф мүәллимләри-
нин бәзиләри шакирдләрин мүва-
фиг сәс диапозонуна ујғун мусиги
тонунун мүәјјәнләшдирилмәсиндә
вә мелодијаларын илк сәсинин тә-
јин олунмасында чәтинлик чәкмиш,
охумаларына лазыми фикир вер-
мәмин, бу исә онларын сәғлам
сәс чиһазларынын корланмасына
сәбәб олмушдур. Белә чәтинлик-
ләрдә гаршылашан мүәллимләри-
миз, әлбәттә, аз дејилдир.

Мүвафиг әдәбијәтларда вә мәт-
буат сәһифәләриндә бу мәсәләјә
дәфәләрдә тохунулмасына бахма-
јарағ, синиф мүәллимләринин бәзи-
ләри бу нөгсанларын арадан гал-
дырылмасы үчүн чәһд кәстәрмир-
ләр. Белә һәлләрдә мүәллимин ән
кичик нөгсаны дәрсин бүтүн мәрһә-
ләләринә өз мәһфи тәсирини кәс-
тәрир: мәсәлә, әкәр мүәллим маһ-
нынын илк сәсини тәјин етмәдән
онун өјрәдилмәсинә башлајарса,
бир тәрәфдән маһныны доғру, дүз-
күн дәрсликдә тәләб олундуғу ки-
ми өјрәдә билмәјәчәк диқәр тәрәф-
дән исә шакирдләрин сәс чиһазла-
ры тәһлүкәдә галачағдыр.

Бу кичик нөгсан шакирдләрин
һәртәрәfli инкишафына әкс тә-
сир кәстәрир, онлар һәвәсдән дү-
шүр, бәдни тәрбијә сәһәсиндә кери
галмыш олурлар. Естетик тәрбијә-
нин инкишафы үчүн јени проблем-
ләрдә әләғәдар гаршыја гојулан вә-
зифәләри јеринә јетирмәк, бу вәзи-
фәләрә вә тәләбләрә өз әмәли иш-
ләри илә лазымынча чаваб вермәк
әвәзинә, бәзи мүәллимләр көһнә
методлардан истифадә едирләр ки,
бу да үмуми ишимизин мүвәффәғиј-
јәтли һәллинә өз мәһфи тәсирини
кәстәрир.

Мәлумдур ки, мусиги мүәллим-
ләри өз фәнини јахшы билмәклә
јанашы, дәрсин кејфијәтини даһа
да јүксәлтмәк үчүн мүвафиг әјани
вәситәләрдән, техники вәситәләр-
дән вә ән башлычасы мусиги
алатләриндән усталыгла истифадә
етмәлидирләр. Бәзән мүәллим ма-

терналы јахшы өјрәһи, јахшы изаһ едир, лакин мусиги алатиндән истифадә етмир. Бу исә дәрси марағсыз вә сөнүк кечмәсинә сәбәб олур. Бақыдакы 173 нөмрәли мәктәбин мұәллими Сәидә Бахши-јеванын I сифидә мусиги дәрсиндәјдик. Шакирдләри гаршысында нот дәфтерләри, карандаш, јазы тахтасында мусиги савадына вә јени дәрсә аид әјани вәсаит асылмышды. Адама елә кәлирди ки, мусиги дәрси үчүн лазым олан әсас һәр шей һазырды. Дәрс башланды. Мұәллим дәрсин бүтүн мәрһәләләриндән истифадә етдијинә көрә, о, С. һачыбәјовун вә М. Сејидзадәнин «Ојнаг топум» маһнысынын өјрәдилмәсиндә мұәјјән гәдәр мұвәффәғијјәт газанды. Анчаг мусиги алатиндән истифадә олунмадығындан мұәллим маһнынын илк сәсини мұәјјән етмәклә чәтиилик чәкли. О, бир нечә мусиги тону дәјинсә дә шакирдләрин сәс диапазонуна ујғун дүзкүн мусиги тону мұәјјәнләшдира билмәди.

Бу, бир һәгигәтдир ки, дәрсин мәзмунлу кечмәсиндә мусиги алатинин ролу чох бөјүкдүр. Әввәлә, мусиги алатинин көмәји илә маһнынын илк сәси асанлыгла тәјин олунур. Маһнынын башлангыч мелодија һиссәси вә онун мұшајәти әсасән мусиги алатиндән асылы олдуғундан бу алатин иштиракы олмадан мусиги дәрсләрини кечән заман мұәллим һәм маһнынын илк сәсинин тәјин олунмасында чәтиилик чәкпр, һәм дә шакирдләр башлангыч мелодија һиссәсини дүзкүн ешитмәклән мәһрум олурлар.

Јени мусиги дәрсликләринә бәс-тәкарларымызын сон вахтлар јаздығлары ән јахшы инструментал әсәрләри дә даһил едилмиш, мөвзучә мұхтәлиф вә рәнкарәнк маһнылар салынмышдыр. Маһныларын тәдриси заманы мусиги алатиндән истифадә едилмәдән, маһнынын башлангыч мелодија һиссәси, кечидләр, авазланма үзәриндә тәмринләр апарылмадан дәрсин јүксәк сәвијјәдә тәшкилиндән даһышмағ олмаз.

Мусиги алатләриндән ифачылар габилијјәтинә вә мусиги савадына малик олмајан мұәллимләр маһнынын өјрәдилмәсиндә, мусиги савады һағгында мәлуматын верәдилмәсиндә вә мусиги әсәрләринин динләнилмәсинин тәшкилиндә чохди сәһвләрә јол верирләр.

Үмумијјәтлә, гејд етмәк лаһи-дыр ки, республикамызда мәктәпләрин әксәријјәтиндә бир сәһв ибтидан сифидә мұәллимләри фајәт гәдәр мусиги савадына малик олмадығларына вә мусиги алатләриндә чала билмәдикләригә көрә дәрсин мәрһәләләриндән гүчүн истифадә едә билмирләр. Олар көрә дә шакирдләр јухары сәһв кечидклән сонра мусиги мұәллимләри бөјүк чәтииликләрлә гаршылашырлар. Бу чәһәтдән Кирово-шәһәриндәки 3 нөмрәли мәктәбин мусиги мұәллими Елмира Чәфәрованын килеји һағгында Елмира мұәллим гејд едур ки, IV сифидә шакирдләри илә мусиги оlanda бөјүк чәтииликләрлә гаршылашырам. Шакирдләр чүзән мусиги савадына малик олмадығларына көрә, мән онлара ибтидан мусиги савады һағгында мәлумат вермәјә мәчбур олурам. Бу јени дәрсин изаһына аз вахт етди, систем позулур вә бир сәһв чәтииликләр јараныр.

Мұәллимләрин мусигини дәрсдән баша дүшмәмәләри вә мусиги алатиндә чала билмәмәләри мусиги фәиннини ашағы сәвијјәдә кәтириб олунмасына кәтириб чыгарды. Демәли, ибтидан сифидә мұәллимләринин педагожи усталығына мусиги дәрсиндә онун бир мусиги кнми дә чыхыш етмәси даһышмаз вә бу мәсәләјә чидли диггәт јәрилмәлидир. Бу ишдә әсас әмәлијјәт мәктәб рәһбәрлијини тәјинләринә дүшүр. Тәәссүф ки, бәзи мәктәб рәһбәрләри бу вәчиб мәжбури бармағарасы бахырлар.

Бәзи мәктәбләрдә исә бу мәсәлә сөзүн әсил мәнасында чан јаратырлар, шакирдләрин естетик тә-

мусигини һәр тәрәфли иңкишафы
бүтүн имкалардан бачарыг-
истифада едирләр.

Башкыны 8 км гәсәбәсиндә јерлә-
нә 250 нөмрәли мәктәбин педаго-
гик коллективни мәһз белә мөвгә
сүрмүшдүр. Истәр тәлим просе-
сини истәрсә дә синифдәнхарич
мәктәпләрдә көрүләи ишләрин сә-
ләһәти севиндиричидир. Мәктәбин
мәдәријә фәјдалы бир тәшәббүс
сүрмүшдүр. Мәктәбин муси-
гә тәһсил олан мұәллимләри һәр
һәптәни үчүнчү күнләри дәрседән
һәптә ибтидан синиф мұәллимлә-
рини мусиги вә һәғмә дәрсләрилә
методик көмәк көс-
тәдиләр. Онлар програмда нәзәр-
дә сүтүләмүш бә'зи чәтин мәһнәлә-
ри өјрәтиләмәсини әјани олараг
етдирир (бурада онлар
мәһнә мәһнәләрини нотларындан
истифада етмәји дә әјдилашды-
лар), мусиги алатиндан исти-
фада етмәји јолларыны өјрәдир,
мусиги савадынын өјрәдилмәси
бә'зи методик көмәк көс-
тәдиләр, һабелә мусиги аламиндә
јениликләр барәдә мә'лумат-
лар верирләр. Бу тәшәббүс ибти-
дан синифләрдә һәғмә вә мусиги
дәрсләрини јүксәк сәвијјәдә тәд-
рис олунмасына вә шакирдләрин
естетик тәрбијәсинә көмәк едир.
Нәтичәсидир ки, мәктәбин
ишләи синиф мұәллимләриндән
Мәһмәд Мөвсүмова, Гәдијјә Шү-
әриә, Гызылкүл Әһмәдова муси-
гә дәрсләриндә дәрсини мұвафиг
әһвалләр үзрә кечәрәк мұасир
әһвал вә үсуллардан әјани вәсәит-
ләрдән вә техник вәсәитләрдән
бачарыгла истифада едирләр.

Мусиги дәрсләриндә техник
вәсәитләрини вәсәитлијиндән чох де-
ләһәтичидир. Хүсусилә, В. И. Ленин
Азәрбајҗан Девләт Педаго-
гик Институтунун мусиги кафедра-
сини мүдир, педагожи елмләр
академи Сабир Гулијевни бу са-
ләһәти хидмәти әвәсиздир. Сабир
мұәллимни тәшәббүсү илә респуб-
ликамызын мәктәпләри үчүн тәд-
рис вәсәитләри дәсти һазырлан-
дыр. Тәдрис вәсәитләриндән
мәктәпләримиздә дәрсини гәјдала

истифада олунурму? Бу суалла
әләһәдәр бир сыра шәһәр, рајон
вә кәнд мәктәпләриндә мұшаһидә-
ләр апарылмыш вә мә'лум олмуш-
дур ки, мусиги дәрсләриндә әксәр
һәлләрдә граммофон вәсәитләриндән
дүзкүн истифада едилмир. Бә'зи
мәктәпләрдә граммофон вәсәитләрдән
истифада мәсәләси тамамилә уну-
дулур.

Мұәллимләрин бә'зиләри исә
вал охуданы синфә кәтириб өјрә-
дәчәји мәһнәти бир нечә дәрә-
сәләндирир вә бунула өз ишлә-
рини битмиш һесаб едирләр. Бу,
дүзкүн јол дејил. Мұәллим јени
мәһнәти өјрәдилмәси мәһәләсин-
дә мәһнәти граммофон вәсәитлә-
ри бир, јахуд ики дәрәсәләндирә би-
ләр.

Мусиги әсәрләрини динләнил-
мәси мәһәләси исә сырф граммо-
фон вәсәитләри илә әләһәдәрдыр. Тәәс-
сүф ки, сон заманлар мұшаһидә
етдијимиз мәктәпләрин чохунда
мусиги дәрсләриндә мұәллимләр
дәрсини бу вәсәит мәһәләсинә фи-
кир вермирләр. Педагожи елмләр
доктору Әлиһејдәр һашымов
«I—IV синифләрдә шакирдләрин
естетик тәрбијәси» адлы китабын-
да (Азәртәдриснәшр, 1961-чи ил)
јазыр:

«Ушәагларә нәзәри-мусиги мә'лу-
маты вермәк, мусиги савады өјрәт-
мәк, синифдә мусигини динләнил-
мәсини тәшкил етмәк вә мәһнәлә-
ры бүтүн бу чәһәтләрлә әләһәли
шәкилдә кечмәк әвәзинә ибтидан
синиф мұәллимләрини әксәријјә-
ти өз ишләрини садәчә олараг
мәһнә охутдурмагла битмиш һе-
саб едирләр».

Бә'зи синиф мұәллимләрини
ишиндә һалә дә һәмин кәсирли чә-
һәтләрә раст кәлмәк мүмкүндүр.

Мұәллимләр мусиги дәрсләри-
ни тәдрис кәјфијјәтини јүксәлт-
мәк үчүн өз үзәриндә чидди ча-
лышмалы, елми-методик, һабелә
мусиги әдәбијјәти мұнтәзәм өј-
рәнмәли, кәчә пәслии естетик
зәвгүнүн формалашмасында әлә-
риндән кәләи әсиркәмәмәлидир-
ләр.

Шакирдләрин тәрбијәсиндә ојунун ролу

Л. В. РАДЗИВИЛОВСКАЈА

Азәрбајҹан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Ибтидаи сınıфларда тәрбијәнин ән сәмәрәли васитәләриндән бири ојундур. Ојун шакирдләрин һәр тәрәfli икиншаф етдирилмәсиндә мүнһүм әһәмијјәтә маликдир. Ушаглар ојуна бөјүк һәвәслә гошулур, саатларла јорулмаг билмәдән мәшғул олурлар. Бунун сәбаби одур ки, ојун бир фәалијјәт нөвү кими, ушагларын характеринә ујғун мәшғәләдир. Белә ки, ушаглар ојун заманы өзләрини сәрбәст һисс едир, һәр иши көпүллү көрүр, истәр-истәмәз коллективә шүүрлу сурәтдә дахил олурлар.

А. С. Макаренконун дедији ки-ми, ојун ушаға севинч кәтирир: јарадычылыг севинчи, галәбә севинчи, естетик севинчи. Белә севинч јахшы иши тә’мин едир. Бурада там ујғунлуг вар. Ишдә олдуғу ки-ми, ојунда да бөјүк мә’сулијјәт һисси олур. А. С. Макаренко ојунун мәрһәләләрини дә кәстәрир. О јазыр: «Ушаг ојуну бир нечә икиншаф мәрһәләси кечир. Һәр бир мәрһәләдә хусуси рәһбәрлик методу тәләб олунур. Биринчи мәрһәлә—отаг ојундур. Бу заман ушаг һәтта тәкчә ојнајыр. Икинчи мәрһәлә — 5—6 јашда олур. Бу мәрһәләдә рәһбәрлик етмәк чәтиндир, ләкин ушаглар ојнамаг үчүн өзләринә јолдаш ахтарырлар. Үчүнчү мәрһәлә—ушагын коллективини үзвү кими чыхыш етдији вахтдыр. Бу мәрһәләдән коллективдә һәм дә ишкүзар тә’лим башланыр. Бу дөвр-дә ојун даһа чидди коллектив шәкил алыр. Бу мәрһәләдә ојуна де-

јил, ушагын башга адамлар, коллективинә мүнәсибәтинә рәһбәрлик етмәк ләзымдыр» (А. С. Макаренко, РСФСР ПЕА-нын мәдрәјаты, чидд 4, сәһ. 383, русча).

Ојун вә ушаглыг дөврү берәрилә гаршылыглы сурәтдә да бағлы олан аңлајышлардыр. Ушагын һәјатында ушаглыг дөврүнүн хусусијјәтләриндән чох јетдирилмишдыр. Педагоглар белә берәкир јүрүдүрләр ки, ушаглыг дөврү инсан енерјиси, илһамы вә фантазијасынын ән күчлү мәنبәсидир. Ушаглыг дөврү әтраф мүнәсибәтләрини дәрк едилмәси, јетдирилмиш кәшфләр вә сирләрин ачылышы дөврүдур. Бүтүн булар вәсәтәсә, ојун просесиндә үзә чыгар. Ојун ушагда физики чыгыш јарадыр, онун фантазијасына хәјјүлүнү икиншаф етдирир. Шакирдләрини тәдричан дәринулашдыр.

Мә’лум олдуғу ки-ми, ушаглар һәр јердә-евдә, күчәдә, мәдрәсә-ларда ојнајырлар. Онлар мәктәп кәлдикләри илк күндән ојуна да фаал сурәтдә чөлб олунурлар. Мәһз ојнамаг габилијјәти галәбә-јә чыхан чәтинликләри артыр-галдырмагда ушаглара көмәк кә-тәрир. Бачарыглы мұәаллим-адәтән, ушаглары ојунун арты-ишә тә’лимин чох чәтин просес-дә дахил едә билдирләр.

Кичик мәктәблиләр тәдрис ма-риалыны өзүнәмәхсус шәкил-мәңимсәмәјә сә’ј кәстәрирләр.

ишсиз, эмәксиз, ишсиз јашаја
имкини кими, ушаг да ојунсуз
нормал инкишаф едә бил-
ди. Ојун ушаг үчүн садәчә ола-
н чәһәтлә дејилдир, онун мә'на-
ви, физики гүввәләринин табии су-
руш фаалијјәтә чеврилмәсидир.
Ојун энерјиси фаалијјәт тәләб
едә. Буна көрә дә ушаг данм ој-
унна чан атыр.

Ибтидан синифләрдә марағлы
ојунлар кечирилип. Ојун ушагла-
ры интеллектуал инкишафына
бөјүк тә'сир кәстәрир. Психо-
логик тәдигатлары кәстәрир
ојун процесиндә һәтта интел-
лектуал чәһәтлән гејри-фаал ушаг-
лар интелликләри әгли иш көрә би-
ләр. Һалбуки онлар ади тә'лим
процесиндә һәмин иши көрмәк
имканијјәтинә малик дејилләр.

Ојун заманы ушағын дүнјаја
көз етмәк тәләби мејдана кәлир.
Интеллектуал, мә'нави вә ира-
ди кејфијјәтләри инкишаф едир,
инкишаф шәхсијјәти формалашыр.

Ојунлар ушағларын јашы вә
инкишафын әсас вәзифәләри илә
ојунлар ашағыдакы нөвләрә ај-
рылар: әгли, әхлаги, естетик
ојунлар имкан верән ојунлар, фи-
зик инкишафа имкан верән ојун-
лар вә әјләнчәли ојунлар.

Коммунист тәрбијәсинин мето-
ды кими, ојун мұәллимдән чох бө-
лүк естәлиг, дәрин билик, тәрбијә-
нә синифләри јеринә јетирмәк ба-
рамы тәләб едир. Шакирдләрин
инкишаф инкишафы илә әлағә-
нә олан мәсәләләрин мұәллим-
нә тәрәфиндән јарадычы шәкилдә
инкишаф едилдији јердә ојун кениш
ојунлар ачыр.

Ибтидан синифләрдә күндәлик
ојунлардан бири шакирдләрин беј-
шәхсәл тәрбијәсидир. Бу тәрбијә
ојун процесиндә олдуғу кими, си-
нифләри ишләрдә дә һәјата
кәчириләр. СоалИКП МК-нын Баш
шәһәр, ССРИ Али Совети Рәјасәт
шәһәринин сәдри Л. И. Брежнев
шәһәрләрин кәчән үмүмиттифат
шәһәрләриндәки интигидә гејд ет-
кәлир ки, совет мәктәби јалныз
инкишаф адам һазырламыр. О, өз
шәһәрләри арасында сијаси чәһәт-
лә биликли, идеја инамына малик,

коммунизм иши уғрунда мұбариз-
ләр тәрбијә едир.

Ибтидан синифләр елә бир мәр-
һәләдир ки, шакирдләрин әхлаг
тәрбијәси үзрә бөјүк, чохчәһәтли
ишләр бурадан башланыр; әлкә-
мизин кәләчәк инкишафы мұәјјән
мә'нада һәмин мәрһәләдә көрүл-
мүш ишләрдән асылдыр.

Шакирдләрин әхлаг тәрбијәси-
нин мұвәффәғијјәти вәрдиш вә ан-
лајышларын системли сурәтдә
формалашмасындан чох асылы-
дыр. И. А. Каировун редакторлу-
ғу илә нәшр олунмүш «Әхлаг тәр-
бијәсинин алифбасы» китабында
бу мәсәлә мұвәффәғијјәтлә һәлл
едилмишдир. Јолдашлыг, достлуғ,
коллективчилик, хејрхәһлиг, әдә-
ләтчилик, үмүми иш үчүн мәс'улиј-
јәтчилик вә с. мұсбәт кејфијјәтләр
һәмин мәсәләјә аиддир. Шүбһәсиз,
бу әхлаги кејфијјәтләри, анлајыш-
лары ушағлар бирдән-бирә дејил,
тәдричән мәнимсәјирләр. Әкәр
I синифдә мұәллим шакирдләрин
дигтәтини, һәр шејдән әввәл, хе-
јрхәһлиг, әдәләтчилик кими кеј-
фијјәтләрә чәләб едирсә, II синиф-
дә һәмин тәсәвүрләр тәдричән
мүрәккәбләшир, јолдашлыг вә
достлуғ кими мәфһумлара даһа
дәриндән дигтәт јетирилир. III си-
нифдә формалашмүш јолдашлыг
вә достлуғ мәфһумлары әсасында
коллективчилик һағтында тәсәв-
вүр јарадылар.

Ибтидан синифләрдә бејшәхсә-
ләлчилик, јолдашлыг вә достлуғ
тәрбијәси о заман сәмәрәли олур
ки, ојун процесиндә һәр шеј дүзкүн
тәшкил едилир. Әкәр белә оларса,
тәәсүрат да күчлү олар, демәли,
ушағларын јаддашына чох шеј
һәкк едиләр. Һәр бир ојун шүб-
һәсиз, белә бир имкана малик-
дир. Бүтүн коллектив үзвләри-
ни әһәтә едән ојунлар шакирд-
ләрин һәјатында хүсүсилә сини-
мәз нәләр бурахыр. Әлбәттә, бе-
лә ојунлары јүксәк сәвијјәдә ке-
чирмәк үчүн әввәлчә дәриндән фи-
кирләшмәк лазым кәлир. Һәмин
ојунлар ушағларын кениш мә'лу-
мата јијәләнмәсинә бөјүк им-
канлар јарадыр. Ушағларын әхлаг

тәрбијәсиндә бир-биринә гаршылыгы жардым көстәрмәк, достлуг вә јолдашылыг мүнәсибәтләри бәсләмәк мүнүм әһәмијјәт кәсб едирки, бунлар да ојун заманы инкишаф едиб формалашыр.

Бақыдакы 6 нөмрәли мәктәбин ибтидан синифләриндә ојунун тәшкилинә хусуси диғгәт јетирилир. һәм синифләрдә бүтүн ојунлар шакирдләрин јаш хусусијјәтинә мүнәфиғ сечилир вә һәјәтә кечирилир. Бу исә мәктәблиләрин тәрбијәсинә мүнәфиғ тәсир көстәрир. Нүмунә үчүн III синифдә кечирилмиш бир ојуну тәһлил етмәји лазым билирик. һәм ојунә муәллим В. Д. Тимошина рәһбәрлик едирди. О, һәр шејин јерли-јериндә олмасы үчүн әввәлчәдән јажшы һазырлыг көрмүшдү. һәтта ојунун ады да чох марағлы сечилмиши: «Јүз ил бундан әввәл». Бу ојунун јүксәк сәвијјәдә кечирилмәси үчүн, һәр шејдән әввәл, чохлу тарихи материал топланмышдыр. Белински адына китабхананын әмәкдашлары сценарийин тәртибинә чәлб олунмушдулар. Онлар бу мүнүм тапшырығы ләјигинчә јеринә јетирмәк үчүн ишә чидди киришмишдиләр. Јери кәлмишкән демәк лазымдыр ки, мәктәблә китабхананын әлбир иши тәкчә ојунларын дејил, үмумијјәтлә бүтүн тәрбијәви ишләрин һәјәтә кечирилмәсиндә мүнәсибәт әһәмијјәтә маликдир. Китабхананын әмәкдашлары мәктәб педагожи коллективин илә сых әлағә сахлајыр, һәр бир ишдә она өз көмәјини әсиркәмир. Мәктәблә китабхана арасында јаранмыш достлугун сәмәрәси һәр аддымда һисс олунур. Мәктәбин ибтидан синиф шакирдләри өзләринин асудә вахтыны, адәтән, китабханада кечирир, марағла муталлә едир, музакирәләрдә фәал иштирак едирләр.

«Јүз ил бундан әввәл» ојунуна јарадымы сурәтдә јанашмағ лазым кәлирди. Буна көрә дә муәллимин вә китабхана ишчиләринин көмәји илә биринчи рүбдә ашағыдакы мөвзуларда сөһбәтләр кечирилди:

а) гәдим рус дәвләтиндә вә гә-

дим Азәрбајҗан торпағында ишчиләрын һәјәти;

б) харичи дүшмәнләрә гаршы халғларын азадлыг мубаризәси;

в) кечмишин бөјүк халғ башчалары;

г) халғын сәадәти угрунда һәјәтләрын гурбан верилмиш 26 Бақы комиссары;

г) бөјүк Вәтәнимиз бу күн.

Шакирдләр ојунун кечирилмиш күнә кими гәдим славјан шаһаринин «Славјан јениликләри» газетивар гәзетини бурахдылар. Бундан башга «Бизим бабалар» ескі китаб сәркисен тәшкил едиләр.

Һазырлыг дәврүндә шакирдләр бир сыра әдәбијјәти мүнәсибәтлә мушдур. Бундан сонра үчүнчү рүбдә албом, ләјиһәләр, кәстјумлар тәһлил едиләр. Нәһәјәт, кәлмишкән күн кәлиб чатды. Ојун тәһлил илә башланды. Әввәлчә һәр бир шакирд өзүнү тәғдим етди, үчүнчү кечмишә сәјаһәт етмәјә башлады. Нәһәјәт, кәлмишкән заманын машыны иди. Шакирдләр һәр бири һәмми машыны өз башына киими тәсәввүр едирди.

Ојун иштиракчыларынын тәғдимини бөјә илә јазылмыш сәһифәләр чәлб едирди. Орада бу сәһифәдә едилирди: «Һәмијја! Һәмијја! Һәмијја». Биз гәдим рус шаһарини тикирик. Бизә: иншаағәдә, дулусчулар, дәрзиләр, салтатклар лазымдыр.

Ушағлар бөјүк һәвәслә һәм тәклифә гошулдулар. Онлар славјан шаһаринин тәғдимини тәһлил едиләр, бунун үчүн әввәлчәдән һазырланмыш мәктәблә иштифаде едирдиләр. Славјан јажшы рәссамы Вика Браункова гәдим шаһарини бајрақлар вә кербини чәкди. Демәк о, ки, һәр бир шакирд гәдим славјан шаһарини һағғында кичик шаһар кәлди вә ја әл ишине киришмиш едирди. Шакирдләр һәзирладығлары гәдим јашаған шаһарлар, славјанлар, гәдим русларын әшјалары һәммишә кәлди.

Бүтүн бунлар ојунун баш мәрһаләсиндә баш верилди.

Биринчи икинчи мәрһәләси исе даһа
дәһшәт дөврү—Гәдим Рус дөвлә-
тине тәһләкәли дөврүнү әһәтә
едирди. Дүшмәнләр Славјанск шә-
һәринә һүчүм едирләр. Александр
Невски, кијаз Игор кими сәркәрдә-
ләрин рәһбәрлији алтында дружи-
налар әкә һүчүм һазырлыг көрүр-
ләр. Һамынын дилиндән бу сөzlәр
етидилр:

Шәһрәтли Славјанск шәһәриндә
Зәнкләр учадан сәсләнир нечә!
Һамыја, һамыја билдирилир ки,
Топлансын јүрүшә,

гызғын дөјүшә...

Сонра ушаглар бир-биринин ар-
дыча чыхыш едәрәк шималдан рус
дөвләтинә һүчүм едән дүшмәнләр-
ә нечә бурушдугларындан мә'лу-
мат верирләр. Онлар Сибирија бир-
лишдирилмәсини хатырладырды-
лар. Әфсанәви гәһрәман Јермакы
ушаглар икидлик символу кими
тәсәвүрләринә кәтирирдиләр.

Ојунун үчүнчү мәрһәләси Азәр-
бајҗанын гәдим тарихи илә әләгә-
дәр иди. Бу мәрһәлә Ширваншаһ-
лар сарајына вә Азәрбајҗанын ән
мәһәтмәскәни Гобустанда екскур-
сија илә башланды. Екскурсија-
дан сонунда мүәллим ушаглара
мәһәтият едәрәк билдирди ки, он-
лар тарихи јерләр, һадисәләр һаг-
гында өз тәәсүратларыны сөјлә-
диләр. Шакирдләр мүәллимин тә-
әсүрат бөјүк һәвәслә јеринә јетир-
иләр башладылар. Шакирд М. Вәли-
ев Бабәкин рәһбәрлији илә Азәр-
бајҗан халгынын јаделлиләрә гар-
дә апардыгы мүбаризә һаггында,
Азәрбајҗан халқымызнын гәдим тарихи аби-
дыра барәдә өзүнәмәхсус шәкил-
дә ширин, ифадәли тәрздә сөһбәт
едилди. Ајдын һисс едилди ки, экс-
курсија шакирдә мүсбәт тә'сир ет-
кән, о, мүәллимин сөһбәтләрин-
дән дүзкүн нәтичә чыхармышдыр.

Шакирд С. Рзајев чыхыш едәрәк
Азәрбајҗан халқымызнын мүасир Азәр-
бајҗандан, онун көзәл шәһәрлә-
риндән вә адамларындан даныш-
ды. Азәрбајҗанын гәдим оғуллары
иә 26 Бакы комиссары һаггында
мәһәтмәти бүтүн шакирдләр һеј-
вәтлә динләдиләр.

Шакирдләр бир-биринин ардын-
ча чыхыш едәрәк, тарихи һадисә-
ләри өлкәмызин бу күнү илә әләгә-
ләндирир, халгымызын гәһрәман
әмәјини тәғдир едир, халглар
достлауғунун күчүнү, гүдрәтини
дүзкүн гијмәтләндирирдиләр. Ша-
кирдләр лап ахырда халг шаири
Сәмәд Вургунун «Азәрбајҗан» ше-
рини бирликдә сөјләдиләр.

Екскурсијада тарихи јерләр вә
һадисәләр һаггында мүәллим әт-
рафлы мә'лумат вермиш, шакирд-
ләрин билијини зәңкиләшдирмиш
вә тәсәвүрләрини кенишләндир-
мишди. Бу, ушагларын көрдүклә-
риндән вә ешитдикләриндән дүз-
күн нәтичә чыхармаға вә үмуми-
ләшдирмә апармаға шәрант јара-
дырды.

Үчүнчү мәрһәләнин сонунда
мүәллим шакирдләрә ияша јаз-
дырды. Һәмни ияшалардан көрү-
нүрдү ки, гәһрәманлыг мөвзусуна
һәср едилмиш ојунлар шакирдлә-
рин һәјатында чох мүһүм әһәмиј-
јәт кәсб едир. Будур, З. Абдулла-
задә өз ияшасында јазмышдыр:
«Гобустанда һәр шеј марағлыдыр.
Дашлар тәбил кими сәсләнир, Га-
јалар үзәриндә чохлу инсан, һеј-
ван шәкли вар. Мүәллимииз де-
јир ки, бунлары гәдимдә чәкибләр.
Бизим бабаларымыз бурада јаша-
јыблар. Дүшмәнләр онларын үзә-
ринә һүчүм чәкибләр. Амма баба-
ларымыз онларла мөһкәм дөјүшүб-
ләр. Биз дә Вәтәнимизи бабалары-
мыз кими севмәлијик».

Екскурсијааларын шакирдин вә-
тәпәрвәрлик тәрбијәсинә мүсбәт
тә'сир көз габағындадыр. Бөјүк
совет педагогу В. А. Сухомлински
екскурсија заманы ојунун әһәмиј-
јәтиндән бәһс едәрәк јазырды:
«Чәтнликләрин арадан галдырыл-
масы илә әләгәдәр олан ојунлары,
нағыл вә реал гәһрәманларын иш-
тирак етдикләри ојунлары ушаг-
лар севирләр. II синифдә балача-
лара Робинзон һаггында даныш-
дым. Бундан сонра бир нечә ај чә-
кән ојун башланды. Спартак һаг-
гындакы сөһбәтдән сонра ушаглар
уча дағын зирвәсинә, сылдыры-
мын вә дәрјя дәрәнин јанында үс-
јан етмиш гулларын әфсанәви дү-

шәркәсини гурдулар. Ушаглар гәдим заманларда өлкәмиздә јашајан скифләр, овчулар, балыгчылар һаггында сәһбәтләре о гәдәр чәлб олунмушдулар ки, онлар тәшкил етдикләри ојунарда гәдим әмәкчиләрин мәншәтини вә әмәјини тәғәнд едирдиләр» (В. С. Сухомлински. Урајими ушаглара верирәм, «Родјанска школа» нәшријаты, 1973, сәһ. 125, русча).

Ғабагчыл мәктәпләрин ибтидан синиф мұәллимләри ојуна тәрбијә методу кими јанашыр вә шакирдләрин тәрбијәсиндә онун мұхтәлиф нөвләриндән бачарыгла истифада едирләр. Бу бахымдан Бақыдакы 47 нөмрәли мәктәбин синиф мұәллими Р. Иконникова, Т. Ч. Ламакина, Ј. Јекизарова, 174 нөмрәли мәктәбин синиф мұәллими Р. Колесникова ојуну јүксәк сәвијјәдә кечирәрәк, тәлим-тәрбијә ишләриндә фәрәһләндиричи нәтичәләр әлдә едирләр.

Бүтүн дејиләнләрдән белә нәтичә чыхармаг олар ки, ојун ибтидан синиф шакирдләринин тәрбијәсиндә әсас васитәләрдән биридир. Шакирдләр верилмиш материалларын көмәји илә халгларын инкишәф тарихнин, гәһрәманлыг јолуну өјрәнир, белә бир һәгигәти дәрк едирләр ки, инсанларын сәәдәти онларын достлугунда, бир-биринә јардым көстәрмәсиндәдир.

Тәчрүбәдән мәлүмдүр ки, бир сыра шәртләре әмәл етдикдә ојун заманы гаршыја гојулан мәгсадә

асандыгла һәл олмаг мүмкүн. Һәмин шәртләр бунлардыр:

а) ојунун нөвләрини шакирдләрин јаш хусусијјәтләринә сечмәк;

б) ојуна чидди, дүшүнүкләк планлы сурәтдә һазырлашмаг.

в) һазырлыг ишиндә ичтимарин гүввәсиндән бачарыгла истифада етмәк;

г) ојуну кечирәркән тәләсәләр јол вермәмәк, һәр мәрһәләни әли-јериндә баша чатдырмаг;

д) тарихи һадисәләри көмәкчә ајдын шәкилдә шәрһ етмәк;

е) ојун заманы шакирдләрин диғгәтини әсас мәсәләјә чәлб етмәк;

ж) шакирдләрин әһвал-рухунини јүксәк олмасыны тәмин етмәк.

Бу шәртләре әмәл едиләндә ојунун сәмәрәли олачагына бәсләмәк олар.

Балача мәктәблијә инсанлар арасындакы мұнасибәтләрдә инкишәф чәһәтләри көрмәји, чоһмәләр Вәтәнимиз һаггында мәдәни дәирәсини кенишләндирмәји, әлкәмизин бүтүн халгларына һәмәлә етмәји вә мәһәббәт бәсләмәк әһәм рәтмәк мұасир совет мәктәбин ән мұһүм вәзифәсидир. Шүңәкчә бу вәзифәни о заман лајиғәләринә јетирмәк мүмкүндүр ки, әллим ојундан сәмәрәли вә дәјәнлү истифада етсин, шакирдләри ојуна шүүрлү сурәтдә едә билсин.

Тәбиәтшүнаслығын тәдрисиндә доғма дијара мәһәббәт тәрбијәси

С. ЗЕЈНАЛОВ

Степанакерт Педагожи Институтунун мұәллими

Мұдрик бабаларымыз јахшы демишләр: «Инсан үчүн ән бөјүк сәрвәт—һәјат өзүдүр». Шакирдләре һәјатын мәнасыны, тәбиәти, онун сирләрини, көзәлликләрини дујмағы, гижмәтләндирә билмәји, јашадығымәз доғма дијарын зәнкин тәбиәтин-

дән истифада едә билмәји ибтидан синифләрдә тәбиәтшүнаслығын тәдриси гаршысында мұһүм вәзифәләрдәдир.

Бөјүк рус педагогу К. Д. Ушински тәбиәтин естетияк тәсир еткәндән, доғма дијара мәһәббәт тәр-

...рға әһәмијјәтиндән бәһс едәр-
...дырды: «Бәс шәләләләр, бәс
...шәһәрин көзәл әтрафы, бәс
...чәмәликләр вә далғәли
...ләр, бәс күллү-чичәкли баһар
...ыла бәһзәр пәйзә бизим тәр-
...римиз олмајыблармы? Мәл
...тәһсүратымын дәрин е'тигә-
...әтичәсиндә билирәм ки, кәч
...тәрәггисиндә көзәл мәһзәрә-
...тәрбијәви тә'сирин о гәдәр бә-
...ки, мүәллимин тә'сирин она рә-
...ола билмәз» (Бах: Сечилмиш
...и(русча). Азәрнәшр, Бақы,
...ил, сәһ. 52-53).

Мәлумдур ки, кичик мәктәблиләр
...I синифдә ана дили дәрсләрин-
...ирилмиш саатлар һесабына тә-
...иһнаслыға даир бә'зи мә'лу-
...ларла таныш олур, тәбиәти мү-
...әтлә, екскурсија вә әшја дәрслә-
...тәбиәт вә һәјат, битки вә һеј-
...әләмн, чанлы вә чансыз тә-
...һаггында садә тәсәввүрләрә
...ириләр. Догма дијара мә'-
...тәрбијә етмәји гаршысына
...тәд гојан һәр бир ибтидан синиф
...лими илк күнләрдән она һаил
...дыр ки, һәр бир мәтн, бунун
...нда тәшкил олунмуш мүшәһи-
...әкскурсија вә тәчрүбә нәтичә-
...ушаглар јашадыглары јерин,
...тәбиәтин, онун нә ки-
...сәвәтләрләрә зәикин олмасыны
...мәјә марағ көстәрсиләр. Һәм
...јәгилик һасил етсинләр ки, тә-
...артыг һеч нә јохдур, битки-
...и, һејванларын, дағын, дашы-
...ләрин, чөлләрин, чајларын,
...ләрин, һәр бир фәслин, кечәнин,
...дүзүн, истинин, сојугун өз јери,
...кәзәлији, өз әһәмијјәти вар. Тә-
...исана өз сәвәтнин сәхавәтлә
...әләјиб. Ону өјрәнемәк, ондан
...фәдә етмәк, гәдрини билмәк вә
...умағ лазымдыр. Биз бу чәһәти
...кәрә хүсуси гејд едирик ки, бә'-
...кичик мәктәблиләр, һәтта јуха-
...синиф шакирдләри арасында тә-
...әт, онун сәвәтләринә пәјғысыз-
...јашыллыглар вә гушлар бә-
...сызлығ өзүнү көстәрир. Бә'зән
...онлар охудутлары мәктәбләрин
...рис-тәчрүбә саһәсиндә, өз кәнд-
...нда, рајонларында торпағын
...үнү, һансы биткиләрин әкилиб-

бечәрилдијини, һансы һејванларын
...ләндијини, јерин тәбиәти вә чоғра-
...шәраити һаггында лазым тә-
...сәввүрә малик олмурлар. Бу да
...агларын тәкчә биликсизлијини
...ил, һәм дә доғма дијарын тәбиә-
...ә мәһәббәт тәрбијәсиндә һөгсан-
...лар олдуғуну көстәрир.

Одур ки, II синифдә илһин фәсил-
...ләри үзрә верилән мөвзуларын тәд-
...ис просесиндә елкәмизин тәбиәти,
...һәлә ајры-ајры тәбиә зоналары
...һаггында ушагларда лазым тәсәв-
...үр јаратмағ, онларда вәтәнә, онун
...зәикин тәбиәтинә, тәбиә сәвәтлә-
...на мәһәббәт вә естетик зәвғ тәр-
...ијә етмәк лазымдыр. «Тәбиәтшү-
...наслығ нәдир?», «Тәбиәтин һиссәлә-
...и», «Тәбиәти өјрәнемәјин фәјдәси»
...мүшәһидә әсасында), пәйзәдә тә-
...иәт вә биткиләрин һәјатында
...аш верән дәјишикликләрә таныш
...мағ мәғсәдилә тәбиәтә екскурси-
...а, «Гышын әләмәтләри», «Гышда
...һәванларын вә гушларын һәјаты»
...ә башта мөвзулар бу мәғсәдә һаил
...мағ үчүн даһа әлверишлидир. Бу
...ләрин тәшкиләндә башлыча
...тәт мүшәһидәләрә, екскурсија-
...ара, шакирдләрин мүстәғил иши-
...ә верилмәлидир.

М. И. Калининни дедији киһи,
...аглары теоремләрә, һазыр дүс-
...ларла, нәсиһәтләрә өјрәтмәк,
...тәрбијә етмәк олмаз, буһлар ушаг-
...рын бир тулағындан кириб,
...бири тулағындан чыхыр. Ушаглар
...анлы сөзә, полемикәјә, мугајисәјә,
...чан атырлар, һәр шеји билмәк ис-
...әјир, һәр шејә марағ көстәрирләр.
...үәллимләр доғма тәбиәти өјрә-
...мәк вә она мәһәббәт тәрбијәсиндә
...бу марағы нәзәрә алмәлидурлар.

Будур. «Јазда биткиләрин һәја-
...ында баш верән дәјишикликләрә»
...мөвзусуну кечәркән II синиф мүәл-
...ими Фәридә Һачыјева (Ағдам шә-
...һәр I нөмрәли мәктәб) тәкчә мәтн
...зәрә јазда биткиләрин һәјатында
...аш верән дәјишикликләри ушагла-
...ра дәмәк, таблолар көстәрмәклә ки-
...фәјәтләнмир. О, ана дилиндән ушаг-
...ларын билдикләри, әввәлчәдән он-
...лара таныш олан мәтн вә ше'рләр
...зәрә (мәсәлән, «Пәйзә кәләндә»,
...«Гыш», «Илк гар», «Ушағ вә буз»,

«Пајыз», «Јаз» мәтиләри), һабелә табиәтшүнаслыгдан аҗры-аҗры фәсилләр үзрә тәшкил едилән мүшәһидә вә экскурсиялардан алдыглары тәәсүратлар үзрә шакирдләрин тәсәвүрләрини кенәшләндирир. Һәр фәслин тәбиәт вә инсан һәјәти үчүн لازымлылығыни, өзүнәмәхсус көзәлличини чатдырыр. Баһар илин ән көзәл фәслидир, кәмчлик рәмзидир, тәбиәт җарадычылығыни ән мәһсулдар чағыдыр. Биз баһары она көрә севирик ки, баһар һәјәтә, тәбиәтә сәјсыз-һесабыз севинч, көзәллик, чәилылыг, җенилик кәтирир. Сонра мүәллим доғма диҗарымызын җазыны тәсвир едән ашағыдакы ше'р парчасы илә дәрси җекунлашдырыр:

Охујур күләк дә, су да, торпаг да,
Ағаран булуд да, әсән җарпаг да.
Җазын нәфәси вар, җазын өзү вар,
Һәр аддым башында җазын изи вар.

Фәридә мүәллим бунунла кифәјәтләймәҗиб мәктәб багына, күллүк вә чичәклиҗә, шәһәр паркына экскурсия, ағачлар вә үмүмијјәтлә тәбиәт үзәриндә мүшәһидәләр тәшкил едир, ана дилиндән ушагларын кечдикләри «Көзәл баһар», «Баһар кәлир», «Кәнч бағбанлар», «Бағда» вә башга мәти вә ше'рләри хатырлатмагла доғма диҗарын баһарынын көзәллиҗини ушагларын дәриндән дујмаларына һанл олур. Сонра ушагларә тапшырыр ки, баһар һаггында нәғмәләри, ше'р вә һекајәләри, аталар сөзләрини топласылар, өјрәсеннләр. Сонракы дәрсә ушаглар зәнкин мә'луматларла, коллексияларла кәлир, һәтта бир чохлары бу материаллар вә шахси мүшәһидәләр әсасында баһары тәсвир едән кичик һекајә, ше'рләр җазмага тәшәббүс дә көстәрирләр.

III синифдә табиәтшүнаслыг үзрә биринчи бөлмә «Доғма диҗарын тәбиәти» әдланыр. Бу бөлмәдә верилән бүтүн мөвзулар Вәтанә, доғма диҗара, онун аҗры-аҗры зона вә кушәләринә, табиин зәнкинликләринә, табиин шәраитинә мәһәббәт тәрбијәси үчүн кифәјәт гәдәр имкан верир. Җерли шәраитлә әлағәдар бә'зи хәрактерик мөвзуларын тәдриси про-

сесиндә доғма диҗара нечә мәһәббәт тәрбијә едилдиҗини көстәрәк.

«Әһәнкадашылар» мөвзусу үзрә дәрсликдәки мәтиләрдә өлкәмиз әһәнк дашы җатаглары илә зәнкинлиҗинә, әһәнкадашыларын тәбиәти вә абадлыг үчүн әһәмијјәтинә, оларын нәваләри, бир-бириндән фәридли хусусијјәтләр, истәһсалы вә сәвәјә аид сәһбәт вә мүсәһибә кифәјәт гәдәр материал вар. Әлбәттә, бә'зи мүәллимләрини етәҗи киими, мәтин охујуб, дәрсликдәки суаллар үзрә мүсәһибә апарма әһәнкадашыларә аид бә'зи нүмунәләри синфә кәтириб ушагларә көстәрмәклә дә кифәјәтләймәк олар. Лакин мөвзунун белә тәдриси зәнкинлиҗи җерли мәһәлләни, шәранти, табиин зәнкинликләрини ушагларә лазымынча дујмазлар. Доғма диҗар мәһәббәт тәрбијәси ушагларын җашадыгы мәһәлләдән, кәнддән, райондан башламалы, сонра исә республикамыз вә бүтөвлүклә атылгымызла тамамланмалыдыр.

Мә'лумдур ки, ушаглар, зәңкир, мешәли, колду-кослу дағлары, җашыл, күллү-чичәкли, мәнзәрәли җамачлары севир, боз гајалы, чәлбә дағлар онларын дигтәтини лазымынча чәлбә етмир. Чүнки белә дағларын, гајалыгларын табиин сәвәјә һаггында онларын лазыми тәсәвүрү јохдур. Онлар билирләр ки, әгәр бир дағда, гајада даш олар, чәлбә су, гара даш, гум, чынгыл олар, әгәр кин буиларын тәбиәтин зәнкин сәвәјәтләри олдуғуну лазымынча тәсәвүрләндирә билмирләр. Ағдам дагакерт јолунун сағ кәнары илә ушалан Чобан вә Бешик дағлары, әгәр силәсләси илк бахышта өз кәнары илә дигтәти чәлбә етмәјән белә дағлардыр. Бу дағлар һаггында синф шәраитиндә данышмаг, тәһминти дашлары, табашир вә әһәнк нүмунәләрини нумәјиш етдирмәк олар. Лакин бу дағларын тәбиәтин зәнкин сәвәјәти олдуғуну ачыб көстәрәк олмаз.

Будур, автобус III синиф шәһәрләрини боз гајалыгларын үзрә әтә салынышы долајы јолларла Бешик дагынын јүксәк зирвәсинә тапшырыр. Ушагларла бирликдә

Синиф, синифиндә нечә җердә ачыл-
ган республикамызын Гарабаг,
Гарабаг ва Муган районла-
рында эла кеҗфиҗетли кубик даш
таҗиндә таҗин едән механик-
механик даш карханаларына,
таҗин кәсән комбајларын ишинә,
таҗин җуклу машын карванларына,
таҗин этәҗиндә җандырылан әһәнк
таҗинна, бөҗүк тикинтиләр үчүн
таҗинда гүм, чынгыл һазырла-
нган җукләҗән механикни гурғулар
таҗинда елирик. Дагы үзәриндән
таҗин километр узагларда бу даҗ-
инда дашындан тикилмиш абад
таҗин көрүнүр. Синиф мүәллим-
на Нубар Гулиҗева, Фатма һа-
җева, Нисә Коримова әһәнкдашы-
н һатгында ушагларын биликлә-
нган, тәсәвүрләрини җохлаҗыр, һә-
җәк фактларла зәнкинләшдирир-
нган Н. Гулиҗева экскурсиҗаны белә
таҗинлашдырыр:

—Ушаглар, бу дагларын дашы
таҗинда бөҗүк ата-бабаларымызы
таҗиндүрүб, күлүпкә, балта илә
таҗинда дашылар чапыб ондан ев тикиб-
нган. Лаҗин Бешик дагынын синә-
таҗиндә 1956-чы илдә илк механик
таҗинна истифадаҗа верилди. Көр-
таҗиндүрүб абад кәндләр, шәһәрләр,
таҗиндә биналар бу дагларын
таҗин, әһәнк илә учалдылыб. Сон
таҗин илдә тәкчә Бешик дагы ти-
кинтиләримизә үч җүз милҗондан чох
таҗин даш вериб. Алимләримиз һә-
җәк таҗинлар ки, Бешик дагынын
таҗин илә Москва кими һәһәнк шә-
һәр тикмәк олар.

Сонра Асиф мүәллим Магсудлу
таҗин Кәңкәрли кәндләрини бир-бирин-
дә аҗыран Хачындаҗын саг кә-
җин илә узанан кениш дүзәнлиҗи
кәҗәриб деҗир ки, о дүзәнликдә
таҗин бешикликдә бөҗүк семент заво-
д тикиләчәкдир. Заводу бүтүн ма-
таҗиналларла бу даглар, бу чаҗлар
таҗин едәчәкдир. Завод һәр ил
республикамызын тикинтиләринә
таҗин тонларла эла кеҗфиҗетли
семент верәчәкдир.

Ушаглардан бири сорушур:
—Мүәллим, бәс бурда мәрмәр ол-
му?

—Јох, бу дагларда мәрмәр олмур.
Аҗаг, ушаглар, раҗонумуз мәрмәр

сарыдан да касыб деҗил. Лап бу
җахынларда Күлаблы кәндини әһә-
та едән деҗларда зәнкин, җүксәк
кеҗфиҗетли мәрмәр җатаглары аш-
кара чыхарылыб, истифадаҗа верил-
мишдир. Әвәлләр чох чәтинликлә
тапдыгымыз, аз истифада етдиҗи-
миз мәрмәр дашыны илди өзүмүз
истеҗсал едир, биналарымызы онун
сүтүнләрини, пилләкәиләримизи,
пәчәрәалтыларымызы өз җерли
аг, боз мәрмәримизлә бәзәҗәчәҗик.

Синиф мүәллимләри һәзәрә ал-
дылар ки, бир нечә күндән сонра
ушаглар «Тәбиатда су» мөвзусуну
кәчәчәкдир. Елә һәмин экскурсиҗа
заманы ушаглар автобуса Хачын-
чаҗ үзәриндә дүзәлдилмиш Хачын-
чаҗ һөвзәсинә, кәлдән аҗылан ка-
наллара, Төртөрчаҗ үзәриндә гу-
рулмуш Сәрсәик һөвзәсиндән чә-
килмәкдә олан вә раҗонумузун әра-
зисиндән кәчән бөҗүк каналын ти-
кинтиләринә бахдылар. «Булаг суҗу
нечә әмәлә кәлир» суалы илә әла-
тәдар олараг өз тәбиин мәнзәрәси вә
кәзәллиҗи, суҗунун боллугу, шәф-
фафлығы, җарырлығы илә бәлкә
дә дүндәдә ән кәзәл булаглардан
бири олан вә Бешик дагынын дәрин
гатларындан ахыб кәлән Шаһ бу-
лагыны ушагларә кәстәрирләр.

III «а» синифини мүәллими Н.
Гулиҗева Шаһ булагынын, бу булаг
үзәриндә XVIII әсрын орталарында
салыныш Гарабаг хаплыглары ти-
кинтиләрини тарихи һатгында мә-
лумат верир, булаг суҗунун кәндлә-
римиздә нечә истифада едилдиҗини
ушагларә чатдырыр: —Көрүрсүнүз-
мү, ушаглар, Бешик дагы тәкчә тә-
биин мәнзәрәси, дашы, әһәнк, абы-
һавасы илә деҗил, һәм дә булур
сулу булаглары илә дә зәнкиндир.

Экскурсиҗа ушаглары һәдсиз дәр-
рәчәдә марагландырды. Синиф мү-
әллимләри ушагларә «Бизим дагла-
рын тәбиин сәрвәтләри» мөвзусунда
ишә җазмагы тапшырды. Јазы иш-
ләрини тәһлили кәстәрди ки, илди-
җәдәк даглар һатгында зәиф тәсәв-
вүрә малик олан ушаглар илди диг-
гәтләрини тәкчә даг тәбиатини
тәсвирина деҗил, буларын тәбиин
зәнкинлиҗинә, сәрвәтләринә, иҗтиса-
ди әһәмиҗәтинә верирләр. Беләлик-

лэ, кичик мәктәбләр 3-4 саатлыг экскурсия нәтижәсində өз догма дијарларының тәбиәти һаггында зәңкин мә'лумат вә билик алырлар. Белә тәдбирләрин бөјүк тәрбијәви әһәмийәтинә шүбһә етмәмәк олар.

Кизләтмәк лазым дејил ки, күчәләрдә, парк вә мејданчаларда, мәктәбләрин һәјәтләриндә ушаглар тәрәфиндән ағачларын буагларын ғырылып, күллүк вә чичәкликлар хараб едиләр, гушларга гајгы көстөрилмир. Ушаглар гуш јуваларының дагыдыр, јазда јумурталарының јыгыб мәһв етир, ғыш вахты гушларга чидди тәләфәт верирлар, көјәрчинләрин евләрин дамындан тутуб ғырырлар. Бунун әсәс сәбаби тәбиәтә гајгы, онун горунмасы саһәсиндә тәрбијә ишмизин зәифлији, гушларын тәбиәтнн көзәллији олдуғуну, бүтүн јашыл әләмин, тарла вә бағларымызын, дириик вә бостанларымызын торхулу дүшмәнләринә гаршы мүбаризәдә гушларын ролуну ушагларын лазымынча билмәмәләридир.

Тәбиәтшүнаслыг дәрсиндә «Достларымыз олан гушларын гајгысына галаг» мөвзусу бу чәһәтдән даһа тәрбијәви әһәмийәтә маликдир. Бир дәфә III синифләрдән бириндә тәбиәтшүнаслыг дәрсиндә мүәллим дәресликдән биолог алим П. А. Мантејфелин пионер вә мәктәблиләре мүрачиәтиндән ашағыдакы парчану учалаан охуду: «Јазда һәр евин јанында сығырчын јувасы дүзәлдин.

Ғышда, јазда вә пәјызда һава-писләшдикдә гушларга јем верин.

Башлычасы һәч һеч вахт јувалары дағымайын, гушларга өлдүрмәјин. Јолдашларынызы, балача гардаш вә бачыларынызы да буну етмәјә гојмајын.

Гушлар бизим вәфалы достларымыздыр».

Мүәллим әлава етди: Билмәлисиниз ки, мәнәһәләр, мығмығылар, бөчәкләр вә онларын сүрфәләри, мүхтәлиф көпәнәкләрин тыртыллары бағларын, дириикләрин, тарла-

ларын, мешәләрин, јә'ни бүтүн јашыл әләмин торхулу дүшмәнләридир. Онлар чичәкләрин, отларын јир, һәтта ән јоғун ағач көзәләрини белә корлајырлар. Сајсыз-сабсыз гушлар тарлаларын, дириикләрин, бағларын, мешәләрин дүшмәнләрини ғырмагда бизә һәм мәк едирләр. Бах, буна көрә дә гушларга ғырмамалы, онларга гајгы көстөрмәлисиниз.

Мүәллим дәрс јекунлашдыраг дејир:

— Ушаглар, өлкәмизин тәбиәт сәрвәтләри бүтүн халга мәғна дур. Она көрә дә тәбиәтә гајгы вә онун горунмасы илә бүтүн халық — бөјүкләр дә, ушаглар дә оғлан олмалыдырлар. Тәбиәти дүшмән есәмәк, тәбиәтлә, онун не'мәтләринн көзәлликләри илә достчасына, сәнчасына рағтар етмәк лазымдыр. Чүнки инсаны тәбиәтсиз, тәбиәт инсансыз тәсәввүр етмәк олмай. Гушлар да, јашыллыглар да, тәбиәттин инсанларга бәхш етдији не'мәт вә гијмәтли, әзәзсиз не'мәтләрдән биридир.

«Торпаг» мөвзусуну кечәндә һәр бир мүәллим дәресликдәки торпаг онун ајры-ајры гатлары, тәбиәт һаггында верилмиш ғыса мә'луматларла кифајәтләnmәмәли, бунларга бирликдә тәбиәттин бир һиссәси һәм ми торпага гајгы, ону јакшылатдырмаг, мәһсулдарлығыны артырмаг һисси тәрбијә етмәлидирлар.

Беләликлә, тәбиәтшүнаслыг дәрс һәр бир мөвзунун тәдريسиндә, әлвәсилә «Догма дијарын тәбиәти», «Инсанын тәбиәтдән истифадә етмәси вә горунмасы» мөвзуларына әлағәдар јекун мүсаһибәси тәдريس етмәклә ушагларда аң тәбиәт һүснүнә, көзәллијинә, гүдәзлик онун чајлы-чешмәли дүзәлтиш, гарталлы гајаларына, ләзиз вә фәсли мешәләринә, бәзәкли, әтәк чәмәнликләринә, барлы, бай бағ-бағчаларына, бир сөзлә, һәр дијарымыза, догма вәтәнимизә зәңкин тәбиәтинә мәһәббәт тәрбиямаға ианл олмалыдырлар.

Кичик јашлы охучуларын мұталиә мәдәнијјәтинә даир

Т. ӘЛИЈЕВ

Республика Китабсөвәрләр Чәмијјәтинин инспектору

Кичик јашлы охучу групуна I—II синиф шакирдләри дахилдир. Бу груп охучуларын нитг мәдәнијјәтинин инкишафында, онлара арасында инсан сифәтләрин ашылуасында мұталиәнин ролу бөһәстәдир. Ибтидан синиф шакирдләри арасында китабы тәблиғ етмәк мәдәнијјәтли ишдир. Она көрә кичик јашлы охучулара хидмәт етмәк вә мәктәб китабханаларында әмәкдашлары бу ишдә еһтирас алмалыдырлар.

Шакирдләрин мұталиәсини дүзә естигамәтләндирмәк үчүн һәр китабханачы өз ихтисасыны тәһсил билмәли, мұасир јениликләри даим изләмәли, әсил мә'нада совет китабханачысы, һәгигәтијәли олмалыдыр. Китабханачы бәдә мүсбәт кејфијјәтләри тәһсил охучу һавәсләнир, онда китабханачыја рәғбәт ојаныр, онун китабханачы арасында мә'нәви «көһүр», үнсирјәт јараныр.

Китабханачы охучунун фәрди, әдәби вә характер хүсусирјәтләрини тәһсил алмалыдыр. Чүнки бу јашда охучулар һәлә пүхтәләшмәк, тәчрүбәсиз олдуғларындан мәктәб сечмәкдә чәтинлик чәкирләр. Бу буна көрә дә онларын китабханачы чәлб олунмасы үчүн мұхтәлиф методлардан истифадә едилмәләдир. Булардан бири јанашма методдур. I синиф шакирдләри арасында ахтлар мұталиә илә мәшғул әткән бир сыра чәтинликләрдә тәһсилләшдығларындан китабханачылар дүзкүн јанашмағы баһис алмалыдыр. Јанашма методу китабханачыја охучу марағыны ајардырмада бөјүк көмәк көсәдир. О, мұтләг һәр бир охучу илә әдәби мәзмуну һаггында гыса, әһәмәт сөһбәт, суал-чаваб апарып, вә шәкилләр әсасында ма-

рағлы фикир мұбадиләси, бөлмәләр үзрә китабын гираәтинин тәшкил етмәлидир. Охучу шә'р китабы охумушса, китабханачы онун хошладығы шә'рләрдән бирини әзбәр сорумалыдыр. Әкәр сөһбәт заманы шакирдин китабы охумадығы мәлум оларса, јенидән һәммин китабын мұталиәсини төвсирјә етмәк дүзкүн дејилдир. Јахуд мәктәбли охудуғу китабын мәзмунуну даныша билмирса, онда китабханачы суал-чаваб методундан истифадә етмәлидир. Бу нәчиб иш Ф. Көчәрли адына республика ушаг китабханасында чох көзәл һәјатә кечирилир: Мәсалән, бир нәфәр мәктәбли «Рәһмдил гыз» адлы латыш халг нағылы китабыны китабхананын хидмәт шә'бәсини әмәкдашы Сүрәјја Нәсибоваја гајтарды. Әсәрин мәзмунуну мәктәблинин сәрбәст даныша билмәдијини сезән Сүрәјја она суаллар вермәјә башлады:

—Өкеј ана рәһмдил гыза нечә мұнасибәт бәсләјирди?

—Гыз нијә мешәјә гачды?

—Мешәдә гыз кимә раст кәлди?

—Гоча гыза нә деди?

Китабханачы ушағын данышыг габилијјәтинин тәкмилләшдирмәк үчүн она даһа чох марағлы бәдән әдәбијјат охумағы мәсләһәт көрмәли, шәкилләр әсасында сөһбәт апармалы вә јаваш-јаваш охучуну сәрбәстлијә алышдырмалыдыр. Бу хүсусирјәтләр шакирдләрдә сәрбәст данышыг габилијјәтинин даһа да чиләләјир, нитг мәдәнијјәтинин сәвијјәсини јүксәлдир.

Охучуларын мұталиә нәтичәсиндә мә'нәви инкишафыны даим изләмәк ләзымдыр. I—II синиф шакирдләринин сәрбәст оху техникасына вә мұталиә вәрдишләринә дәриндән јијәләнмәси үчүн оху план-

лары тәртиб етмәк даһа мәгсәдәү-гундур. Бурада мұталиә просеси өз әксини тапмалыдыр. Чалышмаг лазымдыр ки, ушаглар охудуглары китаблар һаггында садә рә'јләр јазмагы бачарсынлар. Белә рә'јләр охучу албомларында топланмалыдыр. Илк дәфә рә'ј јазмаға башла-јанлар һәмни албомлара мұрачиәт едир, орадакы рә'јләрлә таныш олуб, онларын јазылыш формасы-ны өјрәнир вә китаб һаггында тәд-ричән сәрбәст фикир сөјләмәјә алы-шырлар.

Китабханаларда мә'лумат-биб-лиографија ишинин дүзкүн тәшки-ли охучуларга китабла мәдәни хидмәтин сәвијјәсини јүксәлтмәк үчүн әсаслы шәрант јарадыр.

Китаб верилишини вә оху залла-рында охучуларга апарылан иши асанлашдырмаг үчүн елә мұвафиг китаб фондлары тәшкил олунамалы-дыр ки, онлар I—III синиф шакирд-ләринин сорғусуну, оху дәирәсини аһатә едә билсин. Һәмни шө'бәләр-дә мұхтәлиф садә ушаг каталогла-рынын олмасы вәчибдир. Әкәр оху-чулар белә каталоглардан истифа-дә гәјдаларыны мұкәммәл билсәләр онда онлар сәрбәст китаб сечмәји бачарар вә лаәзми әдәбијјатла өјани таныш оларлар. Каталоглар бир нөв охучуну китаба, китабхана-ја даһа да јакынлашдырыр. Кичик јашлы охучулар арасында китабла-рын тәблиғиндә мұхтәлиф каталог вә көмәкчи вәситәләр мөвчуддур:

1. Албом каталогу.
2. Плакат каталогу (көмәкчи вә-сант).
3. Ширма каталогу.
4. Мөвзу каталогу.
5. Мұхтәлиф мөвзулар үзрә төзсә-ја характерли библиографик сүја-һылар.

Албом каталогу кичик јашлыла-рын истифадәси үчүн јарарлы вә чөх садә каталогдур. Бу каталог белә тартиб олунар. Китабын һәмни бөјдә бир нечә миллиметр галып-лығында картонга әсәрин үзү сәли-гә илә јакынлашдырылар. Картонун ағ һиссәсиндә китабын мәзмуну ғы-са тәсвир олунар. Бу әсәрин мәзмуну вә шәкилләри илә марагланан ушаглар үчүн даһа чәзбедичидир.

Китаб шө'рләрдән ибарәтдир, каталогдакы картонун арха һиссә-синә һәмни шө'рләрдән бир парча јазмаг мәсләһәтдир. Әкәр С. Ма-шакын «Бирдән она гәдәр» шө'рлә-ри китабчасы үчүн каталог тартиб е-дилрсә, онда китабдакы мараглы шө'рләрдән бир нечә мисра нүсхә-көстәрмәк олар.

Плакат каталогу тартиб олунар, әјры-әјры китаб сүјаһыларында ибарәтдир. Бу сүјаһыларда катало-гласи төвсәјә олуна китаблардан а-длары гәјд едилир.

Ширма каталогу формача албом каталогуна бәnzәјир. Албом катало-гу илә онун фәрги ондадыр ки, 6—8 картонун бирләшәрәк бир-биринин үстүнә гатланмасында ибарәтдир. Бу каталогун илк сәһифә-синдә һәр һансы бир мөвзуја дә-башлыг јазылар. Даһа сонра орада һәмни мөвзуја мұвафиг шәкилләр тәсвир едилир. Икинчи картонда исә мөвзуја үјгүн китабларын сү-масы мәсләһәт көрүлүр вә онлардан сүјаһылары верилир.

Ширма каталогу јалыыз бир мө-взу үзрә јох, мұхтәлиф мөвзулар ү-зрә дә тартиб олуна биләр. Јалыз оларды ки, каталогда мөвзуја китаблардан рәнкарәнк, мараглы шә-зодлар, јадла галам садә шө'рлә-чалары да өз әксини тапсын.

I—III синиф шакирдләри китаб-ханадан истифадә етмәк вәртәли-дәз-чөх јијәләндикләриндән, онларын мұталиәсини тәдрис програмына ә-әлағәләндирмәк вәчиб мәсләһәт-дир. Бу ишдә һәм мұәллимләр, һәм китабханачылар биркә сә'ј кәтә-мәли, тез-тез мұәјјән фәндәр һәм мұталиә олуна әләвә әдәбијјат мұзакирәсини кечирмәләрдир. Ушагларын мұталиәсинә мұвәп-пәсир көстәрән бир сыра кутла-бијә формаларынын, китаб сүја-ләринин, китаб хуласәләринин, әд-би-бәдин сәһәрчикләрин, кәтә-рин мұһүм педагожи әһәмијјә-вардыр. Буларын ичәрисиндә ә-гәјмәтлис шәкилли китаб сүја-ри-дир.

Гәјд етдијимиз һәмни тәдбир-ушагларга дүзкүн истигамәт кәтә-онларда мұталиәја дәрин кәтә-мәһәббәт ојалыр.

Әхлаг тәрбијәсиндә ушаг әдәбијјатынын
әһәмијјәти

Е. ИСМИХАНОВА

В. И. Ленин адына АПИ-нин мектебэгэдэр педагогика кафедрасынын диссертанты

Мәктәбәгәдәр җашлы ушагларын
тарбиясында шуурун ролуну
көчәйткән. Орта вә
мәктәбәгәдәр җашлы ушагла
р ахлагы давраышында шуурун
үнсүрләри өзүнү көстәрир. Оду
бу җашда ушагы шууруна тә
дән васитәләрдән (изаһат, на
сәхтә, китаб охунушу вә с.) ке
чә истифадә етмәк зәруридир. Пе
дагог әдәбијјатда көстәрилди
мәктәбәгәдәр җашлы ушагла
р ахлагы һисс вә адәтләрини
тарбиясында диггәти артырмагла,
ахлагы һиссләрин, адәтләрин вә шу
вәдәтинә нәил олмаг ләзым
дир. Әхлагы һисс вә тәсәввүрлә
р ушагы һәрәкәтләри илә уз
дында вә мөһкәмләндирилдикдә
җахшы нәтичә верир.

Мәктәбәгәдәр җашлы ушагларын
 ың тәрбијәси бир чох васитәлә-
 әмәји илә һәјата кечирилир.
 ы васитәләр ичәрисиндә әтраф һә-
 ыңкы нүмунәләр, ушагларын әх-
 ы һәрәкәтләре алышдырылмасы,
 ы тәрбијәсиниң чанлы, инандырычы
 ы илә јанашы, бәдни әдәбијјат вә
 ы санат әсәрләри дә бөјүк әһәмиј-
 ы әсб едир.

Бэдин эдэбијјатын ахлаг тәрбијә,
тәкни бөјүк ролу ондадыр ки,
васитәсилә ушагларын һәм
тәрбия, һәм дә шууруна тәсир
мүмкүндүр. Бэдин эдэбијјат

ушаглара мусбат әхлаги һиссләрлә
јанашы, јакшы вә пис һаггында
дүзкүн әхлаги тәсәвүрләрин дә
ашыланмасына көмәк көстәрир.

Бәдин әдәбијатын бөјүк тәсир күчү онун емоционал вә конкрет образлы олмасындадыр. Мәлүм олдуғу кими, мәктәбәгәдәр јашлы ушаглар өз емоционаллыгы илә фәргләнирләр. Нәм дә бу јашда ушагларда конкрет тәфәккүр үстүндүк тәшкил едир. Мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын әхлаги тәсәвүрләри дә конкрет олур; онлар һолә үмүмиләшмиш әхлаги анлајышлара малик олмурлар. Ушаглар чанлы образларла фикирләширләр. Пардаг, образлы тәәсүратларла бағлы олар әхлаги идејалар ушага даһа тез чатыр вә она даһа гүввәтли тәсир көстәрир.

Бәдний әдәбијјатын тәсири илә ушагда илк әхлағи гүјмәтләндирмә бачарығы да формалашмаға башлајыр. Бәдний әсәрдәки конкрет образларын характери, онларын һәрәкәтләринин мотивләри, тәсвир олунаи факт вә һадисәләрә гаршы јазычыннын мүнәсибәти ушағы дүшүнмәјә вә һәјәчанланмаға сөвг едир; о, әсәрдәки сурәтләрә гүјмәт вермәјә, онлара рәғбәт вә нифрәт бәсләмәјә мејл көстәрир. Ушагда чәсарәтли ағыллы образлара, мүсбәт гәһрәманлара рәғбәт бисси, пислијә, әдәләтсизлијә, јаланчылыға, хәсислијә вә дикәр мәнфиликләрә гаршы нифрәт баш галдырыр. Ушаг бәдний

әсерлерин тә'сири илә илк дәфә әхлаги гијмәт вермәји өјрәнир: јахшыдыр вә ја писдир, чалышгандыр вә ја тәзбәлдир, дүзкүн вә ја сәпа һәрәкәт етди, сәлигәлидир вә ја пинтидир. Белә әхлаги гијмәтләндирмә ушагда дүзкүн әхлаги тәсәввүрләрин формалашмасына көмәк едир, ушағын дүзкүн һәрәкәт етмәси үчүн стимул ролуну ојнајыр.

Әдәбијјатын әхлаг тәрбијәсиндәки бөјүк ролу һәм дә онуиладәгәлардыр ки, бәдн әдәбијјат ушагларын тәглид етмәси үчүн мүсбәт нүмунәләрлә зәнkindир. Мәктәбәгәдәр јашлы ушаглар тәглидә даһа чох мејл едирләр. Тәсадүфи дејилдир ки, бөјүк чех педагогу Ј. А. Коменски ушаглары мејмунла мугәјнә етмишдир: онлар көрдүкләри һәр шеји јамсыламаға чалышырлар.

Мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын әхлаг тәрбијәси даһа чох нүмунәјә әсәсләнир. Ушағы әһәтә едән мүһитдәки јашлыларын, хусусән валидејнләрин вә бағча тәрбијәчиләрини нүмунәси ушаға даһа тез тә'сир көстәрир. Көркәмли инкилис педагогу Ч. Локкун көстәрдији кими, инсан руһуна һеч нә нүмунә гәдәр һисс олунмадан вә дәриндән нүфуз едә билмир.

Ушагларын тәрбијәсиндә онлары әһәтә едән мүһитдәки јашлыларын вә јолдашларынын нүмунәси илә јанашы, бәдн әсерләрдәки мүсбәт гәһрәманларын нүмунәси дә гүввәтли рол ојнајыр. Ушаглар бәдн әсерләрдәки образларын һәрәкәтләринә бөјүк марағ көстәрир, онлары тәглид етмәјә мејл едирләр. Кичик ушагларын јүксәк тәглидчилик хусусијјәтини нәзәрә аларағ, ушағ әдәбијјаты даһа чох мүсбәт образлар, гәһрәманлар системи јаратмагы, балача охучуларда гәһрәманларын һәрәкәтләринә гаршы һейрәт, ифтихар һиссләри вә онлара охшамағ мејлләри ојатмалыдыр.

Көрүндүјү кими, бәдн әдәбијјат мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын әхлаг тәрбијәсинин чох зәрури васитәсини тәшкил едир. Көркәмли педагоглар, јазычы вә сәнәткарлар ушағ әдәбијјатынын тәрбијәви ролуну јүксәк гијмәтләндирмишләр

Мәктәбәгәдәр педагогиканын көркәмли мütәхәссиси Н. К. Крупская көстәрирди ки, китаб бөјүк нисбәтән ушагларда даһа гүввәтли тә'сир едир, онларын һәјәтиндә даһа бөјүк рол ојнајыр; ушағ китаб балачадан коллективчи дә тәрбиәдә биләр, хырда мүлкијјәт һәм холокијәсына малик фәрдијјәтә дә Надежда Константиновна Н. К. Руссоуну белә бир фикринә газандырыр ки, ушағ шәхсијјәт формалашмасына һәр сонрағы тәрбијәчи әввәлкинә нисбәтән аз тә'сир күчүнә маликдир. Китаб да билдир: бәдн әдәбијјат балачадан үчүн хусуси әһәмијјәтә маликдир. Н. К. Крупская јазыр ки, ушағ китаблары атраф һәјәти дәрәсә мөкдә ушагларда көмәк етмәлидир. Ушаға јахын олан чанлы мәтәриәләсәсында һәгиги коммунистлар етишдирмәк ләзымдыр.

Көркәмли ингиләбчы-дәһшәт В. Г. Белински ушағ китабларын тәрбијәви тә'сирини гејд етмәкчидир: «Ушағ јазычыларынын тә'сирини бу тә'сир гүввәтләндирәдир, педагожи усталыға вә сәнәткарлар мәсәләләринә чәлб етмишдир. Көстәрирди ки, ушағ китабларын һәјәт һәгигәтләрини балача охучуларына чейнәнмиш нәсиһәт вә әхлаги тәлимат шәклиндә вә һекајәләр һалында дејил, һәјәт һәрәкәтлә долу, чанлы, һисс һәзрәтә малик һекајә вә ләвһаларында, зәриф, азад, ојнағ, сәһнә рәңкли бир дил илә чәтләндирилди; бу заман ушағ китаблары тәрбијә үчүн ән мөһкәм бир әсас вә тә'сирли бир васитә ола биләр. Бөјүк тәғидчи ушағ јазычылары мұрачнәтлә дејирди: «Сизин әдәбијјат бир фикриниз вар, чох көзәл! Бу ушагларда ачыгдан-ачыға сәһнә јии, гој онлар буну өзләри сәһнә синиләр.Һекајәнин сонунда сәһнә нәтичә кими чыхармајын, гој нәтичәни ушаглар өзләри чыхаралар. Әкәр һекајә онларда кәлибсә, ја онлар буну бөјүк марағ вә ја ләззәтлә охујурлар, демәли, сиз өз ниһинизни көрдүңиз нүз (Сечилмиш мәғаләләр, Бәлҗи, 1948, сәһ. 133).

Бурадан ајдын олур ки, кичик ушаглар үчүн јазылан китаблар булдан артыг нәсипәтамиз вә дидактик олмамалыдыр. Әкс һалда белә китаблар балачаларын һиссијјат һәм тәһсил тәһсил етмәз, онларын бәһис әсәрләри сурәтләри һәјәчаны, бәһис дүшмәләри, дәрләри, һәһисчләри, һәһис олмалары, онлары тәһсил етмәк арзулары, һәһис олмәз.

Һәркәмли шаиримиз С. Вурғун «Ушагларымиз үчүн көзәл әсәрләр» ады мөһләсиндә ушагларымиз үчүн әсәрләр јаратмағын һәһисјјатиндән бәһис едәрәк јазмыш-дыр: «Ушаг инсандыр! Ону сада һәһис ојнаг, данма хошбәхт вә һәһис тәһсилдә бәһис инсанларын һәһис хәһисләри мөһисдур. Дүшүн-мәк, дујмаг, севинмәк, күсүб-инчи-мәк, агламаг, күлмәк, һәһисләмәк, һәһисләмәк, һәһисләмәк, һәһисләмәк, һәһисләмәк—бүтүн бу инсан хәһислә-ри ушаг аламиндә мөһисдур...Биз һәһис дәннәһисымыз заман ин-сан дәннәһисымыз, ушаг үчүн һәһисымыз унутмамалыг».

Һәрүндүјү ки, ушаг јазычы-һәһис чох шејләр тәләб олунур: о, һәһис јазычы јох, јазычы-тәрбијәчи һәһисдыр. Ушаг јазычысы өз әсәрләри илә ушаглары кәләчә, һәһис, коммунизм гуручулуғына һәһисләмәлидыр.

Совет ушаг әдәбијјаты фондунда ушагларын тәрбијәсинә көмәк едән һәһис һәһис әһләг сифәтләр ашы-дыр. Көзәл ушаг әсәрләри чохдур. Әдәбијјат классикләриндән А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой, Н. А. Некрасовун кичик һәһис вә ше'рлә-

ри ушагларын тәрбијәси үчүн бәһис имканлара мөһисдир. Онлар бала-ча охучулары һәһисчәләмә, дү-шүнмә вәһис едир.

Мәктәбәдәр јашлы ушагларын тәрбијәси ишиндә совет ушаг әдә-бијјатынын имканлары даһа бәһис-дур. С. Маршакын, А. Бартонын, З. Александрованын, Е. Благини-нын ше'рләри, Н. Калининанын, В. Осејеванын һәһисләри ушаг һә-јәти—ојунлара, әһләчәләрә, ушагларын јакшы вә һис әмәлләри-нә һәһис олунмушдур. С. Михалко-вун, К. Чуковскийн, С. Маршакын, А. Кононованын ушаг әсәрләринин әһис мөһисуну ичтинмә һәһис һә-һисләри, совет аһамларынын һәһис-ты вә әһис тәһсил едир. М. Приш-винин, В. Бианкинин, Е. Чарушинин әсәрләриндә тәһсил вәһисдур, дө-ма вәһис мөһисәт һисләри үчүн зәһис мөһисләр вәһис.

Ушагларын әһләг тәрбијәси Азәр-бајчан ушаг әдәбијјатынын да әһис мөһисуну тәһсил едир. Әдәбијја-тымизын јашлы, орта вә кәһис һә-һис һәһисчләринин јарәһис-лығында балачаларын зәһис ох-шәһис, онлара јүкәһис һисләр вә һә-һис сифәтләр ашылаһис ше'р вә һәһисләр чохдур. Азәрбајчан әдә-бијјатында ушагларын тәрбијәси бәһисмәһис А. Шәһис, А. Сәһис-тин, М. Ә. Сәһис јарәһисылығы һәһис әһисјјәтә мөһисдир. Онла-рын әсәрләриндә балачаларын әһ-ләг тәрбијәси үчүн бәһис имканлар вәһис. Бу имканлары ашкәһис чы-хармаг вә онлардан мәктәбәдәр тәрбијә ишиндә кәһис истифәдә ет-мәк аһуал вә һәһис мәһисә ки, һәһис вәһис.

Бағча илә мәктәбин ишиндә варислик тәһисбәсиндән

Л. МӘММӘДОВА

Бақыдакы 59 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын мүдир.

59 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасы Бақынын Шаумјан районында јерләһис. О, 1966-чы ил-

дән фәһисјјәт кәһиср. Бурада 280 ушаг тәрбијә аһис. Бүтүн груп отаглары ушагларын јашына вә бә-

јуна ујғун мебеллә тә'мин олуишудур. Мәктәбә һазырлыг группунда парта формасында столлар гојулмушдур. Ушаг бағчасынын һәјәтиндә лазыми бәдән тәрбијәси вә идман аваданлығы вардыр. Көрпәләр еви-ушаг бағчасынын әразиси јашыллыгларга гәрг олуиш вә чичәк-ли баға чеврилмишдир. Бу һеә ушагларын бүтүн ил боју өз вахтларыны ачыг һавада кечирмәләринә имкан јарадыр.

Бағчада ушагларын тәрбијәси вә тә'лими ики дилдә-рус вә Азәрбајчан дилләриндә апарылыр. Тәрбијәчиләримиз әсасән кәңчләрдән ибарәт олсалар да ушаг бағчасында иши јахшы билир, мәктәбәгәдәр тәрбијәнин гаршысында дуран вә вәзифәләри баша дүшүрләр. Тәрбијәчиләрин демәк олар ки, һамысы өз педагожи фәалијјәтләригә илк дәфә бурада башламышдыр.

Мүхтәлиф јашлы ушагларла програмларын бүтүн бөлмәләри үзрә иш апармаг үчүн лазым олан ојун вә мәшғәлә материаллары педагожи кабинетдә мәркәзләшмишдир. Дидактик, (һүмајиш вә пәјлама) материаллары онлар үчүн ајрылмыш јердә мүәјјән систем үзрә гојулмушдур. Онлара анд методик төвсијәләр дә бурададыр. Бүтүн буңлар педагогларын мәшғәләләрә һазырлашмасы ишини хејли асанлашдыр. Кабинетдә китабхана да вардыр. Бурада мәктәб јашлы ушагларын тәрбијәсинә вә тә'лиминә даир чохлу методик әдабијјат топланмышдыр.

Тәрбијәчиләр үчүн мүнтязәм һазырладығымыз «Тәрбијәчи» дивар гәзетиндә мәктәбәгәдәр тәрбијә даир јевилликләр верилир. Тәрбијәчијә кемәк» адлы методик кушадә шәһәрин, рајонун мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндә чалышан габагчыл тәрбијәчиләрин иш тәчрүбәсинә даир мә'рузәләри, мәшғәләләри, экскурсија вә кәзинтиләри кечирмәк һаггында төвсијәләр, ичмаллар һүмајиш етдирилир. Тәрбијәчиләримиз өз ишләрини габагчыл педагогларын иш тәчрүбәси әсасында гурур, мүнтязәм олараг мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин

ишчиләри үчүн ачыг мәшғәт кечирилләр.

Бизим көрпәләр еви-ушаг бағчасынын базасында семинарлар, тодбирләшмә јыгынчаглары, франслар кечирилир ки, буңлар да коллективимизин дүнябахышлы даһа да артырыр, әлдә едилән мүвәфғәтијјәтләрин мөһкәмләндирилмәсинә сәбәб олур.

Бағчамызда тәрбијә ушаглар тәдрис Азәрбајчан дилдә апарылан 238, тәдрис рус дилдә апарылан 229 вә 145 мәктәбләрин I синфинә гәбуз нурлар.

Ушаг бағчасы илә мәктәбәсында варислији тә'мин етмәк сәди илә јени дәрә илинин дә һәммин мәктәбләрин коллективри илә биркә кечирәчәјимиз гожи шураларын, семинарлар мәктәбдә вә ушаг бағчасында ишлыглы сурәтдә иштирак јимиз мәшғәләләрин планын азырлајырыг. Ушагларын сәркиләрини тәшкил етмәк вә кәр тәдбирләрин кечирилмәсинә һәммин плана дахил едирик.

План бирликдә кечирдијимиз педагожи шуранын јыгынчаглары музакирә едилиб тәсдиг Мәктәбә варислијин јарадышына тәрбијәчиләримизин I синф програмыны, I синф мүәллимрини һеә ушаг бағчасынын програмыны өјрәнмәләриндән азырлашырыг. Програмларын өјрәнмә шәхси тәһсил јолу илә Бизи марагландыран мәсәләләрдә мүәллимләрлә соргу һәбелә бу мәсәдлә кечирилән шааирә вә семинарларда иштирак.

Мүшаһидәләр кестәрир ки, бағчасынын јени тәрбијә I синфин програмына хејли асанлашдырылмышдыр. Рус дилдә әдәбијјат програмлары ушаг бағчасы програмынын ајры-ајры бөлүмлә вә хүсусилә јахындыр. I синф рус дилиндән башлангыч әдәбијјат әсас вәзифәләри ушагларга аңлату баша дүшмәји тә'мин етмәк данышмағы өјрәтмәкдә, кәчирилән иштирак иттиһи эәнкиләндирлән, онларын әгли һәммин

олмагдан, этраф аләм һаггы-
н тәсәввүрләрини кенишләндир-
гән вә зәнкинләшдирмәкдән
иһтишар.

Ушаг бағчасының ана дили вә
иһтишар програмы үзрә елә биллик
иһтишар бағчылар верилмәлидир ки,
ушагларын мәктәб тәһсил үчүн
иһтишар оҗнасын, даһа доғрусу,
иһтишар нитг габилијјәтләрини иһ-
тишар етдирсин, нағыл етмәк, ше'р
иһтишар вә иһтишар оху, оху дугла-
иһтишар сөзләри илә сөйләмәк габи-
иһтишарләрини мөһкәмләндирсин.

Ушаглар миғдарлары мугајисә
иһтишар вә сајлар арасындакы иһти-
иһтишар баша дүшмәји, мугајисә етмә-
иһтишар етмәк вачибдир. Биз иһтишар
иһтишар иһтишарларын һәмчини өлчмәк
иһтишар сәдә үсуллардан истифадә ет-
иһтишар иһтишарларын һәндәси формалар-
иһтишар мугајисә етмәклә, онларын фор-
иһтишар илә таныш олмагы; саһәјә
иһтишар иһтишар көрә иһтишар алма-
иһтишар иһтишар дә ушаг бағчасы-
иһтишар иһтишар јер тутур. Беләликлә,
иһтишар бағчасының програмы ушаг-
иһтишар мәктәб ријазийјат курсу-
иһтишар һағырлајыр ки, бу курсун әса-
иһтишар ватурал әдәлләр, әсас һәм-
иһтишар һесаблиғмасы тәшкил едир.
иһтишар мунитлә, иһтишарларын һәјәти
иһтишар иһтишар танышлыгы; бу заман
иһтишар иһтишарын зәнкинләшди-
иһтишар иһтишар ушагларын дүңјабахышы-
иһтишар кенишләндирир, марағларын
иһтишарлашдырыр, онларда гаршы-
иһтишар мунасибәт тәрбијә едир.

Мәктәбә һазырлыг группунун
иһтишар I синфин програмыдан
иһтишар гәдәр кенишдир. Бу тәһиндир.
иһтишар ушаглар күнүн 10—12 са-
иһтишар бағчада мәшғул олурлар. Бу
иһтишар әрзиндә ушагларын фәалијјәт
иһтишар дәјишир—тәлим фәалијјә-
иһтишар ојун, кәзинти, әмәк, бәди әз-
иһтишар иһтишар вә мәишәт просеси; на-
иһтишар јуху, кикијәна иһтишар бир-
иһтишар әвәз едир. Бүтүн фәалијјәти
иһтишар етмәк вә кечирмәк үчүн
иһтишар тәрбијәчиләр гаршысында
иһтишар тәрбијә-тәһсил вәзифәләри
иһтишар. Буларын јеринә јетирилмә-
иһтишар иһтишар.

Мәктәбә алағә јарадылмасы, һа-
иһтишар мәктәбдә вә ушаг бағчасында
иһтишарларын һәјәтиның өјрәнилмәси,

ушаглар тәләбкарлыг кәстәрилмә-
си ушаг бағчасы тәрбијәчиләри илә
I синиф мугајисәләри арасында
гаршылыгы мунасибәтләрин ја-
раныб мөһкәмләнмәсинә чох көмәк
кәстәрилр. Мәктәбә һазырлыг груп-
пун тәрбијәчиләриндән З. Дадашо-
ва, Л. Ақопчанјан, Н. Рәсулова, Т.
Тотанова сентјабрын I-дән башла-
јараг ики һәфтә әрзиндә һәр күн
мәктәбә кетмиш, тәрбијә етдикләри
ушагларын һәјәтиның вә тәһсил фә-
алијјәтиның мугајисә етмишләр.
Онлар бу заман мугајисәләрлә, һа-
белә вәлидәјиләрлә сәһбәтләр кә-
чирмиш, ушагларын давранышы-
дакы ајры-ајры чәһәтләри өјрән-
мишләр. Бу мугајисәләрин нәтичә-
ләрини ушаг бағчасы педагожи шу-
расының нәвбәти иһтишарларын-
дан бириндә мугајисә етмишк. һәм-
иһтишар педагожи шураја мугајисәләр дә
дәвәт олунмушду. Мәктәбдә ушаг-
ларын һәјәти вә фәалијјәти үзәри-
дәки мугајисәләрин тәһлили кәс-
тәрди ки, ушагларын тәрбијәсиндә
илин һәлә бир чох формаларын-
дан, мугајисә педагожи пријомлардан
истифадә етмәк ләзимдир.

Бағчамызда тәрбијә алмыш
ушаглар әввәлләр ушаг бағчасында
олмамыш ушаглардан фәргләнир-
ләр. Онлар кифәјәт гәдәр фәалдыр-
лар, мугајисә суалларына дәғиғ
вә һәвәслә чаваб верир, вәзијјәтдән
чәлд баш чыхармагы бачарырлар,
тәсәввүрләри кенишдир. Онлар
физиқи чәһәтдән иһтишар етмиш-
ләр, әлләри гәләмә тез јәтир. Ја-
шыдларындан иһтишар олан коллек-
тивә чох тез ујғунлашырлар.

Бағчамызда тәрбијә алмыш
ушагларын бәзиләри 3—4 саат
дәрсдә отуруб мугајисә динләмәјә,
онун кәстәрилләрини дәғиғ вә тез
иһтишар етмәјә алышмырды. Бәзиләри
өзүнү мәктәбдә јәхшы апармыр, һәч
бир шејин үстүндә бир-бири илә
савашыр, бир иһтишар көрәркән мугајисә-
лимдән иһтишар иһтишар, дәрс вахты
иһтишар чох һәрәкәт едир, билликләринә
верилән гијмәтә еһтишар јана-
шырдылар.

Биз ушагларын тәрбијәси вә тә-
лим саһәсиндәки сәһвләримиз вә
нәгсанларымыз мугајисәләшдириб
кәтүр-гој етдикдән сонра мәктәбә

һазырлыг җыуу ушагларында тө-
лим фәалиятини вәрдишләринин
формалашдырылмасы, һабелә мәк-
тәбин тәләпләринә мувафиг оларат
онларда диггәтдилек, башланмыш
иш баша чатдырмаг, динләмәк ба-
чарыглары, әмәксевәрлик вә инти-
замлылыг тәрбијә едилмәси үчүн
мүхтәлиф иш формаларындан ис-
тифадә олунмасына даһа чидди
диггәт җетирмәјә башладыг.

Методистларла бирликдә мәктә-
бә һазырлыг җыуунда ишләрин
кедишини хусуси нәзарәт алтына
алдыг. Бу җыууларын тәрбијәчилә-
рини мәшғәләләриндә тез-тез иш-
тирак етдик, мүхтәлиф режим ап-
ларынын кечирилмәси үзәриндә
мүнтәзәм нәзарәт җөјдүг. Бүтүн бу
ишләрдән сонра педагогларла сөһ-
бәт апардыг, сәһвләрин арадан
галдырылмасы вә кәләчәк фә-
алият җолларыны көстәрдик, һәр
бир ушагла фәрди иш апармаг үчүн
онlara дөјәрли мәсләһәтләр вер-
дик. Бүтүн тапшырыг вә методик
көстәришләр хусуси дәфтердә җөјд
олунурду.

Мәктәбдә шакирдләр үзәриндәки
мушаһидәләримиз мүәллимләрә
бә'зи тәләпләр вермәјимизә вә бә'-
зи тәклифләримиз сөјләмәјә имкан
верди. Биз өјрәнмишдик ки, ушаг
бағчасындан мәктәбә кетмиш бә'зи
ушаглар бағчада чох җахшы мәним-
сәдикләри мәншәт җәјдаларына
мәктәбдә әмәл етмирләр. Мәктәб-
лиләрин бөјүк әксәријјәти җемәк-
дән әввәл әлләрини җумур, палтар-
ларыны сәлигәсиз һалда һара кәл-
ди атыр, сојунма отағында ора-
бура гачышыр, сәс-күј салырлар.
Бөјүк җолдашлары онlara кө-
мәк көстәрдикдә тәшәккүр етмәји
унудур, синфә дахил олдугда са-
ламлашмырлар. Бунун әсас сәбәби
җөјүлмуш җәјдалара ушагларын
әмәл етмәләри үзәриндә нәзарәтин
вә һабелә давраныш җәјдаларыны
җеринә җетирмәк үчүн шәантин (җе-
мәкханада әлүзүҗан ушагларын
бөјунә көрә дүзәлдилмәмишдир,
вәстибүлдә җөјүлмуш палтарасан
чох һүндүр олдугуна көрә ушагла-
рын али чатмыр вә с.) олмамасы-
дыр. Дәрсләрдә, хусусиә бәдән тәр-
бијәси дәрсләриндә һаванын тәмиз

олмасына диггәт җетирилмир. Ушак
бағчасында ушаглар бир чох оҗу
өјрәнмиш, оҗун тәчрүбәси газан-
мышлар ки, бунлардан мүәллимләр
һеч истифадә етмирләр.

Иштирак етдијимиз бир сәһ-
дәрсләр һә көстәрди ки, мүәллим-
ләр ушагларын бағчада әлдә етмә-
ләри билдикләрә дә истинад етми-
ләр. Мәктәбә кәлдикләри илк кәл-
ләрдән онlara бағчада артыг өјрән-
миш билдикләри шејләри өјрәт-
ләр.

Биз бу җөјдләримиз, фикир
арзуларымыз биринчи рүбүн
кунларына һәср едилмиш бирлә-
миш педагожи шураны җыуу
һалында билдирдик.

Мүәллимләр бағчамызда мәш-
ғәләрдә иштирак етмәк араусунда
олдулар. Биз бу арзуну рәһмәт
һисси илә җаршыладыг вә онларын
бағчаја кәлмәләри үчүн граф-
тиб етдик. Биз истәјирдик ки
мүәллимләр ушаг бағчасында
ушагларын җалныз төлим мәш-
ғәләрини мушаһидә етмәси, һәм
дә тәрбијәчиләрини башга фә-
лият пөвләрини—әмәк, оҗу, мән-
шәт вә с. көмәји илә педагог
мәсәләләри һечә һәлл етдикләри
көрсүнләр.

Мүәллимләр вахташыры ушак
бағчасына кәлмәклә мәктәбдән
ичтиман тәрбијә системна кәл-
мәклә даһа артыг мараг көстәр-
ләр. Онлары тәкчә мәктәбә кәл-
мәклә җыуу дејил, һәм дә кичик мә-
тәбјашлы ушагларын тәрбијәси
төлими марагландырырды. Биз
мәшғәләләр кечириләркән тәкчә
синиф мүәллимләри дејил, II—III
синифләрдә дәрс дејән педагоглар
дә бағчаја кәләрдиләр. Бу, әл-
һә, онларын кәләчәк I синиф шакирд-
ләри илә һалә мәктәбә кәлмәздән тәкчә
ил әввәл таныш олмаг имканы
җөјрди. Бизим һәмкарларымыз
ушагларын естетик вә физик тәр-
бијә системи, рәсм, нәғма, рәс-
һәсиндә газандыглары вәрдиш-
ләри даһа чох марагландырды. Мүә-
ллимләр ушаг бағчасында тәрби-
ләри олунанларын сағламлыгыны вә
организмләрини мөһкәмлән-
дирмәсинә, онларын дүнјабахышын
формалашмасына вә интг

нечә бөјүк гайгы көстәрилди-
нә шаһиди олурдулар. Бурада
мәктәпкә келгән бир чохуну исә, мә-
ктәп сәһәр кимнастикасы ичмалы-
иш тактик ојунлары, нөвбәтчи-
лик сәһәләрини, ушагларын тә-
лим метод вә пријомларыны) он-
лар өз ишләриндә тәтбиг едирди-
лар. Мүәллимләрдән А. Мәммәдо-
вни иш тәчрүбәси диггәтә ла-
гәтлә. Бу бачарыглы синиф мү-
әллимә ана дили, ријазийјат дәр-
сләри ојун пријомларындан бача-
ларга өстифадә едир.

Синиф мүәллими Критскаја
шәкирлә нағыллары сәһнәәшди-
лар. «На дәрјишниклик нар?», «Ким
тез кәтирләјар», «Ким тез вә дүз-
гә һесаблајар?» вә с. кими ојун-
лар кәтирир. Бу пријомлар мүәлли-
мә һәккән верир ки, тәлим мәрағ-
әли, шакирдләр исә фәсиләсиз
иш әмәк вә физики кәркинликдән
һәккән јорғунлуғу арадан галдыра
алар.

Мүәллимләр ушаг бағчасында
өз нөвбәсиндә тәклифләри-
ни тәтбигдә гејдләрини тәрбијә-
ләргә билдирмишләр. Март ајын-
да кәтирилмиш педагожи шура
мәктәбә һазырлыг групунда апары-
ла ишләргә һәср едилмишди. Бу
шүәһәккән шура ичласында бизим
мәктәп бағчасынын мәктәбә һазырлыг
шәраһиһәләрини тәрбијәчиләри мәру-
сәлә чыхыш етмиш, ушагларын
тәлими тәһсилләрини инкишад
ләргә вә онларда тәлим фәали-
ләрини формалашмасындан да-
һа кәтирмишләр. Мүәллимләр ушаг
бағчасында кәтирилмиш дәрсләри
һәккән тәһлил етмиш, бизим мү-
әллимләргә тәрбијәләримизин вә нөгсәнлә-
римизин сәбәбләрини көстәрмиш-
ләр.

Биз ушагларын тәлим вә тәрби-
ләрини мәзмун вә методларында
ишләргә кәтирилмиш мүәјјәнләшдирмәклә
һәккән, ушагларын психоложи чә-
һәккән мәктәбә һазырланмаларына,
шәкирдләргә ушаг бағчасында
шәһәр алаһлар арасында дәстләг
шәһәрләшләр әлағәләрини јаран-
дырмада бөјүк әһәмийјат веририк.

Дәрс илһ әрзиндә тәрбијәчиләри-
ни мәктәб бинасына бир нечә
ләкә экскурсија вә мәгсәдли кә-

зинти тәһсил етмишләр. Сентја-
брын 1-дә I синиф шакирдләри мәк-
тәбли формасында, әлләриндә күл
букети илк дәфә мәктәбә кәдән-
дә, ғыш тәһли күнләриндә, нә-
һәјәт кечмиш бағча ушаглары
I синфи битирәркән белә экскур-
сијалар кәтирилмишдир. Мәк-
тәблиләр дә таз-таз бизим ушаг
бағчасынын гонағи олмушлар. Он-
лар бајрам шәһәккәләриндә, әрази-
нин јашыллашдырылмасында, ки-
табларын тәһминдә, ојунчагларын
һазырланмасында јахындан ишти-
рак едирләр. Әләһи шакирдләрин
өз гијмәт чәдвалләри илә бирликдә
ушаг бағчасына кәлдикләри күн
бағчамызда ән әзиз вә унудулмаз
күн олур. Онлар өзләрини сәлиғә
илә сахладылар дәфәтләрини,
мәктәб шәһәләрини ушагларә көстә-
рир вә II синфә кәчдикләрини иф-
тихарлә билдириләр.

Ушагларымыз гонағлары гаршы-
лајараг өз әл ишләрини, гулағ ет-
дикләри отаг күлләрини, јени ојун-
чаглары онларә көстәрилләр. Он-
лар бу көрүш үчүн кичик концерт
вә чәкдикләри рәсмләрдән ибарәт
сәрки һазырлајырлар.

Јухары синиф шакирдләри дә
ушаг бағчасына мәрағ көстәрилләр.
Онлар мәктәб е мәлатханасында
ушаглар үчүн мүхтәлиф ојунчаглар
һазырлајыр, сырадан чыхмыш ме-
белә тәһмин едир, бәзән исә сәләчә
олараг бағчајә кәлир, ушагларә
мәрағлы нағыллар данышырлар.
Белә көрүшләр ушагларә мүсбәт
тәһсин көстәрир. Онлар һәр чәһәт-
дән өз бөјүк јолдашларына охша-
мағә чәһд едирләр.

Ушаг бағчасы илә мәктәбин ва-
рислији үзрә бағчамызын апардығы
иш мүәллимләргә әлағәмизин һәлә
анчаг башлангычыдыр. Лакин бу
илк аддымлар дә өз бәһрәсини вер-
мишдир. Бизим ушаг бағчасында
тәрбијә алмыш ушаглардан дәр-
сләрдә јетирмәјән јохдур. Бу, бү-
түн коллектив севиндирир вә ушаг-
ларын мәктәбә һазырланмасы ишти-
ни даһа да јахшылашдырмағ үчүн
биз руһландырыр.

Тәсвири фәалијјәт мәшғәләләриндә ушагларын мүстәғиллији

Ш. МӘММӘДОВА,

Өлкәмизни, о чүмләдән республикамызын мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләри өз инкишафында сон дәрәчә мүнүм мәрһәлә кечирир. Јени програмын тәләбләринә көрә бүтүн јаш группарында тәлимни мезмуну кејли дәјишилмиш ушагларын нитги, үмуми инкишафы даһа дәрин нәзәри әсаслар үзәриндә гурулмушдур. Кечмиш програмдакы материаллар тәкратлама, мөһкәмләндирмә, јадда сахлама јолу илә мәнимсәдилирдисә, јени програмларда балача јашлардан ушагларын тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәк нәзәрдә тутулур. Бу бахымдан гаршыла дуран башлыча вәзифәләр тәрбијәчинин истифадә етдији метод, пријом, форма вә вәситәләрин ушагларын зәһни табилијјәтинин инкишафына стимул јаратмасыны тәмин етмәкдир.

Фәрәйләндиричи һалдыр ки, республикамызын мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндә гаршыла јојулан мәсәләләрин мүвәффејјәтли һәлли саһәсиндә зәнкий тәҗрүбә газанылмышдыр. Тәрбијәчиләримиз јени програмларын әсас принципләрини (инкишафетдиричи, тәрбијәдичи, биликләрин мүстәғил мәнимсәнилмәсинин идрәк фәалијјәтинин инкишаф етдирилмәсинин) һәјәтә кечирилмәси саһәсиндә гүввә, сәј вә бачарыгларыны әсиркәмирләр.

Зүдәјха Дашдәмирова Шәки шәһәрндәки 22 нөмрәли ушаг бағчасында ишләјир. Даим нараһат көрүнән, јенилик һисси илә јашајан һәмқи тәрбијәчинин мәшғәләләрини мүәсирлик бәзәјир. О, мәшғәләләрини һәмнишә ушагларын тәбијәт мүшәһидәләринә әсасланан чаллы фактларла гурур.

3. Дашдәмирова тәрбијә вә тәлимни гаршысында јојулан мүәсир

тәләбләрин мүвәффејјәтлә јетирилмәси саһәсиндә зәнкий тәҗрүбә газанылмышдыр. О, 34 чохдур ки, ушаг бағчасынын мәсәбә һазырлыг группунда чалышыр. Ишләдији мүддәт әрзиндә о группарындан мәктәбә јолланан ушаглардан һеч бири синифдә тәмамыш, әлә вә јажшы гијмәтләри охумушдур. Тәрбијәчинин мәшғәсини динләјән һәр кәс онун тәрбилијјани, педагожи усталыгын һәмнишә јүксәк гијмәтләндиряр. Бәтәкчә она көрә дејилдир ки, Зүдәха мүәллимин мәшғәләләри мәңгелу вә мараглы кечир, иш методлары вә пријомлары мәғтиг ачычыллыгла тәтбиг едйир. һәм оһа көрәдир ки, онун апардыгы бүтүн мәшғәләләрдә ушаглар дәрфәал ишә чәлб олунурлар. Оһа мәшғәләләриндә бир нәфәр дәрҗәрихан, лагәјд ушаг олмур, тәрбијәчи илә ушаглар арасында дәрҗә гаршылыглы алашылма һәккәтдур.

Тәсвири фәалијјәт мәшғәләриндә ушагларын әтраф алан дәрҗәгәдәки биликләрини зәнкийләндирмәк, онларда мүшәһидәләри тәсвиретмә табилијјәтләрини инкишаф етдирилмәси саһәсиндә тәрбијәчинин зәнкий иш тәҗрүбәсидурдыр. О, тәсвири фәалијјәт мәшғәләләриндә (рәсм, аппликация, јанма вә с.) ушаглара мөһкәм билик, бачарыг вә вәрдишләр ашармаг үчүн сәмәрәли метод, форма, вәситә вә формалардан бачарыг истифадә едир. Бу мәшғәләләрдә ушаглар һәмчинин әхлақи тәрбијәләрә, әгли пријомлардан истифадә етмәк бачарыгына јетирилләр. Тәрбијәчи онлары тез—тез интијә апарыр, дүзкүн мүшәһидәчилијә алышдырыр. Бу тәрбијәчи тәсвири фәалијјәт һансы бир нөвү апарылан мәшғә

ушагларын мүстәгиллијини, фәаллығын етдирир вә ушаглары мү- заманы көрдүкләрини тәс- етмәјә истигамәтләндирир. «Тарамизда нәһәнк тикинти иш- кедир» мөвзусунун тәдريس- амағадар Зүлөјхә мүәллим- ләри тикинтијә апармыш, ор- чон чонгун әмәк процеси илә таныш етмишдир. Мүшаһи- заманы ушагларын әлдә етдији тәәсүратларын нәтичәси- јанма, апликасија вә гураш- мәшғәләләриндә өз әксини- тәдирмәк. Тәрбијәчи рәсм мәш- гәләринин мәзмунуна диггәт- јанашы, ејин заманда- ларын тәсәввүр, јадлаш, диг- тәфәккүр вә тәхәјјүлүнү инки- етдирмәк үчүн интенсив јол- ахтарыб тапыр.

Ајдын мәсәләдир ки, тәсвир про- тәфәккүр вә тәхәјјүлүн- иши вәһдәтдә, әләғәли кедир. Бу процесә һазырлығы сәмәрәли- етмәк мәғсәдилә тәрбијәчи- ексурсија вә кәзинти үчүн һәмшә- јерләр планлашдырыр ки, һәмни- мәрәт мүшаһидә үчүн чәлбедичи, әмәк јени билик әлдә етмәк бахы- әлверишли олсун. О, объект- иңдә ушагларын мәғсәдли мү- әсәдәсини тәшкил етдикән сонра- вә ашјалары өз тәәсүрат- лары әсасында ајдын, ифадәли вә јадлан сүжет дахилиндә вермәји өј- әдир. Набелә, ексурсија вә кәзин- тә тәшкил етмәк мүмкүн олмајан- объектләр үзәриндә мүшаһидәләри- сәмәрәли тәшкили үчүн сүжетли- шәкилләрдән истифадә едилир. Он- ларын үзәриндә музакирә тәшкил- етдикән сонра тәсвирдәки боја- ларын хүсусијәтләри һағгында- ушаглара мәлүмәт верилир.

«Памбыг тарласында» мөвзусу- нун серија шәкилләр үзәриндә- ушагларын мәғсәдли мүшаһидәлә- рини тәшкил етдикән сонра тәрби- јәчи онлары шәкил үзрә бојаларын- хүсусијәтләри илә таныш едир, сон- ра мүстәгил ишләмәјә истигамәтлән- дирир. О, фырчаны солдан саға һә- рәкәт етдирмәклә тарланын јерини

вә сәманы нечә тәсвир етмәк һағ- гында ушаглара истигамәт верир. Ушаглар тарладакы әмәк фәалијә- тини тәсвир етмәк үчүн рәнкләрдән дүзкүн истифадә етмәјә, онлары бир-биринә ғарышдырмамаға чалы- шырлар. Әлбәтте, тәрбијәчи бу мөв- зуда кечирилән тәсвири фәалијәт- мәшғәләсинә хүсуси диггәт јетирир, мәсәлән, мәшғәләјә бојалар, фыр- чалар, кағыз дәсмаллар, банкада су, тарланы әкс етдирән шәкил вә үстүндә памбыг олан будаг вә с. катирмәји унутмур.

Јухарыда гејд етдијимиз мөвзу- үзрә мәшғәләни тәрбијәчи ашағы- дакы суалларын көмәји илә апарыр:

— Шәкилдә нәләри көрүрсүнүз?

— Памбыг колларынын нечәлији һағгында ким көрдүкләрини даны- шар?

— Памбыгын рәнки нечә олур?

— Памбыгы нечә топлајырлар?

Суаллара чаваб алындыгдан сон- ра тәрбијәчи мәғсәдини билдирир: «Ушаглар, бу күн шәкилдәки пам- быг тарласында көрдүкләрини тәсвир едәчәксиниз».

Тәрбијәчи ушаглара истигамәт үчүн бојалар, онлардан истифадә һағгында ајдын изаһат верир, нүму- нәләр көстәрир. Ушаглар верилмиш истигамәт әсасында фәалијәтә баш- лајырлар. Мәшғәләнин кедишиндә о, столлар арасы илә көзәрәк јери кәлдикчә ушаглара фәрди јана- шыр, онларын фәалијәтини мәғсә- дәүјгүн истигамәтләндирир. Ушаг- лар өз тәәсүратлары әсасында рәсм ишине бөјүк һәвәслә киришир- ләр. Мәшғәләнин сонунда һазыр рәсмләр мугајисә едилир. Рәсмләр- дә мөвзунун нечә әкс олунмасы, бо- јалардан нечә истифадә едилмәси һағгында ушаглар өз фикирләрини сөјләјирләр. Мәшғәләнин сонунда тәрбијәчи көрүлмүш ишләри гијмәт- ләндирир.

Тәрбијәчи ушаглара памбыг бит- киси, онун әһәмијјәти һағгында мә- лүмәт верир: «Республикамыз һәр ил өлкәјә бол памбыг мәһсулу ве- рир. Гурудулмуш памбыг мәнтәғәлә- рә, орадан да памбыг тәмизләјән фабрикләрә көндәрилир. Башға

фабрикда ондан сап әжирирләр. Сонра һәмн саплар мүхтәлиф рәңкләрдә бојаныр. Тохучулуг фабрикиндә саплардан көзәл парчалар тохунарат мағазалара көндәрилер. Бизим кејдијимиз палтарларын чоху памбыгдан һазырланыр. Памбыг јыгымында гәһрәманлыг көстәрән колхозчуларын әмәјини партија вә һөкүмәтимиз јүксәк гијмәтләндирирләр. Шамама һәсәнова, Гызгајыт һәсәнова, Сәрдар Икрәлијев кими (онларын шәкилләрини нүмајиш етдирир) гәһрәманлар өлкәјә бол памбыг топлајыб верирләр. Бастакарларымыз бу гәһрәманларын адына нәғмәләр гошурлар...». Сонра тәрбијәчи ушаглар үчүн јазылан «Ачыл памбыгым» ше'рини охујур, нәһајәт, јекунлашдырычы мүсаһибә апарылыр.

Тәрбијәчи мүшаһидәләр нәтичәсиндә ушагларын рәсметмә бачарығыны инкишаф етдирмәк мәғсәдилә «Бостанда», «Мејвә јыгымы», «От бичими», «Ушаглар чичәк топлајырлар», «Хан сарајында», «Мешәдә» мөвзулары үзрә сүжетли рәсмләрин чәкдирилмәсинә хүсуси әһәмијјәт верир. Ушагларын тәсвири фәалијјәт үзрә билик вә бачарыгларынын инкишафына зәмни јаратмаг үчүн тәрбијәчи ајры-ајры мәшгәләрдә ушаглары Шәки шәһәринин шөһрәтини учалдан В. И. Ленин адына ипәк бирлијинин мүхтәлиф сехләринә апарыр. орада һазырланан ипәк парчалар үзәриндә онларын мүшаһидәсини тәшкил едир. Кәләғәјы сехиндә ушаглар әлван кәләғәјылары вә онларын кәнарындакы һашијәләрин көзәл нүмунәләрини мүшаһидә едирләр. Тәрбијәчи ушаглары пионер дүшәркәсинә апармагла онлары пионерләрин фәалијјәти илә таныш етмәјә чалышыр. Мәһз бу мүшаһидәләр әсасында ушаглар мүхтәлиф мөвзуларда рәсм етмәјә тәһрик олуноурлар. Мәсәлән, «Пионерләр топла ојнајырлар», «Пионерләр мешәдә көбәләк јығырлар» мөвзулары үзрә чәкилән сүжетли рәсмләрә дигтәтлә бахдыгда ушаг тәхәјјүлүнүн јарадычы хүсусијјәтләринә һејран галмаја билмирсән. Ушагларын мүшаһидә әса-

сында «Даглар әтәјиндәки Шәки», «Бизим даглар», «Ушаглар мешәдә» мөвзулары үзрә чәкдикләри рәсмләрдә дә рәңк вә бојалардан бачарыгла истифадә едилмишдир. Тәрбијәчи өз иш тәчрүбәсиндән бачар едәрәк дејир: «Һәр фәслин өзүнмәхсус әсрәрәңкиз көзәлликә ушаглара мүшаһидә етдирирам. Мүшаһидә өјрәнилән мөвзунун нәһајәт шүүрлу дүшүнүлмәсинә стимул јарадыр. һәмчинин тәбиәтин бүтүрлүклә ушаглар тәрәфиндән гәһрәманлыгын тә'мин едир. Беләликә, онларда бәдн зөвгүн инкишафы үчүн әсәсли өзүл һазырланмақта олур».

Тәрбијәчи тәсвири фәалијјәт әсәсиндә нүмунәләрдән кениш истифадә едир: мәсәлән, бөјүк рус рәссамы И. И. Левитанын «Гызыл пајыз» мәнзәрәсинә баһан ушаглар рәңкләрин вурулмасы хүсусијјәтләринә дигтәтлә нәзәр салыр. Сонра пајыз мәнзәрәсини сөјр едирләр. Нәтичәдә «Гызыл пајыз» мәнзәрә үзрә рәсм ишләмәк тапшырыгы верилер.

«Гыш әјләнчәләри», «Көзәл јар» мөвзулары илә алағадар чәкилән рәсмләр дә ушагларын јарадычы тәхәјјүлүнүн инкишафы үчүн әһәмијјәтлидир. Бу чүр мөвзуларда рәсм ишләринә баһаркән орадакы сүжетләрә һәсәд апармамаг мүмкүн едилдир: мәсәлән, тәрбијәчи «Пәйвә кечәси» таблосуну хатырладаз рәсмн мүәллифи Намигдән чәкилән шәкилдә нәји тәсвир етдијини хатырладаз о билдирди: «Истифадә күнү ахшамчагы атамла хижәбә кәзмәјә кетмишдик. Бир әздәк саранлыг дүшдү. Орадан шәһәр көзәл көрүнүрдү. Јарашыглы кәһнәләрдә ишыглар јанырды, көјүк торан вә улдузлу ади».

Намиг сөјләдији мәнзәрә рәсминдә тәсвир етмәјә чалышмады. Ушагын бу чүр мүстәгил күнәһидәси нәтичәсиндә сөңдији чох көзәл тәсвир бағышлајыр. Ушаглар бајрам күнләри адыглары тәссүрат әсасында да мүстәгил рәсмләр ишләјирләр.

Грунда декоратив нахышлар тәсвири ушагларын рәсметмә

инкишаф етдирир. Тәрби-
еи нахыш сечәркән Азәрбајчан
нахышларындан вә Шәрг үс-
мәсәдәујгун истифада

шаллардакы нахышлар
үслубуну хатырладыр. Пам-
быг, сүнбүл, бута, Ај, улдуз, Кү-
н, ај, ај вә с. Азәрбајчанын
нахыш һесаба етилир. Ушаглар бу
нахышлар үзрә сүнбүл, бу-
та, ипәк, памбыг, далғавари, бу-
та, кәтмәрым хәтләрдән, нөгтә вә
шәкъләрдән истифада едәрәк
бәди декоратив нахышлар
етдирләр.

Тәрбијәчинин ишиндәки јахшы
ишдан ибарәтдир ки, тәсвири
мәшгәләләриндә ушагла-
рына бәди зөвг ашылајыр,
онларда мүшәһидәчилији,
дүзкүн истифада етмәк
инкишаф етдирир. Бу
тәрбијәчи кағыз үзәриндә
нахышлар чәкдирмәклә јанашы,
үзәриндә нахыш вурмаг
нахышы да өјрәдир.

Тәсвири фәалијјәт үзрә апарылан
нахыш нөвләриндән бири дә јап-
ма индирдир. Јапма просесиндә
нахыш, гушун ифадәли дуруш
нахышлар һәммли формалар һагтын-
да бәлјә әсаслаһараг киллән садә
нахышларини дүзәлтмәји өјрәнир.

Нахыш мүстәгил фәалијјәти ону
нахышлар, сахсы габларын инсанын,
нахыш едән варлыға шүүрлу мүнә-
сәһәлә алағәдар башлајыр. Тәр-
бијәчи чалышыр ки, ушаглар әтраф
нахыш, мүнәти гејри-фәал шәкилдә
нахыш етмәсин, тәсвир олуна
нахыш өзүндә топланмыш тәчрү-
бәлә алағәдар мәнимсәсинләр, мә-
нимсә тәрбијәчи Шәки шәһәринин
нахыш дулушусу Шөјүб Исмајы-
лыла көрүш тәшкил етмишдир.
Шөјүб ушагларда олан мара-
ғәлә да артырмаг мәсәдилә он-
лардан көзү гаршысында кичик нәһ-
әк бердәг, күлдән, күзә вә с. дү-
шүш, ишин асан јолуну ушагла-
рына етмишдир. Ушаглар уста-
наһазырладыгы габлардан иба-
рәт сәрхијә бахмышлар. Тәрбијәчи
тез-тез халг инчәсәнәт әсәрлә-

риндән ибарәт сәрхи тәшкил едир.
Бу тәдбир ушаг јарадычылығына
өз мүсбәт тәсирини көстәрир.

Кил ишләрини нахышламаг үчүн
чөпләрдән истифада саһәсиндә дә
тәрбијәчи зәнкин тәчрүбә тазаимыш-
дыр: мәсәлән, о, 10, 12 см узунлу-
гунда чөпүн бир учуну шиш, о бири
учуну јасты едиб онлардан истифа-
да гајдаларыны ушаглара өјрәт-
мишдир. О, ушагларын дүнјакө-
рүшләрини кенишләндирмәк үчүн
бәди әдәбијјәтдан вә шәкилләрдән
бачарыгла истифада едир, мәсәлән,
ушаглар «Мазај баба вә довшан-
лар», «Әлчәк», «Кечи», «Гузу вә
дана» вә с. нағыллар үзрә марағлы
ишлар дүзәлтмәји бачарырлар. Бе-
лә мәшгәләләрдә ушаг нағылы тә-
сәввүрүндә чанландырыр вә тәсвир
етдији образа көрә форма вермәји
өјрәнир.

Шәки мәдәнијјәт евиндә халг ин-
чәсәнәт әсәрләриндән ибарәт сәрхи
дүзәлдилмишдир. Ушаглар бурада
мүнтәзәм мүшәһидә апарыр, сәрхи-
дә көрдүкләрини өз јарадычылыг
фәалијјәтләриндә әкс етдирмәјә ча-
лышырлар.

Тәрбијәчи тәбиәт материалларын-
дан истифада едәрәк ушаглара де-
коратив аппликасија үзрә иш бача-
рығыны ашыламагы да унутмур:
мәсәлән, чинар ағачынын ејни фор-
малы тохумундан, чөкә ағачынын
тохуму вә јарпағындан көзәл на-
хышлар јатышдырмагга јарадылан
ишлар ушаг јарадычылығынын ин-
кишафына әсаслы көмәк етмәјә бил-
мәз. Тәрбијәчинин сәји илә кечири-
лән экскурсијалар заманы ушаглар
һәмишә чохлу тәбиәт материаллары
топлајыб кәтирирләр. Онлар һәмин
материаллардан тәсвири фәалијјәт
мәшгәләләриндә бачарыгла истифа-
да едирләр. Мүхтәлиф нөв тәбиәт
материалларындан ојунчагларын
һазырланмасы ушагларын марағы-
ны инкишаф етдирир. Онлар шам,
палыд гозасы, јабаны шабалыд, гу-
ру ағач, ағач көкләри, јасәмән то-
хуму, күләш вә тәбиәт әшјаларын-
дан истифада едәрәк ојунчаг һа-
зырлајырлар. Ушаглар палыд го-
заларындан көбәләк, һиндгушу,
газ, өрдәк, һачылејләк фигурлары

дүзэлтмэк саһасиндә мүэјјән бача-
рыглара јијәләнмишләр. Палыд го-
засындан финчан, гәшдтабы, само-
вар, зәибил, кәзән кәлинчик дү-
зәлтмәји дә өјрәнишләр.

Бүтүн бу ишләрин көрүлмәсн
ушагларын әгли инкишафыны тә-
мин едир, онларын мәктәбә дүзкүн
һазырланмасына да көмәк кәстә-

рир. Ушаглар мәктәбдә програм-
материалыны асанлыгла мәһә-
јир вә «5» гијмәтләрлә охујурлар.
З. Дашдәмирова дәфәләрлә коллек-
тив гаршысында өз иш тәһрибә-
һаггында чыхыш етминш вә јарат-
чы әмәји илә онларын дарин раб-
тнин газанмышдыр.

Ојун просесиндә ушагларын психи инкишафы

С. АХУНДОВА

В. И. Ленин адына АПИ-нин мүәллими

Ојун ушагларын физики инкиша-
фында бөјүк рол ојнадыры кими,
онун психикасынын, о чүмләдән әг-
линин инкишафында да нәзәрә чар-
пачаг әһәмийјәтә маликдир. Ушаг
ојун васитәсизлә коллективә дахил
олур, биликләрини кенишләндирир.
Ојун просесиндә ушагын характе-
риндә гијмәтли кејфијјәтләр тәшәк-
күл тапыр.

Совет психологлары мүэјјән ет-
мишләр ки, ушаглар өз ојунларын-
да харичи алаһи, һәјәтә әкс етди-
рилләр. Бу, һәм ојунун мазмунун-
да, һәм дә ушагларын апардыры
ролларда өзүнү кәстәрилр. Ушаг оју-
ну билик әлдә етмәјин вә газаныл-
мыш биликләри дәгигләшдирмәјин
мүһүм васитәсидир. Һәр бир ојун дә-
фәләрлә тәкрар олуноур, мүэјјән
мүддәт јашајыр. Тәкрар просесиндә
ојунун мазмуну вә гәјдасында мү-
эјјән дәјишикликләр баш верир, она
әлавәләр едилир. Беләликлә, ојун
биликләрин һәрәкәт просесиндә мә-
нимсәнилмәсн васитәси, биликсиз-
ликдән биликли олмаға кечид про-
сеси ролуну ојнајыр.

А. Н. Леонтьев, А. В. Запорожетс
вә Д. Б. Елконин кимн көркәмли
психологлар һаглы олараг ојуну ки-
чик ушагларын әсас фәалијјәти һе-
саб едилләр. Лакин ојун психоложи
мәһәтдән һалә һәртәрәфли тәдқи-
қ едилмәмишдир.

Ојун һаггында һәм совет, һәм дә
буржуа психологларынын өzlәринә

мәхсус фикирләри вардыр. Бүтүн
алимләринин нәзәријјәсизлә
ушаг јеринә јетирә билмәдә, ә-
зулары ојунла әвәз едир (З. Фрейд).
Ушаг ојун васитәсизлә кәләчәк
јәтә шуурсуз һазырланыр (К. Гросс).
Ушаг ојунла артыг дахили гунаһ-
азад олур (К. Шиллер вә Г. Спен-
сер). Ојун һәрәкәтдән үзән һә-
маг васитәсидир (К. Бүлер).
(бах: А. А. Лјублинскаја. «Дет-
ја психологија», М, 1971, сәһ. 16).

Совет педагожи елминин кәһ-
ли нүмајәндәләри олап Н. К. Кри-
скаја вә А. С. Макаренко ушаг оју-
нуна јүксәк гијмәт вермишләр. Он-
лар ојуну ушагын тәрбијәсә, јә-
дичи габалијјәтинин инкиша-
ф үчүн әсас васитә, харичи ә-
дәрибәркәтмә формасы һесаб едилләр.

Совет психологлары мүэјјән ет-
мишләр ки, ојун ушагларын ә-
фәалијјәтинә бөјүк тәһав
Ма'лумдур ки, һәр һансы әгли
лијјәт просеси бир мәсәләнин
лино јөнәлминш олур. Ушаг оју-
да һәлли тәдәб олунан бу мә-
онун мөвзусунда проли сүрәт-
шәрт вә тәләбләрин һәлликә
әксини тапыр. Ојун просесин
ушаг гојулмуш мәсәләнин һә-
мәшгул олур, бир сыра һә-
арасындакы дахили раб-
тәһлил едир, нәтичә чыхарыр.

Ушаг ојунларынын мәһ-
ипсанларын һәјәтә, иш, ә-
ти, мәишәти тәшкил едир. Бү-
түн

оюнда мувафиг һәрәкәт-
ләшкәнчә әкс етдирир. Бу за-
ңың тәфәккүрү, ниги, хә-
ләт, нигәти, ирадәси мұхтәлиф
әһәмәтләр кәстәрир. О, нәләр
иә әһәмәт сахламалы, нигәтиәи нә-
ләр әһәмәт јөнәлтмәли, онун үзәриндә
әһәмәт, нәләр иә әһәмәт бир-бирин-
лә әһәмәт, фәргләндрмәлидир.
Буллар ушағларын нигәти-
ләшкәнчә әһәмәт, һафизәсинин
әһәмәтәи кәмәк едир.

Бул тарихи әләми фәал дәјиш-
кәнчә јолу илә инкиас етдирмәк
әһәмәт едир. Харичи әләми әкс
әһәмәт үчүн иә ушағын дујғу
әһәмәт, анализаторлары инки-
ас етмәлидир. Ојун бујун үчүн
әһәмәт шәраит јарадыр. Н. К.
Крупскаја бу барәдә јазырды:
«Ушағын... көзү илә көрүр,
әһәмәт, зираклији, тәшәббүс-
әһәмәт инкишаф едир, ирадәси
әһәмәт» (Н. К. Крупскаја
«Бул пионерлар һағында», Баки,
1929, сәһ. 29). Н. К. Крупскаја бу
әһәмәт халг ојунарына бәјүк
әһәмәт верирди. О јазмышдыр:
«Бул мәзмунуну әтраф мұһитдән
әһәмәт дүшүнчәи инкишаф етдирән
әһәмәт кәнд ојунарыны һазырламаг,
әһәмәт инкишаф етдирмәк ләзим-
әһәмәт» (јенә орада, сәһ. 44).

Халгын мүдриклији орасында-
дыр ки, онун јаратдығы һәр бир
әһәмәт ушағын физики инкишафына
әһәмәт әһәмәт кәстәрмәклә јанашы,
әһәмәт психикасынын бу вә ја дикәр
әһәмәт дә инкишаф етдирир, ону
әһәмәтләшдирир. Халг ојунары
әһәмәт белә гүдрәтә маликдир. Халг
әһәмәт өзүнүн рәнкәрәнк мәзмун-
әһәмәт чох һәрәкәтчилији, мұхтәлиф
әһәмәт илә фәргләндр. Белә
әһәмәт ушағларын әһәмәт фәалијјә-
әһәмәт кәһәмәтләшдирир, онлары ахта-
әһәмәтлә сөвг едир. Ушағлар халг
әһәмәтлә әһәмәтлә әдлә етдирмәк
әһәмәт билик, бачарыг вә вәр-
әһәмәтлә узун мүддәт јаддә сахла-
әһәмәт, онлары тәһәмәтләшдирирләр.
Бул ојунары ушағларын мұхтә-
әһәмәт дујғу органларынын инкиша-
әһәмәт тәһәмәт етдији кәһәмәт, бүтүн
әһәмәт просесләрин, психи фәалијјә-
әһәмәт вә хәһәмәтләрин инкишафына да
әһәмәт кәстәрир.

Биз бир нечә халг ојунуауун пси-
холожи тәһәмәтләрин вермәклә онун
ушаг психикасынын инкишафына
әһәмәт јолларла тәһәмәт етдијини
кәстәрмәк истәјирик.

«Тап көрәк». Ојун ачыг һавада
вә јахуд мәшғәлә отағында кечири-
лә биләр. Тәрбијәчинин кәстәрини
иә ушағлар стулларда, јахуд хал-
ча үзәриндә отурурлар. Тәрбијәчи
бир ушағын көзләрини дәмәллә
бағладыгдан сонра әдләшкәнчә ушағ-
лардан биринин јерини дәјишди-
рир. Тәрбијәчи ојуну апаран уша-
ғын көзләрини ачыр вә әһәмәт уша-
ғын өз јерини дәјишдијини тапма-
ғы тәләб едир. Ушаг ону тапса, га-
либ һесаб олунур. Ојун белә давам
едир.

Көрүндүјү кәһәмәт, бу ојунун тајдә-
сы чох садәдир, ләкин ушағын дуј-
ғуларынын, гаврајышынын, тәсәв-
вүрүнүн инкишафына әһәмәтләр
дәрәжәдә тәһәмәт кәстәрир. Ушағлар
отурандан сонра тәрбијәчинин јаны-
на чағырылан ушаг, јолдашлары-
нын отурдуғу вәзијјәтә фикир ве-
рир вә ону гаврајыр. Бу гаврајыш
көзләри бағландыгдан сонра ушаг-
да тәсәввүрә чеврилер. Көзләри
бағландыгдан вә јолдашларынын
әдләшкәнчә вәзијјәтлә әдләшкән-
ликдән сонра ојуну апаран јени об-
јекти гаврамалы, јаддә сахладығы
тәсәввүрү, јәһәмәт кәһәмәт гаврајыш-
дан әдлә етдији тәсәввүрү һазыр-
кы гаврајышла фикран мұгајисә етмә-
лидир вә бу гаврајышлар арасында-
кы фәрг тапмалыдыр.

Ушағын белә бир психи фәалиј-
јәти һеч дә асан чәрәјән етмир.
Ушаг бурада даһили мұғавимәтә
раст кәлир. Кәһәмәт гаврајышла
әләгәдар тәсәввүрләр јени гаврајы-
ша ујғун кәһәмәт. Һафизәсинин тәһәмәт
просеси чәтиәләшдир, ушаг даһи-
ли һәһәмәт кечирир. Белә бир мәсә-
ләнин һәһәмәт үчүн дујғулар вә гав-
рајыш кәһәмәт һәһәмәт просесләринин
фәалијјәти һеч дә кифәјәт етмир.
ушағын тәфәккүрү онун кәһәмәт
кәһәмәт, тәфәккүр һазыр-
кы гаврајы-
шынын ичәһәмәт даһил олур, гавра-
јышынын еләментләри арасында ра-
битәләр јарадыр; мөвчуд фәрг аш-
кара чыхарыр. Беләликлә, ушағын

гаврајышы мә'налы характер да-
шыыр.

Дејиләндәрдәи ајдын көрүнүр ки,
«Тап көрөк» ојуну ушағын физикки
инкишафындан чох онун психи, о
чүмләдән, әгли инкишафына тә'сир
көстөрүр. Бу ојунда ушагда төкчө
дујгулар, гаврајыш вә гаврајыш-
дан формалашан тәсәввүр дејил, һа-
физә тәсәввүрү: тәфәккүр, онун
сүр'әтлелији, итилији кими кејфиј-
јәтләри, һиссләр, ирадә, дахили
нитг, диггәт кими фәалијјәтләри
комплекс шәкилдә ушағын гаршы-
сына чыхан мәсәләнин һәллини тә'-
мин едир.

«Көзбағлыча» ојунунун мағсади
ондан ибарәтдир ки, көзү бағлы
олан ушаг тохунмагла јолдашла-
рындан бирини тапсын. Ојунун тај-
дасына көрә ушаглардан чохлу һә-
рәкәт етмәк тәләб олунмур. Әксинә,
бу ојун ушагларын һәрәкәт мәркәз-
ләринин ләңкимәсини тә'мин едир.
Бу да бејин табығында кедән ојан-
малар вә ләңкимәләр арасында мү-
вазінәт јаратмагда ән јахшы вәси-
тәдир.

Ојунун тајдасына көрә тәрбијәчи
ушаглар, чәкилмиш бөјүк даирә-
нин кәнарында үзләри даирәнин
мәркәзинә дурмағы танышыр вә
онлардан бирини көзүнү дәсмалла
бағлајыр. Көзү бағланан ушаға
тәрбијәчи јериндә бир нечә дәфә (ән
азы 3 дәфә) фырланмағы танышы-
рыр. Бунула ушаг көзү бағланма-
дан газандығы гаврајыша әсасән
јолдашларынын дурдуғу јерләри га-
рышдырыр. Сонра тәрбијәчинин тә-
ләби илә һәр һансы бир истигамәт-
дә һәрәкәт едиб, әлләрини јолдаш-
ларындан биринә тохундурмагла
онун ким олдуғуну танымалыдыр.
Бу о гәдәр дә асан иш дејилдир.
Көзү бағланан ушаг көрмә анали-
затору вәситәсилә јолдашларыны
гаврамышдыр. Онда формалашан
тәсәввүрләр дә бу формалар әса-
сында јаранмышдыр. һәм дә бу тә-
сәввүрләр даирә харичиндә дуран
ушагларын сајы гәдәрдир. Көзү
бағлы ушаг јахынлашдығы ушағын
башына, үзүнә, бәдәнинә әли илә
тохунмалы, бу просесдә газанылан
гаврајыш көрмә анализатору вәси-

тәсилә формалашан тәсәввүр
гун кәлмәлидир ки, јолдашыны та-
ныја билсин. Бурада ушағын та-
ндығы мүвәффәғијјәт мүхтәлиф
анализаторларын (көрмә вә тохунма)
көмәји илә газанылан дујгу вә та-
рајышларын ујгун кәлмәси нәти-
синдә мүмкүндүр.

Белә бир мәсәләнин һәллини
шүбһәсиз, көзү бағланан ушаг
дујгулары вә гаврајышы дикәр
хә фәалијјәтләрдән тәчрид
миш шәкилдә фәалијјәт көстә-
билмәз. Бурада фәалијјәтдән
рум олан көрмә анализаторун
әвәзинә ешитмә, ијбилмә анали-
заторларын фәалијјәтә башла-
р. Көзү бағланан ушагда диггәт
дәрәжә көркинләшир, һәссаслы-
тыр. Көрмә анализаторундан ба-
га тохунма, ијбилмә вә ешитмә
анализаторларын гаврајышда кох-
фәалијјәт көстәрир, анали-
ларарасы рабитәләр јараныр. Бу-
лар тохунма вәситәсилә газаны-
дујгулары гаврајыша гәдәр та-
лајыр. Беләликлә, көзү бағланан
ушаг гаршысындакы ушағы
һалларда таныјыр.

Ләңкәран шәһәриндәки 13
ли ушаг бағчасынын тәрбијә-
3. Шәһвердијева «Әл үстә
әли» халг ојунуну марағлы та-
едир. Бу халг ојунуну ојна-
ушаглар стулларда вә јаху-
үзәриндә даирәви шәкилдә
лар. Онлардан 4-5 һәфәри
нин мәркәзиндә дајаныр. Тәр-
јәчинин көстәриши илә ушаглар
бири «танычы» тә'јин едиләр.
мин ушаг әлләрини дизинә
гәддинә әјәрәк јерә бахыр. О-
нында олан 4 ушаг танычыны
рәјиндә әлләрини бир-биринә
түнә гојур. Тәрбијәчи һәм-
ларла бирликдә: «Әл үстә
әли?» деја тапычыја суал
«Тапычы» әлләрин үстүндә
али олдуғуну дүз мүәјјаз
ојунда галиб кәлмиш һеса-
лир. Әкс һалда јолдашларын
зусу илә ја рәгс етмәли, ја
да маһны охумалыдыр.

Физиоложи вә психоложи
јатда ушағын бејин табығында
дән ојанма вә ләңкимә просес-

...кениш данышылыр. Тэдгир-
...жаргъан етмишдир, мектебеге
...дөврүндө, һатта кичик мек-
...дөврүндө ушагларын бе-
...габыгында кедән ојанмаларын
...ләнкималарын мигдарын
...олур. Ушағын нормал фәа-
...онун бејин габыгында ке-
...ојанма вә ләнкимә процессләри-
...таразлыгы илә баглыдыр.
...ларын мигдары ләнкимә-
...мигдарындан чох оlande
...позулур, фәалијјәт нор-
...һәһи вермир. Бу дөврдә тәрби-
...дәрәкәтсиз ојунарын көмәји
...бејиндә кедән ләнкималарын
...арыны артырмалыдыр. «Әл үс-
...һәһи әли» халг ојуну бејин га-
...ләнкимәни тәмин едән
...биридир. Бу процеслә
...дәрәкәт етмирләр, бејин габы-
...мәвчуд олан бир сыра һәрә-
...маркәзләри ләнкијир, ојанма
...ләнкимә арасында таразлыг ја-
...вә кетдикчә бејин габығын

Бу халг ојунунда ушагын һәссаслыгы биринчи нөвбәдә артыр, «тапычы»нын диггәти дахилә јөнәлир, ушагларын һәрәкәтләри арасында рабитәләр јарәдыр, инбутив јолла нәтича чыхармага чәнд едир. Беләликлә, бу ојунда ушагын дујгусу, гаврајышы, диггәти вә тәфәккүрү бирхә фәалијәт кәстәрмәклә о, әлиһ үстә кимин әлиһин олдугуну тапмага чалышыр.

Ушагларын тәрбијәсиндә валидејнин
шәхси нүмунәси

Нахчыван шәһәр 3 нөмрәли ушаг бағчасынын мүдир

Валидејини һәр бир һәрәкәти, саранышы, данышығы, әмәјә мунабәти ушаг үчүн нүмунәдир. Анләвүсү гүввәтли тәсири алтында бәјүсү ушаг һәр бир һәрәкәтиндә вали-

Көркөмли совет педагогу А. С. Макаренко тәрбијә һаггында оху-
ду мүнәзирәләрдән бириндә вали-
дејиләре мурачиәт едәрәк демиш-
дир: «Сизин өз дәврәнышыңыз ән
һәлледиңи мәсәләдир. Елә билмәјин
ки, сиз ушағы јалныз онупла даны-
шанда вә ја өјрәдәндә, јахул она
әмр верәндә тәрбијәләндирирсиниз.

Сиз ону өз һәјатынымзын һәр бир анында, һатта евдә олмадыгымыз заманда да тәрбијә едирсиниз. Сиз нечә кејинирсиниз, башга адамларла вә өзкә адамлар һаггында нечә данышырсыныз, нечә севинир вә нечә кәдәрләнирсиниз, достлар вә дүшмәнләрлә нечә рафтар едирсиниз, нечә күлүрсүнүз, гәзети нечә охујурсунуз—бүтүн буналарын ушаг үчүн бөјүк әһәмијјәти вардыр».

В. И. Ленинни бачысы А. И. Улјанова «Илични ушаглыгы вә мәктәбдә охуѓуу илләр» адлы хатирәләриндә Илични ата-анасынын өз ушаглары үчүн нүмунә олмасындан данышараг јазмышдыр: «Владимир Илични анасы Марија Александровна... мәчлисләрдә олмагы вә әјләнчәләри севмирди, вахтынын чохуну евдә ушагларла бир јердә кечирирди, ушаглар да ону чох севир вә һөрмәт едирдиләр... Илја Николајевич дә бош вахтларыны аилә илә кечирмәји севәр, ушагларла мәшѓул олар вә ја онларла сөһбәт едәр вә ојнајарды».

Улјановлар аиләси ән сәмини, меһрибан аилә олмушдыр. Бу аиләдәки достлуг мүнәсибәтләри, хусусилә бөјүкләрин шәхси нүмунәси ушагларын характер вә ирадәсинин формалашмасына бөјүк тәсир етмишдыр.

Совет Иттифагы Гәһраманы Зоја Космодемјанскајанын анасы А. Космодемјанскаја әри А. Петровун өз шәхси нүмунәси илә Зоја вә Шураны нечә тәрбијә етмәсиндән данышараг јазыр: «Мән онун ушаглары мәзәммәт етдијини һеч ешитмәмишәм. Јох, о, ушаглары өзүнүн һәрәкәтләри, өзүнүн она олан мүнәсибәти вә сифәтләри илә тәрбијәләндирди. Мән бунун мүсбәт нәтичәләрини көрүб баша дүшдүм ки, көзәл тәрбијә үсүлу бу имиш».

Өз ушагларынын тәрбијәси илә мәшѓул олмадыгларыны вахтынын чатмамасы илә әсасландырмаға чалышан валидејиләрә тәәччүб едәрәк, А. Космодемјанскаја јазыр: «Мәкар аиләдә ушаглары тәрбијә етмәк үчүн хусуси саатлар ајырмагмы лазымдыр? Анатоли Петрович мәни баша салыб өјрәдирди ки, бө-

јүјүн көрдүјү һәр хырда иш, һәр һәрәкәт вә давраанышы, һәр батыш һәр кәлмәси ушаг үчүн тәрбијәдир. Сәпин нә чүр ишләмәјини, истирә етмәјин, истәдијини вә истәмәдијини адамларла нә чүр данышмәгын хәстәлик вә сагламлыг айналышлардә чәклијини вә шад олдугуну мән өзүнү нечә сахладыгын—һәм сү ушаг үчүн тәрбијәдир. Ушаг биләрып һамысыны көрүб-көтүрүп вә бөјүкләри тәглид едир». Ата вә ананын әмәксевәрлији, ичтимай мүнәсијәтлә гәјгылы мүнәсибәти, доғрулук вә дүзлүјү, садә вә тәвазәкар замасы, гоншулары илә хош рафтар онларын өвләдларында да өз әһәмијәт тапыр, ушагларда да ејни әһәмијәт кејфијјәтләр бу вә ја башга әһәмијәтлә өзүнү көстәрир. Әкәр вәлидејиләр зәһмәти севәндирләрсә, бөјүклеринә вә баашгаларына диггәт вә һөрәкәтлидирләрсә, ушаглар да ишләри тәглид едәрәк зәһмәтсевәр вә тизамлы, һәрәкәтли олачаг вә дүз иш охујачаглар.

Нәчиб әхлаглы валидејиләрә ушаглары үзәриндә чох гүвәт тәсир олур. Ушаглар бөјүк вәлидејилә тәглид һәјата атыланда да, өз әһәмијәт айналарынын нүмунәсини, онларын һәрәкәт вә рафтарынын унутыр, ичтимәсијјәтә дүшәндә «Атам һәһалда нечә едәрди?», «Анам һәһәтмәјимә разы олмазды» дејә һәһалы хатырлајырлар.

Ушаглар онлардан нә тәләб етмәгүнә валидејини шәхси ишләриндә әјани көрүр вә белә һәһал етмәјини фајдалы олдугуна ишәналар. Дикәр тәрәфдән валидејиләр һәһалда олмајан бир кејфијјәти өвләдында тәрбијә етмәк ишләри мүсбәт нәтичә әлдә едә билә. Ушаглар онун көзәл сөзләри вә һәрәкәтләрини мүгајисә етмәк вәлидејини данышыгындыр вә нәтичә чыхара биләрләр.

Нүмунәнин нәсиһәтдән данышма вә гүвәтли тәсир етмәсини һәһал алаараг кичик ушагларын тәрбијәсиндә сөзчүлүјә, һәддән артыг һәрәкәт һәтчилијә јол верилмәмәклидир.

ИШКУЗАР МҮЭЛЛИМ

Сәмајә ИКП-нин XXV гурултајы вә мәктәб һаггыидакы гәрарлар халг сәмајә ишчиләри гәршысында иш вәзифәләр гојмушдур. Гејд етмәк лазымдыр ки, һәммин вәзифәләр һаггында ән башдычаеы педагогларын кејфијјәтини јахшылашдырдыр. Сумгајыт шәһәриндәки 1 нөмрәли мәктәбин ибтидан сина мұәллим Сәмајә Тағыјева да мәктәп вә һөкүмәтимизин халг сәмајә ишчиләрина кәстәрдиклә ән бөјүк аталыг гәјгысындан коммунизм гуручулары һаггыда едиб јетишдирмәк үчүн бүгүн заманлардан бачарыгла истифада едир. Онуң тәшкил етдији кабинетәки аваданлыг фәнләр үзрә ән гәјдәрбијә ишләринин тәкмилләсәсинә, мұәллим вә шакирдларын сәмәрәлијјинин артылышына имкан верир. Синифдәки столлар вә стуллар шакирдларын иш хусусијјәтинә ујғун оларат ән дүзәлтәдилмишдир. Нәр бир шакирд үчүн столларын үстүндә китапалтылары дүзәлдилмишдир. Бачар шакирд столунун саһәсини кәсәр, дәрсдә сәмәрәли ишләмәк сәмәрәнт јарадыр. Гәләмләр үчүн ән хусуси габлар гојулмушдур. Бу столларын үстү тәминз галыр, шакирдларын учу исә тохунмалардан кәсәр. Јазы тахтасынын јанында кәсәнтән дөвһә гојулмушдур. Бу һаггыдан һәндәси чәсимләрин вә ән тәһәлиф сәријалы шәкилләрин етдирилмәси истифада олуна.

Сәмајә мұәллим әјани вәсәнтлә ән сәлигәли сахланымәсына да хусуси фикир верир. Әлифба тәһли, ана дили, Азәрбајҗан дили, ријазәт вә тәбиәтшүнаслыға даир ән вәсәнтләр шкафда јерләшдирәдилмишдир. Шкафларын үстү һиссәләрә белүнмүш, үзәри шүшә илә әтүлмүшдур. Шакирдларын рәсм-

дән, әмәкдән әл ишләри бурада нұмајиш етдирилир.

Сәмајә мұәллим шакирдлардә шифаһи нитги икишаф етдирмәк, мұстәғил мұһакимә јүрүтмәк бачарығы ашыламағ үчүн синифдәнхәрич тираәтә анд китабхана тәшкил етмишдир. Бу китаблары вә методик әдәбијјатлары, ана дили вә тәбиәтшүнаслыға даир 20-дән чох албому, һәндәси фигурлары, ријазәтјатдан шифаһи һесаблама заманы лазым олан таблолары, диафильмләри, глобусу јерләшдирмәк үчүн дә хусуси рәфләр дүзәлтмишдир. Јохлама јази вә тапшырыг дәфтарләри рәфин бир һиссәсиндә сахланылыр.

Мұәсир дәрә әјани вәсәнтлә тәмин едилмәлидир. Мұәллим дәрсин мұхтәлиф әјаниликлә тәмин едилмәсинә бахмајарат, техники вәсәнтләрдән истифада етмирсә, бу, о дәмәкдир ки, дәрсин динамик әјанилијјини тәмин едә билмир. Буну нәзәрә алаи Сәмајә мұәллим јери кәлдикчә телевизор, киноапарат, магнитофон, филмоскоп, валохуданлардан усталыгла истифада едир: мәсәлән, о, «Коммунист әмәји бригадасы» мөвзусуну кечәркән «Тикинти мејданчасы» мөвзусунда кино кәстәрир. Кино илә әлағәдар шакирдлар и тикинтијә екскурсијаја да апарыр. Бу, һеч дә тәсадүфи дејил, онун шакирдларинин әксәријјәтинин валидејни ишәатчыдыр. Шакирдлар Сумгајыт шәһәр 1 нөмрәли тикинти трестинин адлы-санлы ишәатчысы, Сосналист Әмәји Гәһрәманы Аслан Османовун саһәсинә кетмишләр. Онлар 45-чи мәһәлләдә 14 мәртәбәли јашајыш бинасынын тикинтисиндә тикинти материаллары, машина механизми, әмәк адамларынын иши илә таныш олмушлар.

Мұәллим дәрсдә диафильмләрдән дә истифада едир. Синифдә 50-дән

артыг диафилм вардыр. Оуну диг-гэт јетирдији асас мәсәлә тәлим просесинда шакирдләри фәаллаш-дырмаг, онларын јарадычы габил-јјәтләрини инкишаф етдирмәк-дир. Чүнки һекајә диафилм васитә-силә көстәрилдикдә һәр кадр даир суаллар вермәк мүмкүн олур. Чаваб алындыгда кадрларын һә дәрәчәдә мәнимсәнилдији дә мә'лум олур. Бу заман мүәллим дәрәдә әкс-әләгә јарадыр. Шакирдләр һәр кадр башлыг верир, план тәртиб едирләр. һекајәнин мәзмунуну һә гыса да-нышырлар. Бу заман шакирдләрдә дүшүнмә, мүстәгил мүһакимә јү-рүтмәк габилјјәти дә јарадылыр. Мүәллим сүжетли шәкилларын бә-јүдүлмүш шәкилдә көстәрилмәси, мәсәлә тәртиб едилмәси, әдәлләрин мүгајисә олунмасы, I снинфдә сөз-ләрин һечә вә бүтөв сөзләрлә охун-масы ишиндә епиднаскоп вә кодес-копдан истифадә едир.

Сон вахтлар мәктәбдә күчә һәрә-кәти гәјдалары өјрәдилир. һамыја мә'лумдур ки, күчәдә ән чох һәрәкәт гәјдаларыны позан ушаглардыр. Буну да әсас сәбәби шакирдләрин күчә һәрәкәти гәјдаларыны билмә-мәләридир. Мүәллим булары һәзәрә алараг снинфдә светофор гој-мушдур. Чәдвәлләр вә схемләр әса-сында шакирдләр әјани олараг күчә һәрәкәти гәјдаларыны даһа мүкәм-мәл өјрәнирләр. Бу ишдә онлара автомобил мүфәттишлијинин ин-спекторлары јахындап көмәк көс-тәрирләр. Снинфдә «Ленин», «Ок-тјабрјатлар», «Гәһрәманлар уну-дулмур», «Севимли јазычылары-мыз», «Достлуг», кушәләри дә дү-зәлдилмишдир. Шакирдләр тез-тез ушаг јазычылары илә көрүшүрләр. Бу көрүшләр узун заман шакирдлә-рин гәлбиндә силинмәз изләр бура-хыр. «Достлуг кушәси» өлкәмизни бир сыра шәһәрләринин мәктәбли-

ләри, әмәк адамлары илә әләгә са-лајыр. Әсрин һәһәнк тикинтиси сә-Байкал-Амур макистралынын ки-лишиндә чалышан кәнчләри алынан мәктублар бу кушәдә ку-луг тәшкил едир. Шакирдләр кәнч-ләрә вахташыры мәктуб, кәтәп вә бағламалар көндәрирләр. Азәр-бајчан иншаат дәстәси гәрәкәт-нын рәиси Мәһәррәм Тағыјев һә-гајгы үчүн бу јахыиларда ушаглар телеграм вә мәктуб васитәсилә тәшәккүрүнү билдирмиш, «Кә-чин» журналынын сәһифәләриндә III снинф шакирдләринә Улкан тикилән јени гәсәбә вә стансија-һаггында мә'лумат вермишдир.

Шакирдләр Литва республика-нын Швенчјонскиј районында Решкутелскаја гәсәбә сәккизи-мәктәбинин шакирдләри илә мә-мәктублашырлар. һәмнин мәктәб-чохлу китаб, шәкил, албом, мәктүб телеграм алмышлар. Бүтүн булар «Достлуг» кушәсиндә сахлан-малар. һәр ики мәктәбин III снинф ша-кирдләри ә'ла тәһсил уғрунда кә-ризә апарырлар; һәр дәрәс рүбур-јекунлары һаггында бир-бирлә-мә'лумат верирләр.

Сәмајә мүәллимин тәшкис ет-ји кабинетин эәнкиләшдир-синдә валидејиләр дә јахындап е-тирак едирләр. Оуну иш тәкрү-һәмкарлары тәрәфиндән өјрәни-кениш јайылыр.

Сәмајә мүәллимин шакирдлә-коммунист тәрбијәсиндә әлә ет-ји һаилијјәтләр партија вә һә-тимиз тәрәфиндән јүксәк гијәт-дирилмишдир. О, «Әмәк икәдә-нә көрә» медалы илә тәләтф ет-мишдир.

Р. ТАҒЫЈЕВ

Азәрбајчан Мәркәзи МТБ-и-нбтидан тә'лим кабинетини методисти.

Синифдэнхарич оху дэрслэриндэ Л. Н. Толстојун ушаг эсэрлэриндэн истифада едилмэсинэ даир

Э. АҒАЈЕВ

педагожи емлэр намизэди,

Н. СӘФИЈЕВ

Абшерон рајонунун Хырдалан гәсәбәсиндәки I нөмрәли
орта мәктәбин мүәллими

Аталар сөзләринин бириндә дејилир ки, китабсыз күн итирилмиш күндүр. Биз јашлылар бу фикрин дүзкүнлүјүнү билирик. Ушагларда китаба мәһәббәти нечә зшыламалыјы? Китабын нәнки севинч мәнбәји, һәтта бүтүн көрдүкләри ишләрдә ошун мәсләһәтчисә олмасыны нечә өјрәтмәлијик? Бу ишдә синифдәнхарич оху мүәллимләрин көмәјинә чатыр. Синифдәнхарич оху васитәсилә мүхтәлиф тәрбијәви мәсәләләри һәлл етмәк мүмкүндүр.

Синифдәнхарич оху дэрсләриндә шакирдләрин синиф гираәтиндә әлдә етдикләри биликләр кенишләндирилир вә мөһкәмләндирилир, мәктәблидәрдә охучулуг фәаллыгы, һәр шеји билмәк кими һиссләр тәрбијә едилир, онларын китаб үзәриндә мүстәгил ишләмәләрини тәкмилләшдирир, фәрди марағыны иккишаф етдирир, бу мәшғәләләрдә ушаглара китабханадан лизым олан китаблары сечмәк бачарыгы өјрәдilir.

Јахшы китаб инсанын өмрү боју јахын досту олур. Чох адамлар өз идеалыны Павел Корчакиндә көрмүш, чохлары Низаминин, Пушкинин, С. Вургунун, Мајаковскинин ше'рләриндән илһам алмыш, бә'зиләри М. Һүсәјизадәнин, А. Мересјевин, Һүсәјибала Әлијевин маралијинә һејран галмышлар.

Бизим гираәт китабларымызда совет адамына мөхсус көзәл кејфијјәтләри тәрбијә етмәк үчүн чохлу материаллар, эсәрләр вардыр. Истәр рус, истәрсә дә дүнја әдәбијјатында бәдии тәфәккүрүн ән јүксәк нүмунәләриндән, әдәбијјатын тәрбијәви тә'сир гүввәсиндән, һәјәти дүзкүн вә долгун әкс етдирмәсиндән вә нәһәјәт, бәдии сөзүн вәлепедичи көзәллијиндән сөһбәт дүшәндә һәмнишә бир падир дүһанын, мисилсиз сәһнәткарын ады хусуси һөрмәт вә еһтирамла чәкиляр ки, о да бу ил анадан олмасынын 150 иллијини гејд едәчәјимиз Лев Николајевич Толстојдур.

Мүәллимләр көнчләрин коммунист тәрбијәсиндә бәдн әдәбијаты һаглы оларат етибарлы дајаг һесап едирләр. Бу бахымдан Лев Николајевич Толстојун ушаг әсәрләри дә чох диггәтәләјингдир.

«Әсәр нәји өјрәдир?»—һаггында дүшүнәркән, «нечә өјрәдир?» мәсәләсини дә унутмаг олмаз. Оху методикәсини бәдн әдәбијатын охучуја хуәси тәсир вәситәләрини һәр рә алмаг лазымдыр. Л. Н. Толстојун «Чәјирдәк» һекајәсә доғручудуг, сәмимийәт, мәрһәмәт кими һиссләр тәрбиә едир. Ләкин бу һекајәдән анчаг гејд етдијимиз дидактик нәтичәләри чыхармаг олмаз. Биз Л. Н. Толстојун бөјүк психолог олдуғуну билирик. Она көрә дә о, өз ушаг әсәрләрини охучулары тутдуғу һәрәкәтиниә көрә азаб чәкән, бәјзуна амаг үчүн өзүндә гүввә тапмајан вә тағсыры үчүн һәјәчән чирән тәмин вә сәмими әһвал-руһијәсини тәсвир едир. Көрүн һиссләрини Васјанын һиссләри илә бөлүшдүрән ушаг охучу мүәјјән әхлағи принципләри мәнимсәјир.

В. Г. Белински ушаглар үчүн әсәр јазанлар мәсәләг көрәрәк јазырды ки, әкәр повест вә һагыл дәнешишмәләри онун архасында елә кизләnmәк лазымдыр ки, сизн көрәксиләр, биләвәситә тәсир өзү-өзүнә јарансын. Сизни әхлағи фикриниз, мәгсәдиниз варса,—бу, көзәлдир, ләкин ушаглар буну демәјин. Гојун онлар өзләри буну һисс етсинләр. Сәбәтиниздән нәтичә чыхармајын, гојун ушаглар өзләри буну етсинләр. Әкәр һекајә онларын хошуна кәлибсә вә ону әрәгла охујурларса, сиз өз ишинизи көрмүш һесап етсиниз. Бу мәсләһәти ушаглар үчүн бәдн әдәбијат олар вәлидејиләр, тәрбијәчиләр вә мүәллимләрә дә шамил етмәк олар.

Көрүнүр, Л. Н. Толстој да өз кичик һекајәләрини јазмакән көркәмли рус тәңгидчиси Белинскинин мәсләһәти әсәләнмышдыр. Мисал үчүн бәзи мүәллимләрин I синеф синифдәнхарич оху дәрсиндә кечдикләри «Пишик баласын» һекајәсини көтүрәк. Мөвзунун тәрбијәви мәгсәдини мәрһәмәтләшдирән бир гисм мүәллимләр буну һејванларә мәсләһәтлә, бир гисми исә чәсурлуг, гочағлыг тәрбијәсиндә көрүшә. Бу ики мәгсәдин һеч бирини рәдд етмәк олмаз, ләкин буну ла һекајәнин там тәрбијәви мәгсәди ачылмыр. Толстојун кичик һекајәсиндә ушагларда бүтүн чанлыларә мәрһәмәт һисси ашыланмагла бәрәбәр, күчсүз, јазыг бир чанлы (пишик баласынын) башынын үстүнү алаң тәһлүкәдә етмәјә ону горумага һазырламаг кими инсани кәјфәтләрдә тәрбијә едилир.

Дәрс һәгигәтән тәрбијәви характер дашысын дејә, бәлачә охучулары әсәрин гәһрәманлары илә бирликдә буну һәјәчән кечирмәјә чәлб етмәк лазымдыр. Гој I синеф синиф кирдләри Катја вә Васјанын пишик баласына бағлы һиссләри өзләри илә бөлүшдүрсүнләр. Гој онлар көрсүнләр ки, бу пишик баласы нечә гәшәнкдир, онунла ојнамаг нечә зәһәрли. Һәмчинини гој ушаглар һисс етсинләр ки, бу балачә мәрһәмәт чанлынын башынын үстүнү нечә тәһлүкә чулғалајы. Бу ону хиләс етмәјә чан атсынлар, Васјанын буну етмәсини вә вәтисинләр.

Бәлә һекајәнин конкрет—һиссли тәсирини кәјрәк әхлағи бәти тәмин едир. Јахшы олар ки, ики-үч шакирд вә синифликләриндән сәһбәт ачсын (онлар чавандырлар, гәшәкдир).

лар, түкләриниң рәвкәһе нечәдир, шән, әйләнчәли вә ја сәки-
дирләр, тәнбәлдирләр? Ушаглар өз пишикләри илә ойнамағы
чох севирләрми, онларын гејдинә галырлармы?). Белә сөһ-
батлар ушагларда өз һејванларына мәһәббәт һиссини даһа
да артырыр.

Мәтн үзәриндә апарылган әсас иш үсулларындан бири
һәммин һекајә шифаһи рәсм чәкмәкдир. Шифаһи рәсм—
ушагларын фаал тәсәввүр вәснәтәсидир. Шифаһи рәсм үзә-
риндә иш охунмуш мәтн әсәсында сөһбат вәснәтәсилә апары-
лыр. Тәхминән белә бир сөһбат кәтүрәк:

—Нижә Васја пишик баласыны хиләс етмәјә атылды?
(Пишик баласына онун јазығы кәлди; о, пишик баласыны
севирди?)

Ушаглар пишик баласыны нечә тапдылар? (Һекајәнин
әввәлиндә охујуруғ)

—Нә үчүн Катја ашағымда дуруб: «Тапдыммы? Тапдым-
мы?» (Ушагларын пишик баласына гајрыкешлијини охујун) —
дејә сорушурду.

—Нә үчүн ушаглар пишик баласыны өзләри илә апар-
дылар? Пишик баласы нечә иди? (Ушаглар мәтндәки пишик
баласынын тәсвири олан һиссәни тапырлар: «Пишик баласы
боз вә ајаглары ағ иди. О, јумшағ түклү, шән әйләнчәли иди.
Пишик баласы күләјин кәтириб јолга салдыгы күләшлә ойна-
јыр, ушаглар буна бахыб севинирдиләр»).

—Јолда нә баш верди? (Ушаглар һекајәнин икинчи һис-
сәсини охујурлар).

Бу һиссә үчүн нечә рәсм чәкмәк олар? Пишик баласыны
нечә чәкә биләрик? О, иди нечә көрүнүрду? (Ушаглар
мәтндәки бу һиссәни охујачаглар: «Пишик баласы гачмағ
әвәзинә отуруб белини гәбардарағ итләрә бахырды»).

—Нә үчүн гачмалы? (Очох кичик иди, нечә горунмағы
бачармырды. Бәрк гөрхмүшду).

—Горхмага әсас вар иди ми? Итләр нечә иди? (Итләр чох
бөјүк вә күчлү иди. Онлар һәмчинини өз итләри иди).

—Биз буну нечә чәкә биләрик? (Итләр дишләрини гычыр-
дарағ пишик баласынын үстүнә чумурлар, онлар пишик бала-
сынын үстүнә чумурлар, онлар пишик баласыны парчалама-
ға һазырдырлар; јахуд «...ат үстүндә бир овчу кәлир, онун
габағынча кәлән ики ит пишик баласыны көрүб парчаламағ
истәјир»).

—Пишик баласыны нечә горху чулғаладығынын баша
дүшмәк о гәдәр дә чәтти дејил. «Итләр пишији тутмағ иста-
дикдә Васја өзүнү пишик баласынын үстүнә јыхды вә итләр-
дән кизләтди». Васјаны нечә тәсвир едә биләрик?

Беләликлә, мәктәблиләр «точағлыг» аиләјышыны тәһлү-
кәјә лагејдлик кими јох, нәчиб мәгсәд һәмминә горхағлыг
үзәриндә гәләбә кими баша дүшүрләр.

Бүтүн бу сөһбатләрдән сонра «Сиз дә, ушаглар, Васја
кими һәрәкәт едир» тәрбијәви нәтичәсини чыхармағ лазим де-
јил. Ахы биринчи синиф шәкирлләри Васјанын һәрәкәтинә
гијмәт верәрәк, артыг нәтичә дә чыхармышлар. Ушаглар һа-
дисәнин өзүндә иштирак етмиш, үрәклән Васја илә бирликдә
олмушлар.

Нағыллар, тәмсилләр, аталар сөзләри вә зәрб-мәсәлләр
мөвзусу өз мәзмунуна көрә һиссәнин әхлағи кејфијәтләри
һағгында сөһбатләрдән ибарәтдир. Нағыл вә тәмсилләрини,

аталар сөзлэри вэ зэрб-мәсәллэрин охунмасында һекајә шә'рлэрин охунмасында олдуғу кими, әсэрин әсас мазмуну үзә чыхармағ. бурада иштирак едән шәхслэрин һәрәклэринин гијмәтләндирмәк дә вачиб шәртләрдәндир. Бу мәһәллә әлагәдар синифдәнхарич оху үчүн үчүнчү синиф шакирдлэринә әдәбијјатын сијаһысы верилир. Бу сијаһы Л. Н. Толстојун «Баба вэ нәвә» тәмсили дә вардыр.

Мүәллимин вердији «Охудуғунуз нағыл вэ тәмсилләрдән һансы сизин даһа чох хошунуза кәлди?» суалына ушағлар бир ағыздан бу тәмсилин адыны чәкирләр. Бу тәмсил бөјүкләрә һөрмәт вэ еһтирам чох мә'налы, мәзмунлу тәрбия өзүнү бүрузә верир. Мишанын өз ата-анасына дүзәлтмә тахта габ валидејилэрин бабаја мүнәсибәтлэринин дәјисилэрир, онлары утандырыр. Иәтта ушағлар бу тәмсиллә әлағлар «Нә төкәрсән ашына, о чыхар гашығына» аталар сөзләри мисал оларағ көстәрирләр. Ушағлардан бири бу тәмсилә ушағ атасынын данышдығы бир рәвәјәти нәгл едир: «Јаһа бир гоча оғлуна вэ кәлининә чох әзијјәт верирмиш. Бир кәли кәлини һәјат јолдашына дејир ки, мән артыг безмишәм. Дәјисилә атана баха билмирәм. Апар ону мешәјә, бир көтүјүн үстүнә гој, чых кәл. Гој о, гурд-гушлара јем олсун. Оғул белә дејир. Атаны мешәдә олан бир көтүјүн үстүнә гојур вэ көтүјүн дөнүр. Бир аз кедиб дајаныр, архаја бахыр. Көрүр ки, көтүјүн күлүр. Тәәччүбләнир. Гајыдыб атасындан нә үчүн күлдүр сорушур. Ата чаваб верир ки, бир вахтлар о да өз атасын бу көтүјүн үстүнә гојуб кетмишдир. Оғул өз тутдуғу һәләкәттиндән пешиман олур, атасыны көтүрүб евә көтирир».

I—III синифлэрин «Ана дили» китабларында Лева Толстојун чәми једди һекајә, тәмсил вэ нағыл верилмишдир. Ибтидаи синиф шакирдлэри бу әсәрләрә бир марағ көстәрирләр. Белә дәрсләр чох марағлы, емоционал тәсир нөгтеји-нәзэриндән даһа мә'налы вэ јадда галай. Лева Толстојун ибтидаи синифләр үчүн синифдәнхарич оху дәрслэринә нә верилмиш сијаһыда Л. Н. Толстојун өз тәрбијәви әһәмијәти е'тибары илә ушағ һекајәлэри олан һеч бир әсәр јаддур. Әдибин «Фил», «Балача Филип», «Тапылмыш ушағ», «Чәјирдәк», «Гушчуғаз», «Шир вэ күчүк», «Баба вэ кәли», «Пишик баласы», «Гоча вэ алма ағачы», «Шир вэ сәһабә», «Мешәдә туфана дүшмүш оғланын сөһбәти» вэ с. тәмсил вэ нағыл вэ һекајәлэринин синифдәнхарич оху сијаһысына дәјисиләдир. Бу әсәрләр ушағларда дәрсләрдән башка мәһәббәт, јашлы нәслә һөрмәт вэ еһтирам, доғручулук, тәрбияшылығлы көмәк, бүтүн чанлылара мәрһәмәт вэ с. һәм вәзәл инсани кәјфијјәтләр ашылајыр.

Бә'зи ибтидаи синиф мүәллимлэри һағлы оларағ сијаһыда олмаса да, Л. Н. Толстојун ушағ әсәрләрининдән башка һағрыгла истифадә едирләр. Бу, чох јахшыдыр, тәғдирләрдир.

Үмидварыг ки, ибтидаи синифләр үчүн синифдәнхарич оху сијаһысыны тәртиб едән методистләр бу мәсәләне үмидварла мајачағ. Ленинин «Рус ингилабынын күзкүсү» адлы китабы Л. Н. Толстојун ушағ әсәрләринин бу сијаһыја дәјисилә чәкләр.

Ушаг ше'ринин јарадычыларындан бири

Микајыл Мүшфиг Мирзә Гәдир оғлу Исмајылзаде 1908-чи илдә Бакы шәһәриндә мұаллим әиләсиндә анадан олмушдур. Онун атасы ејни заманда шаир иди. Мирзә Гәдир мәшһур «Шаһ Исмајыл» операсынын мәтнинин вә бир сыра ше'рлерин мұаллифи иди.

Микајыл һәлә ушаг вахтындан охумара бөјүк һәвәс кәстә. рирди. 1920-чи илдә Бакыда рус-татар мәктәбини, 1931-чи илдә исә Али Педягожи Институту битирән Микајыл бир нечә ил мәктәбләрдә мұаллимлик етмиш, әдәбијјатдан дәрс демшидир. Онун илк ше'ри 1926-чы илдә чап олунмушдур.

Микајыл Мүшфиг Азәрбајҗан әдәбијјатына лирик шаир кими дахил олмушдур. Онун әсәрләриндә совет адамларынын нәчиб сифәтләри, јүксәк арзу вә истәкләри, чошғун вәтәншәр-пәрлији әлван, лирик бојаларла тәрәниүм едилмишдир. Вәтән севкиси, Коммунист Партијасына һәдсиз мәһәббәт һәмишә она гол-һанад вермишдир. Мүшфиг мөвзу сечмәкдә һеч вахт чәтинлик чәкмәмишдир. Илич бухтасынын, Муган дүзүнүн, Минкәчевирин, Днепроһесин әмәксевәр адамлары ону илһа-ма кәтирмишдир. Бәли, шаир өзүнүн кәзәл, чошғун ше'рләри вә поемалары илә һәмишә совет адамларынын һәјатыны вә фәдакар әмәјини вәсф етмишдир.

М. Мүшфигин ушаг ше'ри дә бөјүмәкдә олан нәслин ком-мунизм руһунда тәрбијә едилмәсиндә бөјүк рол ојнамышдыр вә ојнамагдадыр. Шаирин ушаглар үчүн јаздығы әсәрләрдә тәлим-тәрбијә мәсәләләриндән данышмағ үчүн бу әсәрләри ајры-ајрылығда нәзәрдән кечирмәк фәјдалы олар.

«Бир мај» ше'рләр китабчасы Мүшфигин ушаглар үчүн јаздығы илк бөјүк әсәридир. 1932-чи илдә Азәрнәшр тәрәфин-дән бурахылмыш бу китабчанын редактору Н. Мәһдидир. Әсәр белә башланыр:

Ушаглар, бир мај кәлир,
Бир севимли ај кәлир.

Бурада мұаллиф сәһбәт шәклиндә ушаглара бејнәлхалг пролетариатын һәмрә'јлик күнү олан Бир мај һағгында дол-ғун вә марағлы мә'лумат вермишдир. Ушаглар мајын I-дә чәлә кедирләр, дағ дөшүндә чадыр гурур, маһны охујурлар. Дәстә рәһбәри Ајдын бир дәстә лаләни көрчәк пионерлә-рә дејир ки, бу Бир мај уғрунда чарпышан ишчиләрин ја-раланмыш көксүнү хатырладыр. Ингилабдан әввәл фәһләләр 16 саат ишләјирдиләр, анчағ еһтијач ичиндә јашајырдылар. Кәндлиләр дә хош күн көрмүрдүләр. Харичи өлкәләрдә им-периалистләр мөзлүм халғлары истисмар едирләр. Дәстә рәһбәри Ајдын өлкәминдә руһ јүксәклији илә кечирилән мај шәнликләриндән бәһс едәрәк дејир:

Билирениң һамыныз
Сизин бу байрамыныз
Азад иш байрамыдыр,
Јүксәлиң байрамыдыр.

«Памбыг» җыгачасы да 1932-чи илдә чап едилмишди.
Редактору Н. Мейдидир. Шаир бурада пионер вә мәктәп-
ләри ишдә, коллектив эмәкдә тәсвир етмәјә чалышмышдыр.

Јазычы-педагог А. С. Макаренко мұһазирәләрини
бириндә эмәк тәрбијәси һаггында демишди ки, дүзкүн сәһ
тәрбијәсүн эмәк тәрбијәси олмадан тәсәввүр етмәк мүмк
дејилди. Эмәк һәмешә инсан һәјәтнин әсасы олмуш,
инсан һәјәтнин вә мәдәнијјәтинин јахшылашдырмагын әсасы
да дурмушдур.

«Памбыг» әсәрини јазаркан Мүшфиг бу мәсәләјә исти
етмишди. Гараңапах кәнд мәктәбинин дәстә рәһбәри Қур-
наз шәһидләри сәһәр клуба јығараг дејир:

Памбыг кәрәкдир бизә
Бу Шура өлкәмизә.
16-чы турултај
Гәрәри үзә тај-тај
Ағ гызыл вермәлијик,
Шәһәрә кәндәрмәлијик.

Ушаглар мангалара бөлүнәрәк, тарлаја кедир вә 16-чы
әрзиндә мәһсулу тезликә јығмагда колхозчуларә
едирлә. Бурада һеч кәс өзү һаггында дүшүнмүр, анчаг
лектив эмәк һаггында данышыг кедир. Колхозчулар
сәһәр, гочаг мәктәблиләрә тәһәккүр едирлә. Ушаглар
тарладан шәһәр мәһсулы илә тајыдырлар:

Ачылырсан чичәк-чичәк,
Јумру-јумру, көзәл-көјчәк.
Башында вар бәјаз дөчәк,
Сәфәлидыр јазын, памбыг.

Бу әсәрдә Мүшфиг ушаглары зәһмәтә алышдырмаг
нәчиб бир мәсәләни өз гаршысына мәгсәд гәјмуш вә сәһәр
вәфәғијјәтлә һәлл етмишди.

Өз вәтәнинин азадлығы вә истиғлалыјјәти угрунда
зәһмәт гәлхән халгларын фәдакарлығы Мүшфиги һәмешә
һама кәтирмишди. Шаирин «Вурушмалар» поемасында
мөвзу эпик планда, зәһкин һәјәт сәһнәләри илә верилмиш
дир. Поема җыгач һалында 1932-чи илдә јазычы Н. Мейди
редакторлуғу илә чапдан чыхмышдыр. Шаир ону «Октябр
һәдијјә» адландырмышдыр.

Мүшфиг Октябр вурушмаларына һәср етдији бу әсәр
һадисәләрини фотошәклини чәкмәмишди. Онуң
гәлбә, һисса тәһсир едән гүввәтли мисралары ејни
мүбаризәјә чағырыш руһу илә долудур. Мүшфиг гәлбә
вурушмалардан зәһәрлә чыхыш јолуну көстәрмәк вә бу
доғру-дүзкүн олдугуну өз балача охучуларына инан
иғтидарына малик иди. «Вурушмалар» әсәриндән көр
кимин, Мүшфиг мәзлум бәшәријјәтин јеканә гуртулуш
коммунизмдә көрүр, зәһмәткешләри Ленинни ардыңча
јә, Гызыл Байраг алтында бирләшмәјә чағырырды.

«Вурушмалар» эсэри 27 кичик һиссэдэн ибарәтдир. О, һәчм етибарилә Мүшфигни дикәр ушаг эсәрләриндән бөјүкдүр. Буна бахмәјараг, ушаглара јыгчам вә мараглы материал верир. Эсэрин епиплогуну мӯәллиф белә көзәл мисраларла битирир:

Әски дүңја гөчалыр,
Јени һәјат үчәдыр.
Бу бајрам уча бајрам,
Дејил балача бајрам.

Мүшфигни «Шәнкүл, Шүнкүл, Мәнкүл» эсэри исә 1934-чү илдә чап олунмушдур. Редактору М. Сејидзадәдир. Мөвзусу Азәрбајчан халг нағылларындан көтүрүлмүш, чох садә дилдә јазылмыш бу эсәр һамымыза танышдыр вә инди дә бөјүк марагла охунур.

Шаир «Кәндли вә илан» эсэринин мөвзусуну да фолклордан алмыш, мӯәјјән дәјишиклик етмиш вә орижинал бир поэма јаратмышдыр. Бурада әмәкчи халгын шәр гүввәләре гаршы мубаризәси вә ел бирлијинин гәләбәси тәрәннүм олунмушдур. Эсәр 1935-чи илдә китаб һалында чапдан чыхмышдыр. Онун редактору Абдулла Шангдир. Эсэрин мөвзусуну феодад дөврүнү кечирән Азәрбајчан кәндиндә олмуш бир әһвалат тәшкил едир. Чөлдә ишләјән Чолпан адлы бир гөча киши динчәлмәк үчүн дәрәјә енир. О, бир илана раст кәлир, иланы өлдүрмүр; она тәрәф бир парча чөрәк атыр. Илан да она сары бир гызыл туллајыр. Бу һадисә ертәси күн дә тәк-рар олунур. Бир дәрфә Чолпан хәстәләнир. Оғлу Елдәнизә тапшырыр ки, кетсин һәмин дәрәјә, гајанын јанында иланы тапсын вә она чөрәк версин. Лакин илан Елдәнизи чалыб кизләнир. Һадисә јеринә кәлиб чыхан кәндлиләр дәрһал гајаны учурур, иланы тапыб өлдүрүр вә гызыл хәзинәсини үзә чыхарырлар.

Һагсызлыг вә зоракылыг әлејһинә мубаризә мөвзусу Мүшфиги даим мәшғул етмишдир. Биз шаирни «Азадлыг дас-таны» эсэриндә онун мубариз, кур сәсини ешидирик:

Әмәк, мубаризә мәним ишимдир,
Һәјатым, гүввәтим, јүксәлишимдир.
Мән онун уғрунда нәләр чәкмишәм!
Зүлм дивләринә хәнчәр чәкмишәм.
Мән ишчи синфиндән әсас алмышам,
Ханымдан, бәјимдән гисас алмышам!

Мүшфигни ушаг поемаларындан бири дә «Гаја»дыр (Азәрнәшр, 1935, редактору А. Шангдир). Бурада ичтиман фәјдалы ишләрә мәшғул олмајан вә сәфил һәјат сүрән ушаглардан бәһс едилир. «Гаја» илә бәрәбәр Мүшфигни «Пед-техникум», «Јурдсуз» (1929), «Јалгыз ағач» (1936) кими ше'рләриндә дә бу мәсәләдән бәһс олунмушдур. «Гаја» поема-сы мӯәллиф тәрәфиндән маарифчилик руһунда јазылмышдыр. Мүшфиг бу эсэри охучуларә тәгдим етмәклә бөјүмәк-дә олан нәсли көһнә әдәтләрдән әд чәкмәјә, габагчыл мәдә-нијјәтә јијәләнмәјә вә беләликлә дә социализм чәмијјәтинин фәал үзвү олмаға чагырмаг истәмишдир.

Азәрбајчан әдәбијјатыны, мөвзусу ичтиман-сијаси һәјат-дан, социализм гуручулуғу уғрунда мубаризәдән, бөјүк вәтән-пәрвәрлик идејасындан алынмыш эсәрләри илә зәңкииләшди-рән Микајыл Мүшфигни јарадычылыгы, көзәл лирикасы һә-мишә тәрәвәтли вә севимлидир.

А. АҒАЗАДӘ.

„Ибтидаи синифләрдә бәдән тәрбијәси дәрсләри“

Сов.ИКП Мәркәзи Комитәси və ССРИ Назирләр Советинин «Үмумтәһсил мәктәбләри шакирдләринин тәрбијәсинин və әмәјә һазырланмасыны даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында» гәрарында көстәриләр ки, мәктәбләрин чансағлығыны гөрүмәг, физики иркишафы саһәсиндә бирләр һазырлајыб һәјәтә кечирмәк, санитария-кичирәк иәзијјәтинин јахшылашдырмаг, һәмчинин онлары мүнәсир сурәтдә тибби мүнәсирләндән кечирмәк ләзымдыр. Партија һәмкүмәтимизин мәктәб һаггындакы һәмин гәрарында үмумтәһсил мәктәбләриндә шакирдләрин бәдән тәрбијәси һәмкүмәти даһа да иркишаф етдирмәк саһәсиндә ајры-ајры тәһсил вафиг иларә, мүнәсир, комитә və назирликләрин кәрәкәтләри ишләр дә елми әсасларла чох дүзкүн мүнәсирләшдирдиришдири.

Мәктәб һаггында гәрарын физики тәрбијә саһәсиндә гәршија гөјдугу әзәмәтли вәзифәләрин јеринә јетирилдиришдә мүнәсирләри програм материалларынын мәнәуну кәһәтләшдириш етмәк мүнәсир әһәмийјәтә мәликдир. Она кәрә тәрбијә һәмкүмәти вә педагожи характерли вәсантләрә еһтијач чох еһтијаддыр. Белә вәсантлар мүнәсирләрин иәзәри-педагожи сәһәсинин јүксәлдир, онларә методик көмәк көстәрир. Бу бәдән тәрбијәсинин Азәрбајҗан ЕТНҖИ-нин физики тәрбијә вә ибтидаи тәрбијә һазырлыг шөбәсинин мүдир Б. Гулијев вә К. Агаһадидин тәрәфиндән һазырланмыш «Ибтидаи синифләрдә бәдән тәрбијәси дәрсләри» адлы вәсант (редактору В. Әлигулијев) диггәти чәлб едир.

Китабын кириш һиссәсиндә партија вә һәмкүмәти мәктәблиләрин чансағлығына хүсуси гәјғә көстәрмәләриндән, мәктәбјашлы ушағларын бәдән тәрбијәси вә ибтидаи тәрбијәсинин даһа да иркишаф етдирмәк үчүн мүнәсирләшдирдикләри әдәбиятлардан бәһс олунур.

«Бәдән тәрбијәси дәрсләри» фәслиндә һәмкүмәти вә үмумтәһсил мәктәбләринин физики тәрбијә саһәсиндә гәршија гөјдугу вәзифәләри, мәктәбдә бәдән тәрбијәси дәрсләринин тәрбијә вә тәрбијәви әһәмийјәти конкрет шәкилдә шәрһ едилдири. һәмкүмәти фәсилдә мәктәбдә бәдән тәрбијәси үзрә тәдрис тәһсилинин тәкмилләшдирилмәси мәсәләсинә дә тохунулур. Мәктәб синифләр елми, педагожи-методик мүнәсирләндәләрә вә гәршија мүнәсирләримизин сәнкин иш тәһрүбәсинә әсасланарыг һәмкүмәти гәһәтә кәлирләр ки, мәктәбдә бәдән тәрбијәси тәдрисинин тәкмилләшдирилмәсиндә програм материалынын мәнәуну даһа да дәринләшдирилмәси, онун идеја-сијәси, елми-сәнәт сәвијјәсинин јүксәлдилмәси әсас шәртләрдәндир. Бу фәсилдә мүнәсир бәдән тәрбијәси дәрсинә верилән әсас методик тәһсилләр шәрһ едилмиш, јени програм материалларынын хүсуси шәртләри тәһлил олунмуш, онларын әјрәдилмәси барәдә методик көстәришләр верилмишдир.

Мә'лумдур ки, ојун бәдән тәрбијәсинин мүһүм вәситәләриндән биридир. Мүтәһәррик ојунларын дүзкүн тәшкили, кечирилмәси шакирдләрин мә'нәви чәһәтдән зәккиләшмәсинә ахлағи сафлығына вә физики камилләјинә олдуғча мүсбәт тә'сир кәстәбир. Мүхтәлиф ојунлар, хусусилә мүтәһәррик ојунлар ибтидан мәктәбјашлы шакирдләрин һәјәтиндә чох бөјүк әһәмијјәтә маликдир. А. С. Макаренконун дедији кими, јашлы адамын һәјәтиндә иш, фәалјјәт, гуллуғ нә кими әһәмијјәтә маликдирсә, ушағын һәјәтиндә ојун да о гәдәр вачиб вә әһәмијјәтлидир. Ушағ ојунда нечәдирсә, бөјүјәндән сонра да бир чох чәһәтдән елә олачағдыр. Ојунун кичик мәктәбјашлы шакирдләрин һәјәтиндә бөјүк рол ојнамасы вә програм материалынын тәдрисинә ајрылмыш саатларын тәхминән јарысынын тәшкил етмәси нәзәрә алынарағ китабда «Мүтәһәррик ојунлар» фәсли верилмишдир. Бу фәсилдә көркәмли совет педагогларынын фикирләринә әсасланарағ мүтәһәррик ојунларын тәрбијәви әһәмијјәти, тәһсил вә тә'лим ишләриндә мөвгәји нышғландырылмышдыр.

Китабда илк дәфә програма дахил едилмиш Азәрбајҗан халғ мүтәһәррик ојунларынын тәрбијәви нәтиҗәләриндән дә гыса шәкилдә бәһс олунур. Һәмин фәсилдә халғ мүтәһәррик ојунларынын мүсбәт чәһәтләриндән данышылдыр. Орада дејилир: «Илк тәчрүбәләр кәстәбир ки, програма дахил едилмиш Азәрбајҗан халғ мүтәһәррик ојунлары да диҗәр ојунлар кими ибтидан синиф мүәллимләри тәрғифиндән јахшы гәршыланмышдыр. Ушағлар бу ојунлары ојнамағдан јорулмур, ону көпүлү, дүшүнчәли сурәтдә јеринә јетирирләр. Һәмин ојунлар ушағларын һәртәрәfli вә әһәңдар инкишафына мүсбәт тә'сир едир» (сәһ. 23-24). Бу фәсилдә үмумијјәтлә, III синифләр үчүн бүтүн ојунларын мәзмуну, тәшкили вә кечирилмәси јоллары да верилр. Бу, әлбәттә, мүәллимләримизә чох бөјүк методик көмәкдир.

«Азәрбајҗан халғ рәғс һәрәкәтләри» фәсиндә вериләнләр кичик мәктәбјашлы ушағларын тәдрис просесиндә әһвалруһијјәсини јүксәлдир. Програм тәкмилләшдириләркән һәмин чәһәт нәзәрә алынмыш вә бејнәлмиләл рәғс элементләри илә јанашы, ибтидан синиф мүәллимләри, рәғсләрин ајры-ајры элементләри вә онларын верилмәси методикасы илә таныш едилмәләри нәзәрдә тутулмушдур. Орада истәр гыз, истәрсә дә оғланлар үчүн рәғс элементләринин әјаниләшдирилмәси бу материалын асан әјрәдилмәсинә зәмин јарадыр.

«Нәзәри мә'луматлар» фәсиндә исә физики тәрбијә үзрә мә'луматларын верилмәсинин бә'зи педагоғи-психолоғи мәсәләләриндән данышылдыр. Бурада елми, педагоғи-методик әдәбијјәтә вә мүәллимләрин габағчыл иш тәчрүбәсинә истинад едиләрәк јазылыр ки, мүәллим физики тәрбијә просесиндә нәзәри мә'луматларын верилмәсинин сәмәрәлилийини јүксәлтмәк үчүн онун мүтләғ биринчи нөвбәдә ушағларын фикри фәаллығы шәраитиндә тәшкилиһә, мәғсәдин ајдын олмасына вә мәнимсәмәнин шүүрлулуғ әсасында һәјәтә кечирилмәсинә чидди сә'ј кәстәрмәлидир. Һәм дә орада гејд олунур ки, физики тәрбијә үзрә верилмиш биликләрин практика илә алағәләндирилмәси бир тәрәфдән материалын јахшы мәнимсәнилмәси, диҗәр тәрәфдән исә тә'лим-тәрбијә ишләри үчүн әһәмијјәтлидир. Һәмин фәсилдә белә нәтиҗәә кәливр ки, нәзәри мә'луматлар шакирдләрә ајдын, емоционал вә садә бир дилдә, вахтидә мәнимсәнилмиш биликләрә

нетинад олунмагла вә кәләчәкдә мәһимсәдиләчәк материалларла әлағәләндириләрәк верилмәлидир; нәзәри материаллар шакирдләрнин фикри фәаллығы әсасында мәһимсәдиләлидир. Бунун үчүн онларын гаршысында тәдричән чәтниләшкән дүшүндүрүчү суаллар гојулмасы фәјдалыдыр.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, ајры-ајры идман нөвләри үчүн мәһимсәнилән биликләр шакирдләрнин һәр тәрәфли инкишафына вә шәхсијјәт кими формалашмасына мүсбәт тәсир кәстәрир. Бу фәсилдә физики тәрбијә үзрә мәһимсәнилән биликләрнин ибтидан синиф шакирдләрнин шәхсијјәтине нечә тәсир етмәсиндән дә данышылыр. Орада дејилир ки, мүәллимләр шакирд шәхсијјәтинин формалашдырылышы үчүн В. И. Ленинни, Бөјүк Вәтән муһарибәси гәһрәмәһанларын, космос фәһәһләрнин, көркәмли идманчыларын әһалијјәти илә әлағәдар конкрет нүмунәләрдән истифадә етмәлидирләр. Онлар сәғлам, бәдәнчә мөһкәм вә ирәдәли олмагда физики тәрбијәнин әһәмијјәти илә бағлы В. И. Ленинни сөјләдији фикирләрлә шакирдләри даһа јажында тәрбиәләш етмәли, онун сүрәкүндә, муһачирәтдә бәдән тәрбијәси илә мунтәзәм мәшгул олмасы һаггында марағлы мәләһәкәтләр вермәли вә шакирдләри бөјүк Ленинни нүмунәсиндә тәрбијә етмәлидирләр.

Мүшаһидәләр кәстәрир ки, ибтидан синиф мүәллимләри бәдән тәрбијәси дәрсләрнин планлашдырылмасында биләвәкликләрлә гаршылашырлар. Бә'зи мүәллимләр исә бәдән тәрбијәси планлашдырманы дүзкүн апармыр, ејни һәрәкәт вә ојунашдыр тәкрат-тәкрат тәдрис едилрләр. Бүтүн булар бир тәрәфдән програм материалынын бүтүнлүклә кечилмәсинә манә адыр, са, диһәр тәрәфдән дә шакирдләрнин бәдән тәрбијәси дәрсләри олан марағыны азалдыр. Нәтичәдә шакирдләр физики бәдән тәрбијәсини вә вәрдишләрә лазыми сәвијјәдә јијәләнә билмир, һәрәкәт кәјфијјәтләри исә онларда мувафиг шәкилдә инкишап етмир. Бу сәбәбдән дә ибтидан синифләрдә програм материалынын планлашдырылмасына хүсуси әһтијач вардыр. Бәдән тәрбијәси дәрсләрнин тахмини планлашдырылышы фәслә һәммин бахымдан бөјүк методик әләмијјәтә малаһәкәт. Бурада 240 дәрә (һәр синиф үчүн 70 саат) планлашдырылмыш, һәр бир дәрсин ғыса ичмалы верилмишдир.

Һеч шүбһәсиз ки, I—III синиф мүәллимләри үчүн бәдән тәрбијәси вәсәитини нәшр едилмәси һәммин синифләрдә бәдән тәрбијәси дәрсләринин тәдрисини јажшылашдырмаға хејли көмәк етмәкдир.

Китабын мүсбәт чәһәтләри илә јанашы, бә'зи нөгсанлар да вардыр. Бу нөгсанлар I—II синифләр үчүн мүтәһәз ојунашдыр верилмәмәси, планлашдырмада һәр бир дәрә үчүн ајрылмыш вахтын каһ артыг, каһ да аз олмасы (бә'зи бир дәрә үчүн нәзәрдә тутулмуш вахт 45 дәгигәдән чох да аз олур), орфографик вә үслуб сәһвләрнин олмасы илә әлгәдәрдыр.

И. БАҒЫРОВ,

Ј. Мәмәдәлијев адына
Чыван Дөвләт Педагожи
Титутунун баш мүәллими.

ОХУЧУЛАРЛА КӨРҮШ

Май аяында Имшили Ражон Халг Маариф Шө'бәси «Азәрбајҗан мәктәби» журналынын редаксиясы илә бирликдә рајонун муәллимләри арасында «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбагәдәр тәрбијә» мәчмуәсинин музакирәсини кечирмишдир.

Музакирәдә 100-ә гәдәр ибтидаи синиф муәллими, тәрбијәчи, мәктәб рәйбәри вә маариф ишчиси иштирак етмишдир.

Музакирәни кириш сөзү илә ачан РХМШ-нин мүдир, педагожи едиләр һәмизәди К. Кәримов јолдаш мәчмуәнин синиф муәллимләринин, тәрбијәчиләрин ишинә јахындан көмәк кәстәрмәсиндән, онун даһа да јахшылашдырылмасы мәсәләләриндән вә музакирәнин мәгсәдиндән бәһс етмишдир.

Музакирәдә чыхыш едәнләр мәчмуәнин сон ики илинин нөмрәләри үзәриндә дәјандылар. Онлар мәчмуәнин мәктәбә, муәллимә бөјүк көмәјиндән, мәсәләләрин әксәријјәтинин елми, дәрин мәзмунлу, практик әһәмијјәтли олмасындан бәһс етдиләр.

Семјоновка кәнд орта мәктәбинин муәллими Ө. Мәммазов кәстәрди ки, I—III синифләр үчүн тәсвири ичәсәнәт програмында тәсвири ичәсәнәт һаггында муһабәбә 34 саат ајрылдыгы һалда, дәрсликләрдә јалһыз 6 муһабәбә үчүн имкан пар. Биз һәммин әсәрләри әлдә етмәклә вә онлар һаггында шакирдләрлә муһабәбә апармагда чәтинлик чәкирик. Јахшы олар ки, мәчмуәнин кәләчәк нөмрәләриндә нөвбә илә һәммин әсәрләр вә онларла ишин апарылмасы методикасы верилсин.

Шәһәрдәки I нөмрәли мәктәбин директору И. Гурбанов мәчмуәдә габагчыз иш тәчрүбәси, экскурсиялар, муһабәбәләр, јай тапшырыглары барәдә чохла јазылар верилмәсинин дә зәрури олдуғуну кәстәрди.

Мурадханлы кәнд орта мәктәбинин муәллими Ј. Казымов мәчмуәдә шакирдләрин шифаһи нитгинин инкишафына даир материаллары аз олдуғуну, адлы әдәдләр үзрә әмәлијјатдан бәһс едилмәдијини билдирди.

Шәһәр 5 нөмрәли орта мәктәбин муәллими Ч. Мәммадова мәчмуәдә һәндәси материаллар үзрә ишин апарылмасына даир материалы аз дәрч олундуғундан, муһабәрик ојунлар вә онларын кечирилмәси методикасынын верилмәсиндән данышды. О, кәстәрди ки, мәчмуәдә муәллимин шәхси тәһсил, һәр бир фәни үзрә өз үзәриндә ишләмәси үчүн нүмунәви тематик планын верилмәси дә јахшы оларды.

Шәһәр I нөмрәли орта мәктәбинин муәллими Д. Әлијев кәнд мәктәбләриндә тәлим-тәрбијә ишләринин хүсусијјәтлә-

рини диггәтин артырмасыны тәләб етди. О кәстәрди ријазийјатдан дидактик материалын дәрч едилмәсинә аз јач һисс олунур. Јахшы олар ки, мәчмуәдә һәр ил Азәрбајҗан дили вә ријазийјат үзрә јохлама јазы ишләрилсин. Д. Әлијев мәчмуәдә бәзи фәиләрин (мәсәлә, тәтқиқат, әтшүнаслыг, тәсвири инчәсәнәт) тәдрисинә аз јер верилсин билдирди.

Бәчирәван кәнд орта мәктәбинини мұәллими Н. Ахмедов планлашдырмаларын верилмәсинә диггәти артырды. Оларда дегиглијин әһәмијјәтиндән данышды.

Шәһәр 6 нөмрәли мәктәбин директору А. Әмирза тодбирләшмәләр вә синиф бирләшмәләриндә ишин тәдқиқат методик ишләрин планлашдырылмасы мәсәләләринә мәчмуәдә јер верилмәсини хаһиш етди. О кәстәрди ки, ишин тәшкилине даир конкрет материалларын верилмәсини мұәллимләрини практик һазырлығына јахындан көзә тәрәр.

Шәһәр 1 нөмрәли ушаг бағчасынын мүдири К. Сәфәрли мәчмуәдә мәктәбәгәдәр тәрбијә мәсәләләринә аз јер верилдијини гејд етди. О билдирди ки, тәрбијәчиләр тәдқиқат ишләрини тәшкилиндә бәјүк чәтнеликләрә гаршылашадылар. Олар кәра дә мәчмуәдә һүмунәви планларын вә материалларын верилмәси вәһибдир.

Шәһәр 4 нөмрәли мәктәбин мұәллими Ә. Мәликов ријазийјатдан планлашдырманын 209 әвәзинә 200 верилмәсиндән, II синиф үчүн тәсвири инчәсәнәт дәрси илә програм материалларынын планлашдырылмасы ардында да ујғунсузлугдан бәһс етди. Онуи фикринчә, мәчмуәдә бир нөмрәсиндә бүтүн синифләр үчүн дил вә ријазийјат јохлама ишләрин дәрч олунмасы мұәллимләрә бәјүк көстәрә биләр.

Мүзакирәнин ахырында мәчмуәнин редактору Ј. Ә. Әлимов мұәллимләрини суалларына чаваб верди. О, мәчмуәдә ирәли сүрүлмүш таклифләрин, тәнгиди гејдләрин кәһәсини кејфијјәтинини даһа да јахшылашдырылмасына көстәрәчәјини вә оларын имкан дахилиндә нәзәрә алынлығыны билдирди.

Л. РЗАЈЕВ

Мүәллимләр методик әсәри музакирә едирләр

Апрел ајынын ахырларында Хачмаз РХМШ-нин тәшәббусу илә Азәрбајчан Елми Тәдгигат Пелагожи Елмләр Институтунда бир нечә илдән бәри апарылан комплекс тәдгигатын нәтичәләринә һәср олуимуш «Ушагларын мәктәбә һазырланмасы» адлы китабын музакирәси тәшкил едилмишдир. Музакирәдә Хачмаз, Дәвәчи вә Губа рајонларынын 150 нәфәрдән артыг мүәллимн, тәрбијәчиси, маариф ишчиси, әсәрин мүәллифләри (Ј. Кәримов, Ә. Шүкүров, З. Османов) јолдашлар иштирак етмишләр.

Музакирәдә Сигәзән шәһәр интернат мәктәбинин мүәллим М. Сејидов, Губа шәһәр 6 нөмрәли ушаг бағчасынын тәрбијәчиси У. Бағырова, Худат шәһәр 4 нөмрәли мәктәбин мүәллим К. Ағабалајев, Дәвәчи рајонундакы Ајкүилү кәнд сәккизиллик мәктәбин мүәллим Ә. Мусајев, Хачмаз шәһәр 1 нөмрәли мәктәбин мүәллим С. Рәһимова, һачалбәј кәнд сәккизиллик мәктәбин мүәллим С. Исмајылов, Мүршүдба кәнд сәккизиллик мәктәбин мүәллим Н. Бајрамов вә башгалары китабын муһүм мәсәләјә һәср олундуғуну көстәрдиләр. М. Сејидов билдирди ки, елми-техники тәрәғги, елми информасијаларын фасиләсиз ахыны муәсир руһлу, савадлы, истеһсалатын муһтәлиф саһәләриндән лазым дәрәҗәдә баш чыхармағы бачаран кәмчләр јетишдирилмәсини һәр бир совет мәктәбинин гаршысында гојур. Партија вә һөкүмәтимиз белә нәчиб вә шәрәфли ишин һәјәтә кечирилмәси үчүн халгымыза һәр чүр имкан вә шәрәит јаратмышлар. Бу нөҗтеји-нәзәрдән Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин бир груп әмәкдашы тәрәфиндән һазырланмыш «Ушагларын мәктәбә һазырланмасы» адлы әсәр диггәтәләјигдир. Әсәрдә 6 јашлы ушагларын психолокијасы, фәрди мејлләри, идрак имканлары нәзәрә алынмышдыр. Бу әсәр ушаг бағчасы тәрбијәчиләри, һазырлыг синфи мүәллимләри вә валидејиләр үчүн дәјәрли вәсәнтдир.

Н. Бајрамов китабын тәртибиндә ушагларын физики вә зейни чәһәтдән һазырлығынын нәзәрә алындығыны гејд етди. О көстәрди ки, китабда «I синфин програм тәләбләри вә онун јеринә јетирилмәсинә даир», «I синиф үчүн ана дили програмынын тәләбләри вә бу тәләбләрин јеринә јетирилмәси вәзијәти» мәсәләләри реал вә чоһ мәзмунлу верилмишдир. Орада савад тәлими, гираәт, грамматика вә јазы гајдалары ачылыр, бу саһәдә шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләринин вәзијәти ајдынлашдырылыр. Ана дили тәлими саһәсиндәки нөҗсанлар вә онларын башвермә сәбәбләри көстәрилир.

К. Ағабалајев көстәрди ки, методик вәсәнт узун илләрдән бәри апарылмыш мушаһидәләрин там вә дүзкүн, елми

чәһәтлән әсәсләндерилмиш нәтиҗәләрини өзүндә әк
рир. Чоһ һаглы олараг әсәрлә ушагларә жазы тә'лим
синдә вәрдишләрини ашыланмасы мәсләһәт билгиләп.
рудан да валидејиләрини ушагларда жаратдыгы јанлы
дишләри узун мүддәт арадан галдырмаг олмур. Ушаглар
нитг сәсләрини ешитмә, фәргләндирмәдә, тәләффүз етмә
дишләри ашыламаг вә оилара нитг инкишафының мүтләк
саһәләринә даир рәшкарәнк ишләрин апарылмасы оилар
ана дили, еләчә дә мүхтәлиф фәнләр үзрә мәктәбә һазы
лығыны тә'мин едир. Бундан башга ријазийјат, әмәк тә'лим
тәсвири инчәсәнәт вә мусиги үзрә ушагларын мәктәбә һазы
ланмасына даир програмда нәзардә тутулмуш тәҗрибә
онларын јаш сәвијјәсинә, физики инкишафына, психолог
хүсусийјәтләринә тамамилә үјгүндүр.

Китабын мүсбәт мәзијјәтләри илә јанашы, бә'зи
чәһәтләри дә гејд едилди. Хачмаз Рәјон Халг Маариф
бәсини методисти С. Тејмуров китабын I фәслиндә ушаг
рын мәктәбә һазырланмасына даир верилән режимини
када өзүнү доғрулда билмәјәчәјини көстәрди. О,
II фәслиндә һазырлыг материаллары илә I синиф мате
лары арасында тәбии кечид олмадыгыны да билдирди.

Хачмаз шәһәр 6 нөмрәли сәккизиллик мәктәбинини
лими З. Мәммәдова гејд етди ки, аиләдә валидејиләрини
сиги, тәсвири инчәсәнәт вә физики һазырлығы илә
һеч бир мә'лумат јохдур. Белә һалда верилән тәләбләр
рина јетириләчәји шүбһә доғуруп. Јахшы оларды ки,
бын тәртибиндә бу мәсәләләр дә нәзәрә алынајды.

Бүтүн буиларла јанашы, чыхыш едәнләр ушаглар
мәктәбә һазырланмасы илә әлағәдар бә'зи тәклифләр
диләр:

1. Ушагын мәктәбә һазырланмасы илә әлағәдар
әдәбијјәтын чап олунмасы фәјдалыдыр.

2. Ушагларын мәктәбә һазырланмасы илә әлағәдар
ни вәсантин (серија вә сүжетли шәкилләрини) чап олунмасы
зәруридыр.

3. 6 јашлылар үчүн «Илк аддымлар» характерли
бын нәшри вәчибдир.

4. Ушагын мәктәбә һазырланмасы илә әлағәдар
радио вә телевизија верилишләринини тәшкили фәјдалыдыр.

Мүзакирәнин сонунда әсәрин мүәллифләриндән берә
редактору Ј. Кәримов чыхыш едәнләрә тәнгиди гејд
көрә тәшәккүрүнү билдирди. ушагын мәктәбә һазырлан
сына һәср олунмуш јени әсәрлә тәклифләрини нәзәрә
чагыны гејд етди.

А. ГУЛИЯ

ЧАВАДЛЫ

КЭЛИН ГОНАГ

Бағчамыза кэлин гонаг,
Мејваләрдән сыныр будаг.
Алмалар вар ири-ири,
Јарым кило олар бири.
Тәзә дәјиб күләшә нар.

Бал кимидир ағ шанылар.
Шафтаалылар дүзүм-дүзүм,
Будағында галыб көзүм.
Истәјирәм дәриб јејәм,
Әлим чатмыр, чох кичијәм.

ХАЛЫГ ВӘ БАЛЫГ

Бир сәһәр кәзә-кәзә
Халыг кетди дәнизә.
Севир балыг овуну,
Тез атды тиловуну.
Суја бахдыгча-бахды,
Чох балыг тутачагды.
Бу тилову сечмәди.
Бир о гәдәр кечмәди,
Тилова дүшдү балыг.
Севиниб-күлдү Халыг.
Халыг дартды балыгы,
Балыг дартды Халыгы.

Балыг дартды,
Халыг дартды.
Халыг дартды,
Балыг дартды.
Инди инанды Халыг,
Јаман күчлүдүр балыг;
Күчү кет-келә артды,
Халыгы јенә дартды.
Тиловунун ипиндән
Бирдән бәрк чәкди Халыг.
Бу вахт чыхды саһилә
Халыг бојда бир балыг!

КИМ ТЕЗДӘН ДУРУР?

Сүбһ оlanda сәрчәләр
Чивилдәшди будагда.
Ешидилди сәсләри
Лалә јатан отагда.
Күнәш доғса да һәлә,
Јатыр балача Лалә.
Онунса јолдашлары
Сүсән дә еркән дуруб,

Һәсән дә еркән дуруб.
Бу гызын гардашлары
Зәфәр дә тездән дуруб,
Сәфәр дә тездән дуруб.
Лаләдән тез ојаныб
Бығы ешмә пишик дә.
Лалә дә дурсун дејә
Топ ојнадыр ешикдә!

ГАРАНГУШЛАРЫМ

Көјлөрдөн торпага нур элэнибдир,
Көрпаче будаглар шахэлэнибдир,
Бәс һарда галлыңыз, баһар кәлибдир,
Бир дә көрмәсенниз боран, гушларым,
Охујун, охујун, гарангушларым!

Дајаныб сүзүрәм сизн бајагдан,
Палчыг дашымагдан, чөп дашымагдан,
Јорулуб дүшдүпүз әлдән-ајагдан,
Ејванда јувалар гуран гушларым,
Охујун, охујун, гарангушларым!

Достдур күләрүзлү балалар сизә,
Гојмазлар үз герсин балалар сизә,
Кедибләр дәлиик дә алалар сизә,
Будагда јанашы дуран гушларым,
Охујун, охујун, гарангушларым!

Сөзләрим чыхмасын гој јадыныздан,
Үрәјим хошланыр хош адыныздан,
Бир түк дә дүшмәсиј ганадыныздан,
Көјдә бир-бирини јоран гушларым,
Охујун, охујун, гарангушларым!

Баһар мүждәчкәс дејирләр сизә,
Сәсиниз јаылысын чәмәна, дүзә,
Севинч гатылыбдыр тәранәнизә,
Нәғмәниз сусмасын бир ан, гушларым,
Охујун, охујун, гарангушларым!

Редаксија һеј'әти:

Ј. Кәримов (редактор), М. Һәмзәјев, Ә. Гәдимбајова, М. Сәфәрова, Ә. Үсманов, З. Османов, М. Чаббарова.

Техники редактор вә корректор Валех Садыгов.

Чапа имзаланмыш 15/IX-1978-чи ил. Кағыз форматы 70×108^{1/16} мм—2,5
кағыз вәрәги, 5.0 чап вәрәги, 7.0 шәрти чап вәрәги, 6.5 мүәллиф вәрәги.

ФГ 13424

Сифариш 3863

Тираж 2000

Редаксијанын үнваны: 370000, Бақы. Низами күчәси, 58, телефон: 23-35-41.
Бақы шәһәри, «Коммунист» нәшријатынын мәتبәәси.

ГАЧМА, ДАЖАН, КЭПЭНЭК!

Музыкаси Рауф Нагыјевин,
сөзлэри Нәби Хәзрининдир.

Andantino

Гачма, дажан, кәпәнәк,
Бах күлә, бах чичәјә.

2 дөфә

Тутачагдым ону мән,
Бирдән кәпәнәк учду...

2 дөфә

Учду әлван кәпәнәк
Гачду бир ач чичәјә.

2 дөфә

Елә бил ки, әлимдән
Әлван бир чичәк учду.

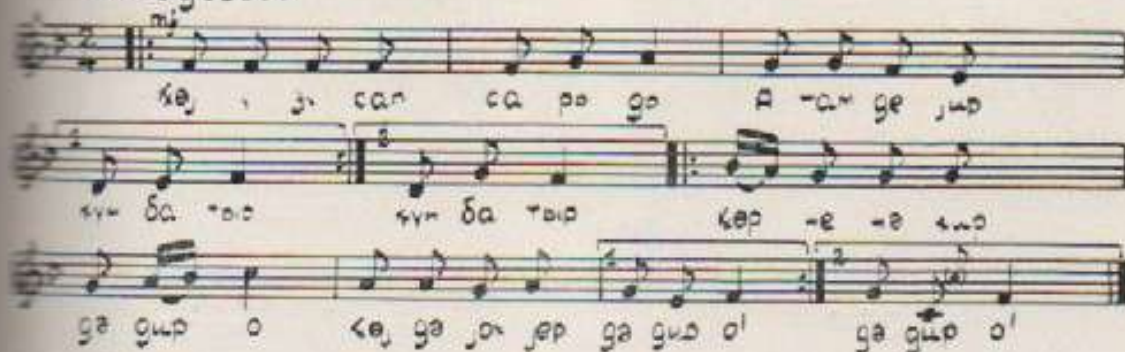
2 дөфә

САРЫ ТОП

Музыкаси Огтај Рәчәбовун,
сөзлэри Нәби Хәзрининдир.

Allegretto

Кәј үзү сап-сарыды:
Атам дејир: күн батыр.

2 дөфә

Атам нијә «күн» дејир,
О ки, топа бәнзәјир.

2 дөфә

Нәгәрат:

Нәгәрат:

Көр нечә кирләди о,
Кәјдә јох, јердәди о!

2 дөфә

Дејирәм дәнә-дәнә:
Сары топу вер мәнә!

2 дөфә

ПИОНЕР МАРШЫ

Marcha.

Пш. о. не. рик, да. ни. ле. ни. нә. ли. јик,
 Бу күн һә. лә. ө. рә. ни. рик һә. ја. мо.
 һә. ја. мо. өм. рун. ку. нун. чи. чәк. лә. нән.
 фәс. ли. јик, бар. бе. рә. чәк. ә. мә. ли. ми.
 бар. вах. ты. сур. әт. бар. сур. әт.
 је. ри. ши. ми. зә. чур. әт. бар. чур. әт.
 ју. ру. шу. му. зә. пш. о. нәр!

Мусягиси Рәшид ШӘФӘГИНДИР.

Сөзләри Мәһмәд ӘММӘДОВ.

Пионерик, даһи Ленин нәслијик,
Бу күн һалә өҗрәнирик һәҗәти.

2 дәфә

Сур'әт вар, сур'әт
Јеришиһиздә.
Чур'әт вар, чур'әт
Јүрүшүмүздә.

2 дәфә

Өмрүн-күнүн чичәкләнән фәслијик,
Бар берәчәк әмәлиһиз бар вахты.

2 дәфә

Бешијимиз ингилабдыр,
ингилаб,
Лајламыса бејнәлиһиз
нәғмәли.

Сур'әт вар, сур'әт
Јеришиһиздә.
Чур'әт вар, чур'әт
Јүрүшүмүздә.

2 дәфә

Кечән тарих унутулмаз
бир китаб,
Јеһисени јаратмагчун
ирәли!

Дунја һејран галсын әмәлиһиз,
Дунјаны јенидән гурамагыг биз.

2 дәфә

Сур'әт вар, сур'әт
Јеришиһиздә.
Чур'әт вар, чур'әт
Јүрүшүмүздә.

2 дәфә

Биләк зәка верени камәлиһиз,
Әсри габәгласын әмәләривиз.

2 дәфә

НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА И ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

(Сборник методических статей)

ВЫПУСК 4

Приложение к журналу

«АЗЕРБАЙДЖАН МЕКТЕБИ»

Баку — 1978